

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ФАКУЛЬТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Тетяна ЧУБІНА, Дмитро УСОВ, Марія ДМИТРЕНКО,

Яніна ФЕДОРЕНКО, Світлана КОСЯК,

Людмила ВОРОНОВСЬКА, Аліна КРИШТАЛЬ, Ольга ДУЛГЕРОВА

Методичні рекомендації

ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ

НА ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

(для науково-педагогічних працівників ЗВО)

Черкаси – 2024

Авторський колектив: Тетяна ЧУБІНА, Дмитро УСОВ, Марія ДМИТРЕНКО, Яніна ФЕДОРЕНКО, Світлана КОСЯК, Людмила ВОРОНОВСЬКА, Аліна КРИШТАЛЬ, Ольга ДУЛГЕРОВА

Рецензенти:

Лазуренко В. М. – д. і. н., професор, заслужений працівник освіти України, проректор з гуманітарно-виховних питань, професор кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету, голова Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Тютюнник О. М. – д. філол. н., професор, декан факультету української та іноземної філології Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Головний редактор:

Чубіна Т. Д. – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Відповідальний редактор:

Воронівська Л. Г. – к. філос. н., доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності соціально-гуманітарного напрямку на період дії правового режиму воєнного стану (для науково-педагогічних працівників ЗВО). Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. 260 с.

Методичні рекомендації поінформують науково-педагогічну спільноту щодо вивчення та аналізу проблем і викликів, які постали перед Україною через розгорнуту рф широкомасштабну військову агресію, та їх вплив на модернізацію системи вітчизняної вищої освіти через трансформацію її складників; дослідження та оцінки прийнятих державними органами управління та закладами вищої освіти (ЗВО) рішень і реалізованих заходів щодо забезпечення дієздатності галузі в умовах воєнного стану та відновлення у повоєнний період.

Представлені методичні матеріали містять нормативні документи про діяльність державних органів управління, закладів вищої освіти та освітянської громадськості, спрямовану на протидію втратам, негативним викликам та впливам, спричиненим вітчизняній вищій освіті агресивними військовими діями російської федерації проти України.

Методичні рекомендації адресуються широкій читацькій аудиторії: науковцям, педагогам практикам, керівникам, методистам закладів вищої, фахової передвищої, професійної, загальної середньої освіти та працівникам інститутів післядипломної педагогічної освіти, інтелектуальній еліті, а також усім, хто цікавиться питаннями оновлення університетської освіти.

Положення та рекомендації, які викладені в Методичних рекомендаціях, потребують творчого застосування, залежно від визначених завдань та з метою набуття (вдосконалення) відповідних практичних навичок і вмінь, з урахуванням поточної обстановки.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (Протокол № 1 від 25 вересня 2024 р.)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Законодавчо-нормативне забезпечення діяльності закладів вищої та фахової передвищої освіти в умовах воєнного стану	31
РОЗДІЛ 2. Особливості організації освітнього процесу в закладах вищої та фахової передвищої освіти в період збройної агресії рф проти України	41
РОЗДІЛ 3. Провідні напрями вдосконалення соціально-гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти на період дії правового режиму воєнного стану.....	49
РОЗДІЛ 4. Актуальна бібліографія щодо здійснення освітньої діяльності соціально-гуманітарного напрямку на період дії правового режиму воєнного стану (для науково-педагогічних працівників ЗВО).....	95
РОЗДІЛ 5. Посилання на інформаційні ресурси за напрямами роботи ДСНС України	130
РОЗДІЛ 6. Відзначення пам'ятних та ювілейних дат у 2024 році	133
РОЗДІЛ 7. Приклади методичного забезпечення освітньої діяльності соціально-гуманітарного напрямку на період дії правового режиму воєнного стану (для науково-педагогічних працівників ЗВО)	138
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	257

ВСТУП

Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності соціально-гуманітарного напрямку на період дії правового режиму воєнного стану розроблені для науково-педагогічних працівників ЗВО.

Введення в Україні воєнного стану позначається на всіх сферах людського життя. Особливих змін зазнає освітня галузь, зокрема вища освіта.

Україна першою серед усіх європейських держав опинилася в найскладніших умовах, але все ж не зупиняється і продовжує функціонувати, чинити сильний опір. Так і наш університет у повному обсязі проводить свою роботу, надаючи повномірно послуги для отримання здобувачами вищої освіти належного рівня знань. Виконуються всі накази Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ та Державної служби України з надзвичайних ситуацій, також адміністрацією університету постійно контролюється навчально-виховний процес, виконання умов безпеки здобувачів та педагогів, щодня задається запит стосовно психологічного стану курсантів та студентів.

Забезпечення навчання в умовах війни є надскладним завданням як для Міністерства освіти, так і для всіх структур, що надають освітні послуги. Сценарії подолання даної ситуації пропонують міжнародні організації, а також проєкт, розроблений Глобальною коаліцією щодо захисту навчальних закладів від нападів, при співпраці з ЮНІСЕФ [16]. Війна може призвести до кількох сценаріїв перебігу подій, тому пропонуються наступні підходи в забезпеченні освіти для всіх верств населення: беззбройні, збройні, переговори, ранні

попередження, альтернативна освіта, психосоціальна та безпекова освіта.

До беззбройних заходів забезпечення безперервності освіти можна віднести охорону й комітети безпеки, обов'язкові укриття для здобувачів освіти та педагогів, забезпечення їх супроводом і розселенням в разі потреби, навчання, що включає також захист від гендерного насильства. Збройні заходи передбачають патруль і охорону, що також забезпечують освітні заклади засобами самозахисту. Системи раннього попередження здобувачів освіти включають в себе й інформування про фактичні напади, це й закриття освітніх установ, надання альтернативних приміщень, і сповіщення на телефони. Альтернативними способами надання освіти можна вважати переміщення в безпечні місця. Важливо сюди віднести й психосоціальну підтримку, і тимчасову освіту, інклюзивне та гендерно-чутливе навчання. Можуть бути організовані й комплексні заходи на рівні всього освітнього закладу при тісній співпраці всіх здобувачів освіти і педагогів [16]. Війна, як складний соціальний феномен, може викликати різні емоційні та психологічні реакції у особистості, залежно від конкретних обставин, контексту та індивідуальних особливостей. З одного боку, вона може викликати стрес, тривогу та втому, що негативно впливає на мотивацію до навчання та здатність здобувачів концентруватися на навчальних завданнях. З іншого боку, війна може також збуджувати потребу у знаннях та навичках, які допоможуть зрозуміти та впоратися зі складними ситуаціями. Особливо це стосується історичних та соціальних дисциплін, які дозволяють осмислити події війни та їхні наслідки [2]. Під час

тривалої війни зберігати мотивацію до навчання особливо важливо з кількох причин.

– Для розвитку особистості.

Навчання та постійне отримання знань є ключовими складовими розвитку особистості. Війна може обмежити можливості для фізичного розвитку, але освіта дає можливості для розширення розуму та розвитку інтелекту. Це допомагає зберегти позитивний настрій і впевненість у завтрашньому дні.

– Щоб підготуватися до майбутнього.

Яким би не виглядало майбутнє, освіта є важливою для підготовки до нього. Отримані знання та навички можуть стати основою для подальшої кар'єри, самореалізації та відновлення після війни. Це допоможе зберегти надію і впевненість у своїх силах, особливо в працездатності.

– Для психологічної плинності.

Навчання допомагає розвивати психологічну стійкість перед обличчям війни. Знання дають людям впевненість, навички адаптації та ресурси для подолання труднощів. Вони допомагають зрозуміти навколишній світ і розвивають розумову гнучкість, щоб ефективно реагувати на нові ситуації.

– Щоб побудувати суспільство майбутнього.

Освіта є основою для побудови майбутнього післявоєнного суспільства. Якщо люди зберігають мотивацію до навчання, вони зможуть впроваджувати нові ідеї, інновації та розвивати соціально-економічну структуру. Освіта може сприяти відбудові та розвитку постконфліктних суспільств [8].

Тому збереження мотивації до навчання під час війни є важливим, оскільки це сприяє особистому розвитку, готовності до майбутнього, психологічній

стійкості та розбудові суспільства майбутнього. Освіта стала моральною та інтелектуальною підтримкою, яка допомагала людям зберігати надію та протистояти викликам війни. Деякі стратегії для збереження мотивації до навчання в цих умовах включають:

- *Створення безпечного та підтримуючого середовища.* Важливо забезпечити безпеку здобувачів та педагогічного персоналу в умовах війни. Це може включати захист ЗВО від військових дій, надання психологічної підтримки та тренінгів з кризового управління.

- *Забезпечення доступності освіти.* Незважаючи на складні умови, необхідно забезпечити доступність освіти для всіх, включаючи тих, хто знаходиться у зоні конфлікту, вимушено переселених осіб та біженців.

- *Розвиток психологічної стійкості та ресурсів.* Здобувачі та педагоги повинні мати можливість отримувати психологічну підтримку та розвивати стратегії для збереження емоційного стану та психологічної стійкості в умовах війни.

- *Стимулювання інтересу до навчання.* Організація цікавих та захопливих занять, які відповідають потребам та інтересам здобувачів, може допомогти зберегти їх мотивацію до навчання.

- *Використання позитивних прикладів успіху.* Демонстрація успіхів здобувачів та педагогів, які досягли цього навіть в умовах війни, може надихати інших на подібні досягнення та зберігання мотивації.

- *Підтримка соціальних зв'язків.* Збереження соціальних зв'язків між здобувачами та педагогами може допомогти стимулювати мотивацію до навчання. Організація спільних заходів та активностей може сприяти підтримці спільноти та взаємопідтримці [9].

Військові дії зі сторони держави агресора змінили звичний уклад всіх без винятку систем державного управління України. З моменту підписання Президентом В. Зеленським Указу № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [13], дія якого у подальшому неодноразово подовжувалася, були внесені зміни й у роботу в тому числі закладів вищої освіти. Змінилися не тільки умови викладання, а й сам підхід до викладання та здобуття практичних навичок здобувачами вищої освіти. Перебуваючи у постійних стресових ситуаціях науково-педагогічний склад повинен не тільки донести до здобувачів певні знання, а й володіти вмінням застосовувати різні психологічні навички в подоланні тривожності та стресовості з метою заспокоєння здобувачів та гарного засвоєння ними відповідного матеріалу. Не можемо не погодитись із точкою зору науковців, які вважають, що вища освіта є сукупністю систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, а також інших компетентностей, які здобуто у ЗВО (науковій установі) у відповідній галузі знань на різних рівнях вищої освіти. Ці рівні вищої освіти, за своєю складністю, перевищують рівень повної загальної середньої освіти [1].

В умовах воєнного стану необхідна, як вважають науковці Л. Мороз та О. Сафін, розробка ефективної моделі розвитку стійкості до стресу серед здобувачів, яка повинна включати в себе розв'язання ключових завдань:

- 1) формування навичок асертивної поведінки, підтримки мотивації до успіху та толерантності до невизначеності;

2) розвиток вмінь релаксації та оволодіння прийомами подолання тривоги і стресу;

3) удосконалення навичок отримання соціальної підтримки;

4) оптимізація самооцінки та сприяння формуванню позитивної «Я-концепції» [12].

Слід зазначити, що в даному випадку неможливо обійти питання патріотичного виховання молоді та утвердження національних цінностей, оскільки систематична пропаганда держави агресора у майже всіх соціальних мережах, призводить до деградації підходу та мислення молоді щодо питань державності та свого місця і ролі в ній. Станом на сьогодні, майже у всіх ЗВО, навіть військових навчальних закладах та закладах зі специфічними умовами навчання, відсутні дисципліни саме з патріотичного виховання. Вважаємо за необхідне *до всіх навчальних програм увести теми патріотичної направленості.*

Важливим елементом вищої освіти сьогодення є також дистанційне навчання – це навчання, при якому його суб'єкти розділені у просторі та, можливо, у часі, реалізується з урахуванням передачі та сприйняття інформації у віртуальному середовищі, забезпечується спеціальною системою організації навчального процесу, особливою методикою розробки навчальних посібників та стратегією викладання, а також використанням електронних чи інших комунікаційних технологій.

Дистанційне навчання відрізняється від традиційної освіти за низкою показників: підвищує відвідуваність заходів за рахунок онлайн-учасників та переглядів записів; залучає тих учасників, хто не може бути присутнім на заняттях із різних причин; надає можливість доступу до електронних матеріалів та

відеозаписів після лекції; забезпечує доступність та економічність освіти для всіх категорій громадян.

Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг для засвоєння теоретичних основ та набуття умінь, які можна освоїти дистанційно шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

До основних переваг дистанційної освіти віднесено: доступність, відкритість та індивідуальний характер освіти (можливість визначати темп навчання, інтенсивність та тривалість занять), можливість поєднувати навчання з роботою.

До основних недоліків віднесено: відсутність прямого очного спілкування між здобувачами, викладачем та здобувачами, що особливо важливо під час практичних та семінарських занять, необхідність жорсткої самодисципліни, самостійності та свідомості здобувача, недостатня розвиненість інформаційно-комунікаційних інфраструктур, недостатня комп'ютерна грамотність, висока трудомісткість навчання, проблема підтвердження особистості користувача під час навчання та перевірки знань.

Безумовно, стресова ситуація для всіх учасників не може не позначитися на відношенні до онлайн навчання та інших дистанційних освітніх технологій, проте сучасні обставини вимагають конкретних рішень для недопущення повного паралічу освітньої системи як у найближчій, так і у віддаленій перспективі. Ключовим чинником є педагогічний дизайн як інструмент проектування онлайн-курсу, що у більшості випадків відсутні при різкому переході на дистанційне навчання. Правильно підібрані матеріали курсу, виходячи з цілей та завдань навчання та характеристик навчального процесу,

в онлайн-середовищі, забезпечать здобувачам освітній результат, а викладачеві – позитивний зворотний зв'язок. Як і очне навчання, онлайн-навчання вимагає соціальної підтримки здобувачів. У очному навчанні цю роль виконують матеріальні ресурси ЗВО та викладачі, задіяні у навчальному процесі. Під час онлайн-навчання цю функцію виконує якісна ІТ-інфраструктура, яка потребує значних інвестицій. Необхідне поступове навчання всього викладацького складу навичкам роботи на онлайн-платформі.

Застосування в навчальному процесі електронних освітніх ресурсів стало нагальним завданням, обумовленим низкою екзистенційних, організаційних, дидактичних та технічних причин: спочатку організація протиепідемічних та профілактичних заходів в умовах пандемії COVID-19, потім – в умовах військової ситуації, коли виникла необхідність швидкої зміни формату навчання відповідно до нових умов та необхідності надання здобувачам доступу до навчальних та довідкових даних, які стосуються змісту дисциплін, що вивчаються, з використанням відео- та аудіоінформації, котра дозволяє більш наочно відобразити зміст розділів досліджуваного матеріалу.

Дистанційна освіта з використанням електронних ресурсів також дозволяє вирішити проблему створення електронних навчальних посібників, збірників методичних та тестових матеріалів. Перевагами дистанційного навчання в умовах військової ситуації є забезпечення безпеки для здобувачів, розширення локації, часу та умов навчання, які можуть бути обрані кожним здобувачем індивідуально, наочність та інтерактивність.

За підсумками наданої інформації та дискусії в низці наукових форумів, що проводилися онлайн, стає очевидним, що в 2020 році дано старт широкому впровадженню нових ефективних навчальних та інформаційних технологій, які будуть потрібні й широко використовуватимуться в наукових та педагогічних цілях не лише під час пандемії та військової ситуації, а й після їх завершення.

Зрозуміло, що сучасний період функціонування системи вищої освіти в Україні є надзвичайно складним і суперечливим. З одного боку, він характеризується швидкими і динамічними змінами в самій організації освітнього процесу, адаптацією до зовнішніх умов та особливостей його здійснення в період воєнного стану, перш за все, необхідністю дотримання безпекових вимог всіма його учасниками, адже реалізація права на здобуття освіти нині безпосередньо залежить від належних умов фізичної безпеки як здобувачів освіти, так і науково-педагогічних працівників. З іншого – мають місце трансформаційні зміни в самому змісті освітніх практик, окреслення нових пріоритетних напрямів їх реалізації, фактично – вироблення нової освітньої стратегії, що відповідає вимогам часу і забезпечувала отримання належних професійних компетентностей здобувачами освіти як на рівні бакалаврату, так і на рівні магістратури в закладах вищої освіти України.

Очевидно, що безпековий фактор є пріоритетним в організації освітнього процесу і багато в чому визначає організаційні аспекти і процедурні моменти його здійснення. Досвід дистанційного (позааудиторного) навчання, набутий освітянами України з 2020 року, нині є надзвичайно цінним і значущим для реалізації освітніх практик на нинішньому етапі їх функціонування. Швидка

адаптація науково-педагогічних працівників до нових умов їх професійної діяльності, гнучкість у виробленні нових форм і засобів навчання є важливим фактором мінімізації негативного зовнішнього впливу на сам освітній процес, збереження відповідного рівня професіоналізму у викладанні дисциплін та об'єктивному оцінюванні результатів здобувачів освіти. Зрозуміло, що це можливо лише при належній організації безпекового простору зі сторони місцевої влади чи територіальних органів самоврядування, дотриманні всіх вимог і рекомендацій відповідних органів державної влади.

Водночас, мають місце достатньо радикальні, і, на нашу думку, негативні процеси, пов'язані з трансформаціями й змінами пріоритетів у змістовній, сутнісній складовій освітніх практик у закладах вищої освіти. Мова йде про зменшення в освітніх програмах як на бакалаврському, так і на магістерському рівнях соціо-гуманітарних дисциплін, їх заміщення або дисциплінами за вибором студента, або додатковими профільними предметами, в залежності від кваліфікаційного спрямування. На жаль, автономність і самоврядність закладів вищої освіти разом із великою кількістю позитивних моментів, що суттєво покращили освітній процес у них, одночасно сприяла прийняттю достатньо суперечливих, а часто – відверто волюнтаристських рішень про зменшення соціо-гуманітарної компоненти в освітніх програмах. Передусім, така ситуація є непоодинокую в закладах вищої освіти чи їх структурних підрозділах (факультетах, інститутах) технічного профілю. Менш помітною вона є в класичних університетах (академіях), в яких гуманітарна складова є необхідною умовою здобуття належного рівня

професійної, фахової освіти відповідно до європейських критеріїв і стандартів.

Очевидно, що нинішній період розвитку української держави диктує нові виклики, окреслює інші вимоги й пріоритети, ніж це було ще кілька років назад. Передусім, виникає потреба у висококваліфікованих фахівцях, діяльність яких має бути спрямована на відбудову зруйнованого російською агресією, забезпечення функціонування критично важливих для держави галузей, розвиток фінансової та інформаційної сфери. Водночас, змінюються світові тенденції на ринку праці, зникають донедавна потрібні й витребувані професії, трансформується сама модель світового виробництва і споживання. Закономірно, що українська освітня система підготовки і перепідготовки кадрів має реагувати на це. Разом з тим, тут має бути дотриманий певний баланс між потребами в фахівцях та практичними можливостями забезпечити їх ґрунтовну і всебічну професійну освіту.

Зрозуміло, що як і в викладанні профільних дисциплін, так і соціо-гуманітарних курсів, особливу увагу необхідно приділяти аналізу необхідності оптимізації та якісного змістовного наповнення цих дисциплін в освітніх програмах. Зменшення, або взагалі виключення соціо-гуманітарної складової в освітніх компетентностях випускників закладів вищої освіти, призведе до втрати цілісності та комплексності в їх підготовці, до обмеженості їх світоглядної картини, культурних і моральнісних диспропорцій. І це дуже погано, адже саме комплексні знання, їх обсяг і глибина у поєднанні з рівнем освіченості людей, їх професіоналізмом, моральністю, культурою мислення, мистецтвом спілкування зумовлюють досягнення у самих різних сферах індивідуального і суспільного життя.

Найважливішу роль у цьому процесі відіграє повнота здобуття і засвоєння індивідом попереднього досвіду людства, послідовність і цілісність отримання знань. Це має відбуватись на всіх етапах соціалізації людини, передусім в сферах освіти і виховання.

Сучасний нам період розвитку вищої освіти – воєнний стан на всій території нашої держави – обумовлює необхідність реалізації нової стратегії, зокрема, перегляду самих методів викладання соціо-гуманітарних дисциплін, розробки нових методик презентації матеріалу, пошуку нових засобів та прийомів здійснення освітнього процесу, а також вдосконалення вмінь та можливостей викладача їх використовувати на практиці. Застосування в освітній діяльності інформаційно-комунікаційних технологій в рамках як очної, так і дистанційної освіти в сучасних умовах є важливим ресурсом забезпечення успіху вивчення цих дисциплін у закладах вищої освіти. Важливим також є формування зацікавленості та мотиваційної компоненти у слухачів при його засвоєнні, критичного мислення та аналізу тих питань і проблем, що мають гуманітарне, а відтак духовно-світоглядне спрямування. Останнє належить до питань професійної компетентності, педагогічної майстерності самого викладача, адже саме вони сприяють формуванню духовно зрілої, гармонійної особистості.

Реалізація цих завдань і вимог має сприяти становленню нової освітньої ідеології – людиноцентричної, гуманістично-орієнтованої, спрямованої на формування всебічно розвинутої особистості, яка не лише переймає «готовий» досвід минулих поколінь через отримані знання, а є репрезентантом широкого комплексу етично-

гуманістичних імперативів, передусім, моральних цінностей та ідеалів, а також релігійних переконань та принципів, на яких особистість визначає свою індивідуальну поведінку, ставлення до оточуючого світу та, власне, саму соціальну діяльність.

24 лютого 2022 року розпочалося повномаштабне вторгнення росії на українські землі, саме через це актуалізувалася військово-політична тематика у всіх сферах життєдіяльності, освіти та науки. Почали розглядатися такі питання як відносини між людською природою та війною, політичною теологією, філософією та етикою війни. В українському середовищі навіть запустили Philosophers ForUkraine – механізм академічної дипломатії, що дозволяє розповісти світові про події у нашій країні. На знак солідарності світові інтелектуали та філософи пишуть колонки на підтримку України – свою позицію вже висловили більше 44 відомих філософів сучасності, з'явилося навіть поняття теологія після Бучі [5].

Переглянувши всю історію, можна зробити висновок, люди конфліктували, воювали, тож не дивно, що проблема війни потрапила до предметного поля філософії ще на початку її розвитку. З давніх-давен мислителі задавалися питаннями про те, що таке справедлива війна, кого можна назвати ворогом і які заходи покарання до нього застосовні. Сьогодні критика військових конфліктів широко поширена, проте людство пройшло довгий шлях, щоб усвідомити деструктивний вплив війни.

Ймовірно, в технічних науках війна сприяла їх розвитку та прогресу, щодо гуманітарних наук – війни завжди призводили до перегляду їх положень, доктрин, на яких вони ґрунтувалися [5], адже саме тоді глобально постає питання сенсу життя. Взагалі гуманітарна наука

значною мірою стала можливою після закінчення епохи релігійних воєн у Новий Час, хоча європейська наука бере свої витoki, зокрема, у творчості Роджера Бекона та Френсіса Бекона – це виразилося пізніше у творчості Галілео Галілея, Миколи Коперника та Ісаака Ньютона. Наукові та природничо-наукові розробки визначили хід промислової, а потім і науково-технічної революції, та сучасне прискорення технологій, у тому числі інфо-комунікаційних. Загальна картина гуманітарного знання може бути розглянута або як паралельне, або як випереджувальне знання, це треба розуміти у прямому контексті – від пророцтва до футурології [10, с. 369]. Звісно, війна завжди приводить до кризи у суспільстві в усіх галузях, проте, жодна система розуміння соціального устрою не змогла стримати людство від тієї безодні, в яку воно потрапило в період Першої та Другої Світових воєн. Від кризи цієї революції не змогли застерегти та попередити ні комунізм, ні християнство, ні марксизм, ані лібералізм, які виявилися нездатними запобігти війні між росією та Україною. Незважаючи на те, що величезні матеріальні ресурси вже залучені до конфлікту, зараз ніхто не може обґрунтувати приблизні терміни закінчення цієї війни – від двох тижнів до десяти-двадцяти років, оскільки тут є місце політичної випадковості [16].

Евристичне майбутнє гуманітарного знання залежить від того, скільки йому уваги приділяється у суспільстві, у зв'язку з чим можна відзначити вітчизняну негативну тенденцію скорочення викладання філософії та релігієзнавства у навчальних закладах. Ця тенденція протилежна загальносвітовій з її гуманізацією та гуманітаризацією освіти, у зв'язку з чим важко утриматися від критичного бачення сучасного стану

викладання гуманітарного знання в Україні. Основне, що можна зараз запропонувати сучасному суспільству, щоб гуманітарне знання не втратило свого значення, – це те, щоб під час війни всі розуміли значення зменшення викладання суспільних наук в Україні. Відповідно, що більше політичні цілі набували значення, то більше «політизованим» ставало й саме ведення війни: зростала роль інформації у веденні війни. Сучасна інформаційна епоха (умовно кажучи, епоха постмодерну) також має свою теоретичну концепцію війни, яку цілком доречно назвати філософією війни [5]. Також війна детермінує посилення есхатологічних настроїв, есхатологізацію, відбувається навіть глобалізація есхатології, адже все глибше постає питання вічного життя. Сучасна війна змусила філософів підняти такі питання як есхатологізація, дегуманізація. Залишаються досі наразі невирішеними проблеми національних і культурних, релігійних та психологічних, економічних і політичних, юридичних та філософських процесів сьогодення.

Події війни вплинули також і на наукову сферу, на діяльність українських учених. Національна ідея, прагнення відокремитися від росії та виразний курс у бік євроінтеграції з самого початку незалежної України був притаманний представникам гуманітарної науки.

Як зазначалося раніше, війна вносить свої корективи у низку сфер життя. Таких змін потребує й викладання окремих навчальних предметів у ЗВО. Державна служба якості освіти у співпраці з ініціативою «Система забезпечення якості освіти», що впроваджується в межах проєкту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), та командою підтримки реформ МОН розробили поради щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Навчальний зміст соціально-гуманітарної галузі в умовах війни варто оптимізувати, щоб зменшити навантаження на здобувачів. Насамперед ідеться про скорочення обсягу текстів для опрацювання, оскільки здобувачам, які перебувають у стані тривалого стресу, важко довгий час утримувати увагу. З огляду на це читання підручника доречно замінити усною розповіддю, переглядом відеоматеріалів, інтерактивними заняттями, роботою над творчими та мікродослідницькими проєктами.

Добираючи навчальний матеріал, педагогу варто фокусуватися на сюжетах, що дадуть учням глибше розуміння історії боротьби українського народу за незалежність і своє майбутнє. До прикладу варто подавати ті сюжети, на яких можна продемонструвати міць і незламність України, готовність протистояти ворогу навіть у найскладніші часи. Стануть у пригоді й теми та завдання, спрямовані на осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям України, між світовими, державними та регіональними процесами.

Для прикладу на викладачів історії, філософії, політології, соціології сьогодні, як ніколи, лягає відповідальність за розвиток у здобувачів критичного та системного мислення, медіаграмотності. З огляду на це варто запровадити п'ятихвилинки, під час яких розглядатиметься один із видів когнітивних викривлень, методів пропаганди чи маніпуляції, перевірятиметься їх наявність у певних новинах.

Добирати контент для таких вправ потрібно відповідно до віку та психоемоційного стану здобувачів, зважаючи на те, що певна інформація чи візуальні матеріали можуть тригерити чи засмучувати здобувачів.

Окремо слід приділити увагу розвитку громадянських компетентностей здобувачів. Під час занять, дискусій викладачеві слід формувати свідому громадянську позицію здобувачів. Взаємодопомога, волонтерство, протидія ворожій пропаганді, підтримання власного емоційного ресурсу є важливими складовими успіху в боротьбі з російськими загарбниками.

Здобувачів важливо й доречно бодай побіжно ознайомити з засадничими положеннями міжнародного гуманітарного права. Наприклад, скористатися посібником «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право в закладах освіти», що містить навчально-методичні матеріали.

Під час вивчення «Української мови за професійним спрямуванням» педагогу варто зосередити роботу навколо чотирьох видів мовленнєвої діяльності: слухання й говоріння, читання та письма.

Орієнтування на види мовленнєвої діяльності, а не на конкретні теми сприятиме підтримці навчальної ініціативності, самостійності та відповідальності здобувачів, що є основою вміння вчитися.

Добираючи навчальні завдання, викладачеві бажано уникати одноманітності, репродуктивності, натомість збільшивши кількість завдань творчого спрямування, щоб сприяти вивільненню позитивних емоцій, підтримці віри курсантів та студентів у власні сили й можливості.

В сучасних соціо-політичних умовах важко переоцінити й важливість вивчення іноземних мов, оскільки мобільність та гнучкість стали невід'ємною умовою ефективного вивчення мови з метою комунікації, роботи, проживання у різних частинах світу. Окрім того, воно може сприяти розвитку міжнародних зв'язків та співпраці з країнами, інтеграційним процесам, а також

має позитивний ефект на розвиток особистості та втілення її потенціалу, незважаючи на обставини війни.

Маємо зрозуміти, що в умовах сучасного стану нашої держави та перетворень у суспільстві, пов'язаних із військовою ситуацією, накопичується безліч різноманітних завдань: економічного, політичного, соціального характеру, але є одне найбільш суттєве, без якого інші усі втрачають сенс тому, що саме воно і є ключовим фактором існування країни. Це завдання – виховання гідного громадянина, духовно багаті особистості, патріота своєї країни, здатного до самовдосконалення, саморозвитку та духовного наповнення. Однією з найбільших об'єктивних потреб серед ціннісних пріоритетів сучасної освіти є потреба внесення коректив у формування життєвих цінностей та навичок сучасної молоді.

Сучасна молодь суттєво відрізняється від молоді ХХ ст. і таке твердження можна відстоювати після здійсненого ґрунтовного аналізу сучасних досліджень щодо молоді, зокрема відрізняється вона саме за такими характерними ознаками:

1) інформаційне суспільство дозволяє молоді опановувати сучасну інформацію, класифікувати її, усвідомлювати й приймати відповідно до особистих інтересів та професійної підготовки їх як майбутніх фахівців;

2) сучасна молодь живе в країні, де розвивається демократія;

3) прагнення молоді до нового, їх оперативне сприйняття, пов'язане з їх віком;

4) потенційна можливість здобувати освіту за кордоном в умовах європейського вектора та можливість здобувати освіту дистанційно в різних освітніх закладах.

Все це та багато інших факторів визначає особливості структури й динаміку розвитку життєвих цінностей та навичок сучасного молодого покоління. Молодь у процесі навчання знаходиться в соціокультурному середовищі, яке має соціальні та психологічні особливості, що сприяють розвитку в них знань, вмінь, навичок культурної комунікації, адже саме в студентські роки здійснюється найактивніше їх залучення до цінностей культури та набуття навичок суспільної і політичної діяльності, а також інтенсивне розширення можливостей комунікації. В сучасній молоді активно формується світогляд, розширюється кругозір та розвивається пошукова діяльність.

Тож ще раз підкреслимо важливість освітнього простору для особистого становлення та духовного розвитку людини, її життєвих цінностей, навичок та установок, які сприяють формуванню гармонійно розвиненої особистості, її інтелектуальному й емоційному благополуччю, здоровій і позитивній поведінці. Особливе місце займають навички подолання труднощів, їх ще називають життєвими цінностями та навичками зміцнення здоров'я, які дають змогу молоді діяти самостійно в сучасному суспільстві. Ці навички сприяють усвідомленню прав і обов'язків людини, розумінню й повазі до прав інших, вихованню гідності, справедливості, толерантності, миролюбності, колективізму, відповідальності, впевненості та інших позитивних якостей. Навчання цим життєвим цінностям й навичкам відрізняється від традиційних методів, тому що формування особистих цінностей не ґрунтується на моральних вимогах, а добровільно підтримується через усвідомлення їх справжньої користі.

На відміну від багатьох традиційних методів і підходів до навчання, розвиток життєвих цінностей і навичок має на меті досягти позитивних змін у поведінці сучасної молоді. Тому він передбачає не лише зміни в знаннях, а й зміни у ставленні та навичках, які активуватимуть ці бажання і сприятимуть змінам у поведінці [3].

Навчання життєвим цінностям і навичкам є важливою складовою якісної освіти. Це підвищує конкурентоспроможність випускників на ринку праці, адже сьогодні недостатньо бути професіоналом своєї справи, щоб отримати гідну роботу, а й володіти найважливішими навичками, які необхідно розвивати, зокрема: критично і творчо мислити, адекватно сприймати себе та інших, приймати обґрунтовані рішення, будувати конструктивні міжособистісні стосунки, вміння працювати в команді, демонстрування лідерських якостей, зацікавлення і мотивація інших, вирішення проблем та керування стресом [6].

Освіта, що базується на розвитку життєвих цінностей та навичок, – це синтез найбільш успішного педагогічного досвіду та досягнень психології, зокрема гуманістичної психології та теорій соціального впливу. Питання виховання життєвих цінностей та навичок у молодого покоління є актуальним не тільки в Україні, а й за кордоном. Про це свідчать положення UNICEF Evaluation Office щодо формування позитивної поведінки, життєвих навичок, здатності долати труднощі на основі критичного мислення при виборі цінностей, рішень, ціннісного досвіду та вольових зусиль, які є необхідними для розуміння сенсу життя, визначення його мети та перспектив. Одним зі способів вирішення цієї проблеми є використання *Програми життєвих навичок*, спрямованої

на розширення знань дітей та молоді про абсолютні цінності, зміцнення або зміну їх поведінки та формування позитивного сприйняття себе і свого життя. Програма життєвих навичок була адаптована в різних країнах з урахуванням їх культури, мовного середовища та характеру освіти. Тому на основі питань і проблем, які потребують найбільшої уваги, були запропоновані моделі позитивної поведінки для молодого покоління, що сприяло зміні та переліку життєвих цінностей і навичок. [7]. Згідно з методом Дельфі ВООЗ, найважливішими життєвими цінностями, навичками та вміннями є прийняття рішень, вирішення проблем, ефективна комунікація, творче мислення, самосвідомість, міжособистісні стосунки, емпатія, наполегливість, витривалість, здатність справлятися зі стресом, травмами та втратами, які відіграють важливу роль у їх смисложиттєвій сфері, життєстійкість.

Розроблені програми Holistic education, в основу яких покладені ідеї Д. Грінберга, А. Маслоу, М. Монтесорі, Р. Стейнера, спрямовані на формування цілісної особистості, її самоактуалізацію, визначення сенсу життя через ставлення до інших людей, суспільства, природи. Завданнями таких програм є вироблення життєвих цінностей, які дозволяють особистості виживати і долати труднощі та проблеми у складних життєвих ситуаціях; самоактуалізації, коли особа прагне досягти у житті всього, що тільки можливо; невизначеності, як відсутності межі у своєму саморозвитку та самовдосконаленні, руху до значно вищих цінностей. Перевагою холістичних програм є прагнення охопити, розширити та інтегрувати різні смислові рівні особистості з опорою на її життєвий досвід. Головний акцент у програмі зроблено на рекомендаціях щодо зміни

способу життя, правильної постановки перед собою цілей та досягнення успіху. Важливим напрямком розробки є підготовка людини до подолання таких бар'єрів, як страх, тривога і почуття провини, а також опора на життєвий досвід, і до вирішення життєвих проблем через самовизначення і бажання щось змінити у своєму житті [7].

У цих програмах перевага надається інтерактивним, а не інформативним формам навчання. Активно використовуються такі інтерактивні методи навчання, як моделювання ситуацій, рольові ігри, дискусії та мозковий штурм. Мозковий штурм, рольові ігри, рефлексія та активна робота є найбільш поширеними формами та методами, що забезпечує їх ефективність та світове визнання.

Формування життєвих цінностей та навичок відбувається не тільки в аудиторній, а й у позааудиторній діяльності, одним із основних завдань якої є виявлення особливостей, механізмів і значення самоствердження здобувачів освіти у соціальному і виховному середовищі та розробка методик, пов'язаних з конкретними напрямами і формами виховної позааудиторної діяльності [4].

Зміст формування особистісного самоствердження молоді може бути реалізований у процесі організації різних видів поза аудиторної діяльності, зокрема – ціннісно-орієнтованої, пошукової, соціальнопрактичної, громадсько-корисної, трудової, освітньо-дозвіллевої, ігрової. Вирішальне значення для розвитку в молодого покоління моральних знань, вмінь та навичок особистісного самоствердження, формування цінних особистісних якостей, переконань, мотивів і ціннісних орієнтацій мало запровадження спеціальних науково-дослідницьких гуртків [11].

Головне завдання на заняттях науково-дослідницьких гуртків полягає в створенні сприятливих умов для активного відтворення здобувачами освіти вже засвоєного досвіду, що і є центральним фактором набуття ними життєво важливих компетентностей; використовувати, окрім компетентнісного підходу, особистісно-орієнтовані, диференційовані, культурологічні, гендерні та інші інноваційні за змістом підходи.

Відвідування та проведення майстер-класів, участь в екскурсіях, проведення оригінальних соціологічних досліджень, підготовка та організація свят і творчих зустрічей з представниками інших установ та гуртків ефективно стимулює творчий розвиток здобувачів освіти та різноманіття форм роботи. Не менш важливо допомагати молоді реалізувати свій потенціал, заохочувати подальший творчий та особистісний розвиток, надавати їм можливість представляти результати своїх наукових досліджень на різноманітних конкурсах, олімпіадах, змаганнях та тренінгах. Найважливіше – не втратити жодної обдарованої молодії людини, відкрити нові можливості для її самореалізації, підняти на якісно новий рівень індивідуального розвитку, вселити віру та впевненість у власних силах.

Основними напрямками діяльності таких гуртків є формування у гуртківців орієнтації та позитивних моделей соціальної поведінки в складних життєвих ситуаціях; розуміння взаємовідносин у суспільстві, вирішення проблем соціальної адаптації, розуміння взаємодії соціологічної науки та соціальної практики; поглиблене вивчення сучасних проблем та шляхів їх вирішення; проведення науково-дослідницької діяльності.

У зазначених Програмах життєвих цінностей та навичок процес навчання та виховання здійснюється на основі позитивного самовладання, самостановлення, визначення свого життєвого шляху, самопізнання, соціальної адаптації, розвитку моральних цінностей, гідності, свободи та чіткої особистої позиції у суспільстві.

Сучасні суспільні потреби у вихованні компетентних особистостей вимагають постійної роботи над модернізацією освіти. Це означає забезпечення адаптації до потреб і можливостей суспільства, конструктивні зміни в системі освітньої діяльності та переорієнтацію її на більшу продуктивність.

Отже, формування життєвих цінностей та навичок у сучасної молоді – це складний процес, що визначається різними факторами, зокрема сімейним вихованням та прикладом батьків, оскільки в багатьох випадках основні цінності та навички передаються з покоління в покоління через сімейні цінності та приклад батьків. Також важливим фактором є освіта та навчальна програма, оскільки освітнє середовище відіграє важливу роль у формуванні цінностей та навичок у молоді, навчаючи їх різним аспектам життя. Не менш важливим фактором є вплив засобів масової інформації та культури, адже сучасні технології і медіа цілком заповнили сучасну молодь і це суттєво впливає на формування у них цінностей та навичок.

Важливо надавати молоді можливість розвивати власні цінності та навички, виховувати у них критичне мислення та вміння приймати вірні рішення в різних життєвих ситуаціях.

У цей надскладний для України час, коли Україна творить нову історію, українці об'єднались, і кожен «воює» на своєму фронті. Сфера освіти та науки, без

перебільшення, є стратегічним ресурсом, від якого залежить добробут людей, забезпечення національних інтересів, розвиток інтелектуального потенціалу й формування людського капіталу України. Тому сьогодні, коли український народ дає героїчну відсіч російському агресору, кожен із нас перебуває на освітній передовій і наша відповідальна праця з кожним днем наближає перемогу України.

**ТРИМАЙМОСЯ!
МИ – СИЛЬНІ!
МИ – УКРАЇНА!
РАЗОМ ДО ПЕРЕМОГИ!**

ЛІТЕРАТУРА

1. Албул С. В. Нормативно-правова регламентація статусу та особливостей функціонування закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання. Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання: правовий статус та особливості функціонування: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 10 –14.

2. Гнатюк О. В. Адаптаційні розлади в учнів молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 17 листопада 2022 р. Київ, 2022. 59 с.

3. Гуцан Л. А. Компетентнісний підхід к сучасній освіті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://lib.iitta.gov.ua/2349/1/Gutsan 50025.pdf](http://lib.iitta.gov.ua/2349/1/Gutsan%2050025.pdf)

4. Дмитрук Н., Падалка Г., Кіреєв С. та ін. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді. Київ, 2016. Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/media>

5. Добродум О. та ін. Філософія науки і сучасна війна. Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах : матеріали доповідей та виступів III всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 17 листопада 2022 року. Вінниця, 2022. ТОВ «Друк плюс». С. 44–48.

6. Жулінська О. В. Формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді в психолого-педагогічних умовах. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/32-33/11zovppc.pdf>

7. Журба К. О. Сучасні програми та концепції, орієнтовані на виховання смисложиттєвих цінностей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Zhurba_dis.pdf

8. Журнал «Перспективи та інновації науки». Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2022. № 4(9).

9. Збірник наукових праць: педагогічна освіта теорія і практик. URL: http://ped.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/8_2011.pdf#page=32

10. Конвергентні процеси в релігійному житті нашого часу. Українське релігієзнавство. 2012. № 61. С. 368 – 375.

11. Коровка О. А. Шляхи формування життєвих цінностей в умовах модернізації освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-11/08keaihs.pdf>

12. Мороз Л. І., Сафін О. Д. Модель розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського, 2022. С. 48–53.

13. Указ про запровадження воєнного стану в Україні. URL. <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-pro-zaprovadzhennya-voennogo-stanu-73109>

14. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навч. посіб. / П.П. Шляхтун. – К.: ВЦ «Академія», 2011. 224 с.

15. Global impact of the war in Ukraine: billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation

https://news.un.org/pages/wpcontent/uploads/2022/06/GCRG_2nd-Brief_Jun8_2022_FINAL.pdf

16. What Schools Can Do to Protect Education from Attack and Military Use. Global Coalition to Protect Education from Attack (September 2016). 60 p.

РОЗДІЛ 1

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Законодавчо-нормативне забезпечення діяльності закладів вищої та фахової передвищої освіти в умовах воєнного стану, як і освітньої сфери в цілому, здійснюється в межах та відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями) [8], Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [6], а також згідно з іншими нормативноправовими актами України.

Відповідно до наказу МОН «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235 створювалося інституційне підґрунття щодо вжиття заходів для забезпечення захисту учасників освітнього процесу, працівників і майна закладів освіти; здійснення в разі потреби евакуації учасників освітнього процесу; забезпечення особливих умов навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю. Крім цього, формувалися правові умови для евакуації й переміщення з окупованих територій і територій, на яких точилися активні бойові дії, ЗФПВО та ЗВО. За воєнний період із цих питань було видано понад 110 наказів МОН. Забезпечувалися заходи з організації вступної кампанії у 2022 р. (наказ МОН «Про організацію роботи консультативних телефонів Міністерства освіти і науки «Вступна кампанія 2022 року»» від 23.06.2022 № 587, інші накази, що регулюють питання вступу до ЗФПВО та ЗВО України).

Наказом МОН від 27.04.2022 № 392 (зі змінами, внесеними наказом МОН від 02.05.2022 № 400)

затверджено Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році [5]. У Порядку, серед іншого, у розділі II, п. 4 визначено, що «особливості прийому на навчання для здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, територія населених пунктів на лінії зіткнення або які переселилися з таких територій після 01 січня 2022 року, в частині проходження річного оцінювання та державної підсумкової атестації, отримання документа державного зразка про повну загальну середню освіту (якщо особа не отримала документ про освіту відповідно до законодавства), визначаються відповідно до Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, тимчасово окупованій території окремих районів Донецької та Луганської областей, території населених пунктів на лінії зіткнення, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01 березня 2021 року № 271, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15 квітня 2021 року за № 505/36127» [4].

МОН визначено особливості вступу за теперішніх умов для кожного рівня вищої освіти. Так, для вступу на «бакалаврат» на основі повної загальної середньої освіти передбачено: абітурієнти вступають відповідно до Правил прийому закладу; для спеціальностей із творчим конкурсом – творчий конкурс; для інших спеціальностей на бюджет, а також спеціальності 035 «Філологія» (крім української та кримсько-татарської мови й літератури, фольклористики), спеціальностей галузей знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», 06 «Журналістика», 07 «Управління та адміністрування», 08 «Право»,

22 «Охорона здоров'я», 24 «Сфера обслуговування», 28 «Публічне управління та адміністрування», 29 «Міжнародні відносини» на контракт – складання національного мультимедійного тесту; для спеціальностей (окрім 05, 06, 07, 08, 22, 24, 28, 29, 035) на контракт – мотиваційний лист. Для вступу до «магістратури» на основі «бакалаврату» умови вступу такі: для бакалаврів – відповідно до Правил прийому закладу; для спеціальностей «Право» й «Міжнародне право» – магістерський комплексний тест (іноземна мова та право); для спеціальностей галузей знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», 06 «Журналістика», 07 «Управління та адміністрування», 28 «Публічне управління та адміністрування», 29 «Міжнародні відносини» (крім «Міжнародного права») – магістерський тест навчальної компетентності й фаховий іспит у закладі вищої освіти; для інших спеціальностей – фаховий іспит у закладі вищої освіти на бюджетні місця та мотиваційний лист – у разі вступу на контракт [1].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2022 році» від 07.07.2022 № 767, окрім іншого, визначено важливу соціальну норму стосовно осіб, які постраждали від військової агресії. Норма полягає в тому, що в умовах воєнного стану з метою підтримки дітей захисників та захисниць України, внутрішньо переміщених осіб, що перемістилися з територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), що станом на 15 жовтня поточного року включені до відповідного переліку, затвердженого

Мінреінтеграції України, дозволити державним замовникам за рахунок невикористаних місць державного замовлення, затвердженого цією постановою, переводити на навчання за кошти державного бюджету студентів із числа осіб зазначених категорій, які були зараховані до закладів вищої, фахової передвищої освіти в минулих роках, на місця, що фінансуються за кошти фізичних та/або юридичних осіб. Цією урядовою постановою визначено загальний обсяг прийому на навчання до ЗФПВО та ЗВО за рахунок коштів державного бюджету 188,9 тис. осіб, зокрема 89,3 тис. осіб для отримання освітнього ступеня бакалавра й 55,5 тис. осіб – магістра. Обсяг фінансування на підготовку кадрів за цим державним замовленням сягає майже 45,5 млрд грн, що на 3 млрд грн, або 6,6 %, більше, ніж у попередньому році.

Слід також зазначити, що, незважаючи на воєнний час, обсяг державного замовлення в кількісному виразі зберігся, і навіть перевищив на 0,14 %, минулорічний показник [7].

Важливим та своєчасним в умовах теперішніх викликів і прискорення євроінтеграційних дій та намірів країни стало прийняття КМУ розпорядження «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» від 23.02.2022 № 286-р [9], яке було опубліковано на урядовому сайті 14 квітня поточного року. Цей документ, орієнтований на період входження України до Європейського Союзу, є вкрай актуальним і важливим. Цілі та завдання Стратегії є детальною дорожньою картою для відбудови та продовження реформування системи вищої освіти в повоєнний період. Виконання завдань, визначених Стратегією, дасть можливість зменшити деструктивні наслідки, спричинені

повномасштабним вторгненням російської федерації на територію незалежної України.

На основі проведеного МОН аналізу динаміки розвитку вищої освіти в Україні, з урахуванням думки експертів робочих підгруп із розроблення Стратегії та зважаючи на глобальні тенденції розвитку вищої освіти, визначено сильні й слабкі сторони національної системи вищої освіти, можливості подальшого розвитку та загрози зовнішнього середовища. На основі здійсненого SWOT-аналізу розроблено сценарії розвитку вищої освіти в Україні (песимістичний, реалістичний і оптимістичний).

Документ передбачає реалізацію п'яти стратегічних цілей:

1. Ефективність управління в системі вищої освіти. Передбачено виконання таких завдань:

– збільшення бюджетного фінансування та вдосконалення формули розподілу за результатами діяльності;

– розширення бюджетного кредитування здобуття вищої освіти та освіти дорослих;

– модернізація мережі, укрупнення закладів вищої освіти, підтримка дослідницьких університетів.

2. Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти. Для досягнення цілі передбачено:

– розширення сфери застосування зовнішнього незалежного оцінювання, адресного розміщення та проведення конкурсу;

– сприяння проведенню закладами вищої освіти досліджень і консалтингу для бізнесу;

– створення умов для розвитку державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

– запровадження ефективних механізмів виявлення порушень академічної доброчесності та процедур притягнення до академічної відповідальності.

3. Забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення. Для досягнення стратегічної цілі та відповідних операційних цілей передбачено виконання таких завдань:

– підтримка національної й міжнародної академічної мобільності студентів, а також направлення на навчання до іноземних університетів;

– надання особливої підтримки мешканцям тимчасово окупованих територій, незахищеним і вразливим групам населення;

– створення особливих умов для вступників із видатними досягненнями;

– сприяння використанню інноваційних технологій і новітніх засобів навчання в освітньому процесі, розвиток дослідницьких інфраструктур.

4. Інтернаціоналізація вищої освіти України. Передбачено забезпечити:

– гармонізацію структури вищої освіти відповідно до зобов'язань країн-членів Європейського простору вищої освіти;

– розвиток національної системи кваліфікацій;

– спрощення процедур визнання іноземних освітніх кваліфікацій;

– трансформацію освіти в секторі безпеки та оборони відповідно до доктринальних підходів і принципів НАТО.

5. Привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри. Для досягнення цілі передбачено виконання таких завдань:

– дотримання підходів до студентоцентрованого навчання в організації освітнього процесу;

– розширення перехресного вступу, спільних, міждисциплінарних і подвійних програм, дуальної та інших форм здобуття освіти;

– розвиток загальних компетентностей, правової культури, рухової активності, спорту та студентських змагань;

– розвиток програм управлінської підготовки керівного складу та перспективних лідерів закладів вищої освіти (кадровий резерв), тренінгів на підтримку реформ;

– проведення комунікаційних кампаній для підтримки реформ у системі вищої освіти тощо.

Очікуваним результатом реалізації Стратегії є створення сучасної ефективної системи вищої освіти, яка задовольняє потреби громадян, економіки й суспільства, має гідну репутацію та є конкурентоспроможною на внутрішньому і світовому ринках освітніх послуг. Завдання та індикатори до кожної операційної цілі, а також очікувані результати наведено в розширеній стратегічній піраміді [3]. Крім цього, розпорядженням КМУ схвалено Операційний план реалізації у 2022–2024 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки [2].

Також Україна спільно з Міжнародним банком реконструкції та розвитку, що входить до групи Світового банку, впродовж 2021–2026 років реалізує проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів». Реалізація проєкту має на меті сприяти підвищенню якості вищої освіти, забезпеченню відповідності навичок та знань випускників закладів вищої освіти очікуванням роботодавців, вимогам ринку

праці та суспільства загалом, подоланню викликів у освітньому секторі, спричинених пандемією COVID-19, зокрема, забезпеченню стійкості освітньої системи, створенню умов для безперервності освітнього процесу в умовах карантинних обмежень.

Зазначимо, у межах проєкту фінансуватимуться, зокрема: підтримка стійкості системи та управління змінами в довгостроковій перспективі; модернізація інформаційно-аналітичної системи вищої освіти; запровадження Національного опитування студентів, запуск і удосконалення цифрових рішень освітніх вимірювань навчальних досягнень; цифрова інфраструктура для організації навчання в закладах вищої освіти для забезпечення безперервності освітнього процесу за допомогою технологій дистанційного навчання, розробки та запуску електронних систем управління навчанням.

У відповідь на виклики повномасштабної війни, у березні 2022 року МОН спільно з Мінфіном здійснили реструктуризацію частини позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку на суму 100 млн дол. США. Ці кошти будуть використані для соціальних виплат: зарплат, пенсій, стипендій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступна кампанія у 2022 році в умовах війни та подолання її наслідків / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nacionalnij-multipredmetnij-test>.

2. Операційний план реалізації у 2022–2024 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 №286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proshvalennya>

strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-.

3. Опубліковано стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>.

4. Порядок прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, тимчасово окупованій території окремих районів Донецької та Луганської областей, території населених пунктів на лінії зіткнення : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 01.03.2021 № 271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text>.

5. Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 27.04.2022 № 392. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/05.05.2022/Poryadok.pryyomu.VO.392-400.pdf>.

6. Про введення воєнного стану в Україні : указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

7. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2021 році : постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 № 708. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2021-%D#Text>.

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

9. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 №286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitkuvishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

© Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України, 2024.

Із самого початку війни МОН оперативно реагує на події, які впливають на діяльність ЗВО та ЗФПВО. За цей період для адаптації роботи цих закладів освіти, серед іншого, видано такі накази й роз'яснювальні листи Міністерства:

– наказ «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235 [4];

– наказ «Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти» від 21.03.2022 № 265 [3];

– наказ «Про продовження строку прийому документів від претендентів на участь у конкурсному відборі до складу сектору вищої освіти Науковометодичної ради Міністерства освіти і науки України» від 01.04.2022 № 284 [11];

– лист «Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану» від 01.03.2022 № 1/3315-22 [13];

– лист «Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану» від 07.03.2022 № 1/3378-22 [9];

– лист «Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання» від 10.03.2022 № 1/3404-22 [7];

– лист «Про завершення навчального року» від 10.03.2022 № 1/3417-22 [5];

– лист «Про заходи фінансового контролю в умовах воєнного стану» від 22.03.2022 № 1/3596-22 [6];

– лист «Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти» від 21.04.2022 № 1/4334-22 [12] тощо.

Слід зазначити, що станом на 1 серпня поточного року всі переміщені ЗВО та ЗФПВО й ті, що розташовані на підконтрольній Україні території, повністю відновили свою діяльність.

Водночас, за оперативними даними МОН (на період збору інформації), збройна агресія рф проти України на самому її початку істотно вплинула на діяльність більшості ЗВО та ЗФПВО. Згідно з їхньою інформацією, у березні поточного року більшість таких закладів здійснювали освітній процес дистанційно чи перебували в стадії переміщення, переведення студентів у режим канікул, тимчасово не визначилися з процесом відновлення роботи чи не надали відомості. Так, із 289 ЗВО на 15 березня 2022 р. інформацію надали тільки 62 заклади, або 21,5 %. Станом на 29 березня 2022 р. ситуація змінилася на краще – інформація надійшла вже від 103 із 275 ЗВО, або 37,5 %. 54 ЗВО з тих, що надали інформацію в середині березня поточного року, провадили основну діяльність за дистанційною, 6 – за змішаною, 2 – за інформаційно-консультативною формами навчання; на кінець березня – відповідно 81, 6 і 0 ЗВО. У регіональному розрізі найбільше ЗВО, які перейшли на дистанційну форму навчання на обидві вказані дати, були розташовані в м. Києві й Одеській області.

Дещо інша ситуація спостерігалася за цей період із ЗФПВО. Так, на 15 березня 2022 р. зі 627 ЗФПВО інформацію надали 232 заклади цього типу, або 36,8 %; станом на 29 березня ситуація помітно погіршилася: інформація надійшла лише від 134 із 606 ЗФПВО, або 22,1 %. Серед ЗФПВО, які надали інформацію в середині березня поточного року, 212 закладів провадили основну діяльність за дистанційною, 15 – за змішаною, 1 – за

інформаційно-консультативною та 2 – за очною формами навчання. Два заклади цього типу на зазначену дату призупинили свою діяльність. На кінець березня ці показники становили 120, 8, 0 і 0 відповідно, один заклад тимчасово призупинив роботу, а у п'яти запроваджено канікулярний період. У регіональному розрізі найбільше ЗФПВО, які перейшли на дистанційну форму навчання на середину березня, було розташовано в м. Києві та Одеській області, а наприкінці місяця – в Дніпропетровській і Львівській областях.

Міністерство освіти і науки України підготувало інформацію для всіх закладів освіти, включно із ЗВО та ЗФПВО, щодо особливостей організації нового 2022/2023 н. р. і рекомендації стосовно першочергових кроків із підготовки до нього. Серед цих кроків:

1) призначити комісії з обстеження закладів освіти щодо готовності до організації навчання та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу. У склад комісій рекомендовано включити представників регіональних підрозділів Державної служби з надзвичайних ситуацій і Національної поліції. Результатом роботи комісій має бути підготовка відповідного акта обстеження, що затверджується керівником адміністрації;

2) визначити форму організації освітнього процесу. Організація освітнього процесу залежить від безпекової ситуації в кожному населеному пункті. Структура й тривалість навчального тижня, дня, занять і відпочинку, а також форми організації освітнього процесу визначаються педагогічною (вченою) радою закладу освіти в межах часу, передбаченого освітньою програмою (відповідно до обсягу навчального навантаження та з урахуванням вікових особливостей, фізичного,

психічного й інтелектуального розвитку здобувачів освіти, особливостей регіону тощо);

3) забезпечити безпеку всіх учасників освітнього процесу впродовж навчального року. Керівники закладів освіти мають бути поінформовані про персональну відповідальність за організацію безпечних умов для здобувачів освіти та всіх працівників закладу. При організації освітнього процесу в очному або змішаному режимі слід забезпечити безумовне переривання освітнього процесу в разі включення сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів оповіщення. Учасники освітнього процесу повинні організовано прослідувати до споруд цивільного захисту й перебувати в них до завершення тривоги. Освітній процес може завершуватися в укритті, а після відбою тривоги учасники можуть повернутися до приміщення закладу освіти та продовжити процес навчання з урахуванням необхідного корегування.

Відповідно до постанови Уряду від 24.06.2022 № 71191 заклади фахової передвищої та вищої освіти самостійно визначають дати початку й завершення навчального року [2].

Велике значення для організації нового навчального року має також підготовка закладів освіти до нового опалювального сезону. Для цього, зокрема, керівникам ЗВО та ЗФПВО 11 липня 2022 р. було направлено роз'яснення й інструктивно-методичні матеріали МОН «Про підготовку закладів освіти до нового навчального року та опалювального сезону в умовах воєнного стану» [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Інструктивно-методичні матеріали щодо порядку підготовки закладу освіти до нового навчального року та опалювального сезону з питань цивільного захисту, охорони праці та безпеки життєдіяльності / М-во освіти і науки України.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-pidgotovku-zakladiv-osviti-do-novogo-navchalnogo-roku-ta-opalyuvalnogo-sezonu-v-umovah-voennogo-stanu>.

2. Початок та завершення навчального року заклади передвищої та вищої освіти визначають самостійно.

URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/pochatok-ta-zavershennya-navchalnogo-roku-zaklady-peredvyshhoyi-ta-vyshhoyiosvity-vyznachat-samostijno/>.

3. Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 21.03.2022 № 265.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-atestaciyi-vipusknikivzakladiv-fahovoyi-peredvishoyi-vishoyi-osviti>.

4. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>.

5. Про завершення навчального року : лист Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 № 1/3417-22.

URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/.

6. Про заходи фінансового контролю в умовах воєнного стану : лист Міністерства освіти і науки України від 22.03.2022 № 1/3596-22.

URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70->

25b9e3cb3df0&title=InformatsiiaSchodoZdiisnenniaZakhodivDerzhavnogoNagliadu-kontroliuUPeriodVonnogoStanu.

7. Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання : лист Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 № 1/3404-22.

URL: <https://document.vobu.ua/doc/10433>.

8. Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 711.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnogo-roku-pidchas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-v-ukrayini-i240622-711>.

9. Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану : лист Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 1/3378-22.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-praktiku-zastosuvannya-trudovogo-zakonodavstva-u-galuzi-osviti-i-nauki-pid-chas-diyi-pravovogorezhimu-voyennogo-stanu>.

10. Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 711.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnogo-roku-pidchas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-v-ukrayini-i240622-711>.

11. Про продовження строку прийому документів від претендентів на участь у конкурсному відборі до складу сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.04.2022 № 284.

URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/86200/.

12. Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти : лист Міністерства освіти і науки України від 21.04.2022 № 1/4334-22.

URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-stosovno-okremih-pitan-zavershennya-20212022-navchalnogo-roku-uzakladah-vishoyi-fahovoyi-peredvishoyi-osviti>.

13. Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану : лист Міністерства освіти і науки України від 01.03.2022 № 1/3315-22.

URL: <https://uon.cg.gov.ua/index.php?id=37393&tp=1&pg=>.

РОЗДІЛ 3

ПРОВІДНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Особливості сучасного розвитку українського суспільства в правовому режимі воєнного стану обумовлені ускладненням економічних, соціальних, політичних і культурних процесів. Сьогодні вирішальне значення для ефективного та стабільного самоствердження країни, попри важливість наукових і технічних знань, є нагальна потреба у розвитку моральних якостей громадян, їх інтелектуального і творчого потенціалу, вміння діяти в непередбачуваних ситуаціях, ініціативності.

Запорукою успіху нашої країни на цьому шляху є впровадження нових технологій навчання й підходів до розгляду розвитку освіти, науки, культури, зміни в системі економічних відносин. Перед сучасною українською освітою постало непросте подвійне завдання: зберегти всі позитивні здобутки та досвід української освіти й збагатити його інноваційними досягненнями європейських та світових освітніх середовищ, гармонійно узгодити їх з українськими реаліями. Так, корисним для вітчизняної вищої школи може стати досвід європейських країн у демократизації освіти, розвитку автономних засад у діяльності вищих навчальних закладів, орієнтації навчального процесу на національний і загальноєвропейський ринки праці.

Виховання здобувачів має стати ідеологічним пріоритетом держави на шляху духовного розвитку суспільства. Подолання наслідків соціально-економічної та духовної кризи, створення умов для всебічного розвитку особистості в Україні сприятиме народженню і розвитку громадянина нового типу, який виховуватиметься з урахуванням кращих традицій української культури й європейської цивілізації.

На часі є втілення в життя нової освітньої парадигми вищої освіти, яка визначає пріоритетними становлення

компетентності, ерудиції, творчості, культури особистості в гармонійному поєднанні з глибокими знаннями та вміннями з фундаментальних та спеціальних дисциплін. Тому відчутно мають змінюватися й завдання вищої школи. Сучасна парадигма освіти, як зазначає професор Е. Лузік, повинна будуватись, з одного боку, на основі визначення людини абсолютною цінністю й, з іншого боку, на розумінні її як складної структури, яка об'єднує в собі загальне, особисте, часткове й типове. При цьому освітній вимір людського буття характеризує всю сукупність процесів становлення особистості, які, у свою чергу, виступають як умова й необхідна передумова відтворення, функціонування і розвитку соціуму [48].

Реформування системи освіти в Україні, ступінь якого розкривають, Закон України «Про вищу освіту» [32, 33], Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) [27], Бухарестське комюніке (2012 р.) [2], Національна стратегія розвитку освіти України на період 2012–2021 рр. [54] стверджують необхідність реформування системи освіти з позиції її олюднення й актуалізують цю проблему. У Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [39] зазначено, що освіта України ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності.

У контексті нашого дослідження особливого значення набувають наукові фундаментальні праці, присвячені підготовці здобувачів в умовах вищого навчального закладу (В. Андрущенко, Р. Гуревич, А. Дьомін, В. Кремень, О. Мороз, Н. Ничкало, О. Пехота, В. Сидоренко, В. Сластьонін, М. Сметанський, О. Сухомлинська та ін.); розробки теоретико-методологічних засад формування змісту освіти,

представлені в працях Ю. Бабанського, І. Лернера, В. Лугового, М. Скаткіна, Є. Компанцева, В. Краєвського, Ж. Таланової та ін. Проблеми гуманізації та гуманітаризації вищої освіти комплексно розглянуто в працях В. Андрущенко, І. Бега, В. Безклубенка, В. Бітаєва, О. Вознюка, С. Гончаренка, В. Кременя, К. Корсака, І. Кузнецова, В. Курила, В. Лутая, М. Лукашевича, В. Мудрака, М. Поповича, С. Романова, О. Сидоренка, Ю. Терещенка, С. Шейка, А. Ярошенко та ін. До питань гуманізму, його ролі у структурі навчального процесу звертаються А. Бондар, С. Гончаренко, І. Зязюн, І. Кузнецова, Ю. Мальований С. Сисоєва та ін.; гуманізації навчального процесу при підготовці майбутніх фахівців – І. Герасимова, В. Зінкевічус, І. Кіреєва, О. Коломієць; психологічні основи процесу гуманізації розкривають Г. Балл, Л. Виготський, Г. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Семиченко, та ін.; системні елементи теорії управління в закладах освіти окреслюють Л. Карамушка, Н. Коломінський, Л. Орбан-Лембрік, С. Степанов; психолого-педагогічні підходи до реформування освіти М. Боришевський, Н. Ничкало, А. Ліщинський, А. Лігоцький, В. Рибалка та ін. Питання соціально-гуманітарної професійної підготовки у вищій школі знайшли відображення в роботах українських учених В. Дзоз, Б. Коротяєва, М. Култаєвої, Е. Лузік, О. Невмежерицького, Л. Товажнянського та ін. Питанням вищої освіти в навчальному процесі ЗВО та методиці навчання здобувачів ЗВО соціально-гуманітарним дисциплінам присвятили свої дослідження такі науковці: Н. Бібік, Л. Ващенко, Е. Гаврилова, Н. Голуб, Н. Дем'яненко, Н. Духаніна, О. Зеленська, Г. Кабанович, В. Коваль, М. Мищенко, І. Нікітіна, Г. Онкович, В. Півоев О. Пошетун, О. Пономарьов, О. Ситник, Л. Товажнянський, О. Романовський та інші, які вважають, що загальна

система професійної освіти майбутніх спеціалістів має базуватися на використанні принципово нових психолого-педагогічних технологій. Питання пов'язані з навчанням здобувачів окремим дисциплінам соціально-гуманітарного циклу (філософії, політології, соціології) розглянули А. Герасимчук, П. Гнатенко, Д. Гусев, Н. Кудінова, Ф. Кирилюк, Е. Мамонтова, А. Новіков, В. Полторак, Г. Платонов, Т. Пименова, Т. Сілаєва, С. Щерба, М. Юрій та інші. Концептуальні ідеї вдосконалення підготовки здобувачів у вищих навчальних закладах представлені у працях Р. Гуревича, Й. Гушулея, В. Сластьоніна, А. Степанюк, Г. Терещука, М. Фіцули та ін. Активізації навчально-пізнавального процесу при вивченні соціально-гуманітарних дисциплін присвячено дослідження І. Глушко, С. Гасанов, Н. Іванова, Є. Красикова, В. Рибалко, І. Ступницький та ін. Проблеми соціально-гуманітарної освіти з метою їх удосконалення розглядали Е. Вознесенская, О. Димарська, Д. Константиновский, Г. Чередниченко. На дослідження освітніх цінностей та орієнтацій особи спрямовані праці таких учених: А. Алексюка, Б. Ананьєва, М. Боришевського, Л. Виготського, В. Лугового, О. Савченко, О. Сухомлинської тощо.

Освітній процес на даному етапі є досить залежним від політичних, соціально-економічних і культурних чинників, які загалом характеризують людське суспільство у відповідний історичний період розвитку. XXI сторіччя закріплює за собою перехід до інформаційно розвиненого суспільства, а освіта й соціально-гуманітарна підготовка виступають маркерами людяності та розвитку гуманності. Як уже зазначалося цілий ряд документів висувають вимоги до випускників закладів вищої освіти, які мають бути наділені не лише фаховими знаннями, а й умінням їх використовувати у

професійному середовищі та повсякденному навкружжі; орієнтуватися в процесах, що виникають і оновлюються майже щодня; вміти систематично оновлювати й удосконалювати власні фахові здобутки; самостійно вирішувати складні політичні, економічні, соціальні, культурні проблемні питання сучасного суспільного процесу.

У цьому сенсі освіта та освітній процес є специфічним цементуючим елементом, який сполучає в єдину цілісність не лише той чи інший конкретний соціокультурний простір, але й гарантує комунікативну та етико-аксіологічну єдність людства. Ця єдність може бути описана як певний континуум, в якому шляхом творчої реалізації потенціалу кожної окремої особистості досягається сумарний результат, який має відношення до суспільства в цілому [74, с. 136].

Історичний досвід переконує, що кінцевою метою освіти у вищій школі є людина, її внутрішній світ та здоров'я – духовне, інтелектуальне, фізичне. Виховувати свідому особистість в людині, пробуджувати і культивувати у ній найвищі духовні цінності та чесноти – ось що повинно бути в центрі уваги теорії і практики вищої освіти. Отже, основний ціннісний орієнтир у діяльності вищих навчальних закладів – особистість здобувача, його людський потенціал – духовно-моральний, інтелектуально – творчий, фізичний [50, с. 222].

Забезпеченням прав людини світова спільнота переймається від 1948 р., коли прийнято Загальну декларацію прав людини. Згодом з'явилися й інші документи (Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, Міжамериканська конвенція прав людини тощо), які проголошували людину найвищою цінністю, і вони ж заклали належне підґрунтя

для утворення міжнародного гуманітарного соціуму. Таким чином, закладено основу гуманістичного розвитку людства, який об'єднує базові поняття «гуманізм», «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація». По суті, це загальна тенденція світового суспільного процесу, що уможливорює зниження ризиків розвитку техногенної цивілізації.

Як зазначає відомий філософ сучасності В. П. Андрущенко: «Гуманізація вищої освіти – поняття багатовимірне. Воно охоплює зміст освіти, способи її здобування, безпосередні й контекстуальні системні завдання її, кінцеву мету освіти, міру доступності, можливість особи у будь-який час розпочати певний освітній цикл і припинити його, а потім знову відновити його тоді, коли їй зручно, тощо. Важливим моментом гуманізації вищої освіти має стати не тільки розвиток особистості, яка здобуває освіту, а й розвиток того соціального середовища, в якому вже почала застосовувати знання зазначена особистість, або в якому вона ще тільки почне працювати після здобуття освіти. Однак перед тим, як охарактеризувати складові поняття гуманізації вищої освіти, необхідно з'ясувати його сутність. А для цього потрібно визначити поняття «освіта», «гуманізація» та «гуманізм» у вузькому і більш широкому розумінні» [14, с. 16–21]. Крім цього, на нашу думку, варто розглядати гуманізацію не як ізольоване поняття з його похідними або дотичними поняттями, а в єдності культурно освітнього поля.

Гуманітарна освіта є процес гуманоцентричного та культуроцентричного навчання і виховання, який має на меті засвоєння людиною цінностей культури, що складають ядро її світогляду, є невід'ємною складовою переконань і допомагають відповідати на питання «Як жити?» Гуманітарна освіта повинна вирішити два головних завдання:

- 1) виживання людства в цілому;
- 2) якомога повне задоволення потреб в освіті окремої людини з метою найповнішої реалізації її здібностей та власної життєвої мети [65].

Для вирішення першого завдання необхідно формування принципово нового світогляду, який повинен включати усвідомлення людства як цілісної системи та необхідність гармонійної взаємодії людства і природи, тобто вимагає поглибленого діалогу культур та екологічного виховання. Друге завдання повинно бути підпорядковане першому, а тому вимагає певною мірою соціальної інженерії, тобто потрібне обережне формування мотиваційної сфери та ціннісних орієнтацій людини.

Як зазначає Федір Семенченко, сучасна гуманітарна освіта покликана системно ознайомити здобувачів із накопиченими світовими культурними знаннями про людське суспільство, місцеві соціальне призначення особистості, з сутністю культури як світу людини, формуючи у молодого спеціаліста високі гуманістичні якості цивілізованого співжиття. Місце і роль гуманітарних дисциплін характеризується їх впливом на процес соціалізації. Вони мають допомогти людині зрозуміти себе; з'ясувати психологічні механізми власної поведінки (психологія), визначити сутнісні характеристики суспільства, основні його елементи та закони і принципи взаємодії між ними, місце і роль людини в суспільстві, норми соціальної взаємодії (соціальна філософія, етика, право, соціологія); освоїти надбання світової і української культури (українознавство, світова та українська культура, культурологія, релігієзнавство); збагатитись світовим та вітчизняним соціальним досвідом закономірностями історичного розвитку світового товариства і своєї батьківщини (всесвітня історія, історія України);

навчитись цивілізованому спілкуванню з навколишнім середовищем, жити в злагоді з природою, оберігати і підтримувати її як умову спільного існування та розвитку (екологія, соціальна екологія); і, нарешті, навчитись мислити, зрозуміти цілісність і багатомірність світу, сенс людського буття (філософію). Відтак, гуманітарний розвиток, як модель суспільного розвитку, орієнтоватиметься на максимальне розкриття потенціалу людини, створення гідних умов для реалізації її інтелектуальних, культурних, творчих можливостей [40].

Найбільш важливим для відкритої освіти є принцип гуманізації освіти, який полягає у зверненості навчання до людини, у створенні умов для розвитку творчої індивідуальності. Гуманітарний розвиток стає системоутворювальним, домінуючим фактором соціального розвитку, який відбивається на системі освіти.

Передумовою успіху модернізаційних процесів в Україні є насамперед інтеграція в європейський соціокультурний та науково-освітній простори, чому безпосередньо сприяє соціально-гуманітарна підготовка майбутнього випускника ЗВО. Із тим, що в Україні відсутня ефективна державна інформаційна та культурна політика, яка була б спрямована на поширення системної інформації про нашу країну та формування позитивного іміджу у державах-членах ЄС, доки ми мусили миритися. Треба відмітити, що це загалом є одним із політичних напрямів діяльності країни. На рівні держави в Україні такої роботи майже не велося, за винятком окремих проектів переважно ініційованих викладацькою та науковою спільнотою. У той час, як більшість розвинених країн дуже важливе місце у власній зовнішній політиці відводить міжнародній культурній політиці й публічній дипломатії. Це виявляється у відкритті та підтримці

культурних центрів та інститутів, які підтримують імідж країни на міждержавному рівні, посилюють інноваційно-дослідницькі можливості програм Європейського Союзу тощо.

У процесі адаптації зарубіжного досвіду необхідно запроваджувати лише найбільш ефективні та вже відпрацьовані західні взірці, оскільки складно забезпечити ефективне функціонування відповідних інститутів через відмінності у шляхах їх утворення та еволюціонування. Європейська модель державного управління є результатом еволюціонування держав, постійних наукових пошуків та експериментів, а також узгодження запропонованих нововведень із представниками громадянського суспільства. Тому для запровадження такої моделі в Україні необхідно використовувати алгоритм механізму дослідження стану і напрямів удосконалення державного управління:

- 1) вивчення теоретичних і практичних аспектів у динаміці;
- 2) вивчення зарубіжного досвіду й аналіз можливостей його використання;
- 3) аналіз впливу на ефективність діяльності;
- 4) визначення основних проблем;
- 5) розробка пропозицій щодо удосконалення;
- 6) розробка проектів нормативних документів, спрямованих на реалізацію розроблених пропозицій [52, с. 87].

Упевнене входження держави у цивілізований світ можливе лише тоді, коли підготовка фахівців для різних галузей стає фактором першорядного значення, а не лише якісним «наданням / отриманням освітніх послуг». На цьому наголошувалося у висновках Ф. Альтбаха, висловлених на засіданні ЮНЕСКО у 2009 році: «Ми переконані в тому, що заклади вищої освіти є головними у всьому світі і в потребі сильних, діючих закладів

після середньої освіти, щоб підтримати економіку знань, а також забезпечити знання необхідні для соціальної мобільності й економічного прогресу необхідного суспільствам земної кулі. Роль вищої освіти, як блага суспільства, продовжує бути фундаментально важливою й її слід підтримати. Ми наголошуємо на цьому в звіті, тому що цим аспектом вищої освіти можна легко знехтувати у погоні за доходом і престижем. Численні й різноманітні обов'язки вищої освіти є ключем до добробуту сучасного суспільства, але ця розширена роль додає значної складності і багато нових викликів. Розуміння ширшої ролі вищої освіти у глобалізованому світі є першим кроком до того, щоб конструктивно впоратися з тими проблемами, які неминуче замаячать на горизонті. Надзвичайна проблема, яка стоїть – це нерівний розподіл людського капіталу і фондів, що дозволяє деяким країнам в повній мірі скористатися новими можливостями, в той час як інші країни ризикують і надалі котитися назад» [1, с. 21].

Якщо розглядати місію закладів вищої освіти в загальному вигляді, то це має бути створення умов для розвитку соціально успішної особистості: навчити вчитися, добиватися міцних і глибоких знань за допомогою сучасних інноваційних технологій навчання, де головна роль відводиться формуванню життєзберігаючих та освітніх компетенцій; вихованню високоморальної, гармонійно розвиненої особи, яка забезпечить стабільний, інтенсивний розвиток суспільства та саморозвиток.

Завдання фундаментальної освіти полягають у забезпеченні оптимальних умов для виховання гнучкого й багатогранного наукового мислення, самомотивації до розвитку й самоосвіти майбутнього фахівця протягом всього його життя. Дана позиція реалізується в одному з

методологічних принципів пізнання – принципі неперервності. Він забезпечує цілісність, системність, послідовність сприйняття буття, є основою формування міцних знань, навичок, умінь у процесі набуття вищої кваліфікаційної категорії. І. Зязюн зазначає, що «реалізація принципу неперервності багато в чому пов'язана з можливістю нарощування, інтеграції інформації про професійний поступ на індивідуально-особистісному рівні у певній логічній послідовності і структурі» [36, с. 16]. Таким чином відбувається інтеграція індивідуальних та соціальних аспектів становлення особистості та її діяльності.

Одним із найважливіших практичних напрямів соціально-гуманітарної освіти є перегляд змісту навчання, відображення в ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, філософських і етичних концепцій, історії науки. Гуманітаризація освіти передбачає також підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін із радикальним їх оновленням. Продовжує цю думку О. Сидоренко, зазначаючи, що «гуманітарні дисципліни є теоретичною базою реформи виховання, науковим забезпеченням його гуманізації. Гуманістичний підхід до освіти розглядається в державних документах як можливість подолання основної хиби старої школи – її знеособлювання, зневаги до суб'єктів навчального процесу, як кардинальна зміна спрямування діяльності школи взагалі» [66, с. 63].

Засвоєнню ціннісного людського досвіду, умінь вільно адаптуватися до культурного середовища та знань великою мірою сприяє вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу.

Здобувачі, вивчають такі предмети соціально-гуманітарного циклу: історія, історія України, філософія,

соціологія, релігієзнавство, історія української культури, Україна в міжнародних зв'язках, психологія, соціологія, педагогіка, методологія вищої школи, педагогіка вищої школи, вища школа і Болонський процес, українська мова (за професійним спрямуванням) тощо.

Унаслідок вивчення даних дисциплін соціально-гуманітарного циклу у процесі становлення майбутніх фахівців теоретично мають бути набуті такі навички, як є основою для утворення загальнонаукових компетентностей:

- оволодіння системою знань про людину та суспільство;
- вивчення суспільства як цілісної системи;
- вивчення основних галузей філософського знання, форм буття та шляхів пізнання світу;
- вивчення загальних основ, методів пізнання, законів і принципів функціонування знання;
- вивчення історичного минулого та етапів формування світового простору та незалежної України;
- формування патріотизму;
- формування навичок писемного та усного ділового спілкування;
- вивчення політичного та релігійного життя суспільства в його різноманітних проявах;
- вивчення культури як суспільного явища;
- вплив психологічних чинників на особистість;
- провадження освітньої діяльності за сучасними інноваційними технологіями навчання.

У процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу, які сприяють злиттю культури, науки і природи, здобувачі засвоюють систему базових загальнолюдських (духовно-моральних, історичних та культурно-гуманітарних) пріоритетів і цінностей, зокрема любов як принцип буття, сенс здорового способу життя людини, її

місце та ціль у житті, саморозвиток та самовдосконалення, почуття обов'язку, свобода творчості [17, с. 3-4].

Навчальний процес, який здійснюють кафедри гуманітарних та соціально-гуманітарних дисциплін, організований із урахуванням можливостей сучасних інноваційних технологій навчання та орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері. Для цього необхідно навчити осмислено читати, слухати, аналізувати, лише тоді здобувач пізнає, навчається, експериментує, набуває усних і письмових навичок мовлення. Це є ідеальними умовами для формування мисленнєвих та мовленнєвих механізмів. Таким чином, у молоді формується й розвивається система взаєностосунків суб'єкт – суб'єктної взаємодії.

Ключова роль у задоволенні ідеї реформування системи вищої освіти в Україні належить викладачу. Суттєвою передумовою оптимізації освітнього простору є активна участь в інноваційних процесах, оскільки останні орієнтовані на якісну зміну системи освіти. Ефективність і специфіка взаємодії у системі «здобувач-викладач» зумовлюється ланкою компонентів, які належать до індивідуально-психологічних особливостей і властивостей особистості. Здатність викладача до психолого-педагогічних впливів, необхідного рівня вмінь до психологічного розв'язання навчальних ситуацій у процесі навчання, передбачення наслідків власних дій та ситуативних проявів, зважаючи на рівень особистісного розвитку здобувача, унеможлиблює безвідповідальне ставлення до вивчення предметів соціогуманітарного

циклу у вищих навчальних закладах будь-якого спрямування.

Основне завдання сучасного викладача вищої школи – навчити вчитись, створити атмосферу відповідальності, спрямувати кожного здобувача до свідомої самопідготовки. На це звертали увагу це десятиліття тому автори роботи «Модернізація вищої освіти в Україні і Болонський процес» – «головне – сформулювати потяг і творче ставлення до навчання, створити для цього відповідні умови. Саме тому західні університети організовують цілодобову роботу бібліотек, Інтернету й іншої інфраструктури навчання для забезпечення самостійної роботи здобувачів. Викладач, таким чином, виступає не в ролі аудиторного лектора, а скоріше тренера, який розробляє план гри, вправи, дає поради і контролює роботу команди [68, с. 12–17].

Самостійна робота визнана науковцями як найбільш продуктивна й актуальна форма, метод, прийом, засіб, умова, навчальна діяльність тощо. Вона виходить за межі аудиторії, але є зручною й логічною формою управління та самоуправління самостійною навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів, а також складовою частиною навчально-виховного процесу, яка істотно впливає на ефективність і результативність.

Системний аналіз літератури дозволяє стверджувати, що сьогодення вимагає від викладача радикального оновлення змісту освітнього матеріалу, зміни підходів і парадигм, створення нових моделей навчання, які забезпечуватимуть розвиток професійних умінь та спонукатимуть до самовдосконалення набутих компетентностей та адекватного їх застосування. Тим часом динамічність розвитку освітніх технологій подарувала нам таке їх різноманіття, що система викладання поступово набуває нових рис, де превалюють

насамперед методи і прийоми, що передбачають активну участь здобувача у процесі опанування навчального матеріалу.

У освітній системі країн Західної Європи, починаючи з 50-х рр. ХХ століття, широко послуговуються методиками на кшталт «кейс-методу». На український простір вони прийшли лише на початку ХХІ століття. Разом із ними у методиці викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу стали опановуватися й такі інтерактивні методи навчання, як вікторини, дискусії з правових проблем, презентації, рольові та ділові ігри, метод «icebreaking», ситуаційні методики – дебати, форуми, конференції. Дана група методів звичайно має свої недоліки (тривалий час для підготовки, відсутність дисципліни під час заняття) у порівнянні з класичними, проте в цих недоліках містяться й переваги – розвиток критичного мислення, формуванні навичок прийняття важливих рішень щодо вирішення професійних проблем, вихованні почуття відповідальності. При такій методиці викладання здобувачі не лише читають чи розповідають завчений матеріал, а набувають досвіду його застосування, оскільки активні інтерактивні методики сприяють розвитку світогляду особистості, її творчого потенціалу, мотивації, ціннісних орієнтирів та інтересів. Комбінування ситуацій чи множинності розв'язків одного і того ж сценарію на семінарському занятті дасть користі більше, ніж розкриття трьох питань завчених із підручника. Аналіз наукових підходів до сутності інтерактивного навчання дає змогу узагальнити, що одним із варіантів комунікативних технологій із добре організованим зворотним зв'язком суб'єктів освітнього процесу, з двостороннім обміном інформацією між ними на основі діалогічної взаємодії.

Так, на думку науковців, у професійній підготовці майбутніх фахівців доцільно використовувати спеціальні практикуми із соціально-психологічного тренінгу, цілісні тренінгові програми, спрямовані на досягнення конкретних цілей, що в результаті концентруються у тренінги мотивації та особистісного зростання; впливу та протистояння впливу; формування конструктивного мислення і самоосмислення своєї індивідуальності; набуття комунікативної компетенції у сфері ділової взаємодії та професійного спілкування; прогнозування поведінки та подолання конфліктів; вироблення впевненості у собі та розвитку рефлексивних вмінь і навичок тощо [38, с. 254].

Інтегрованість знань у процесі викладання гуманітарних дисциплін з позиції компетентнісного підходу є важливим засобом досягнення єдності знань у таких формах: змістовній, структурній, логіко-гносеологічній, науковій, організаційній, частково методологічній тощо. Основним завданням викладача при цьому є підведення до розуміння здобувачами головної ідеї інтегрування мовного, соціологічного, стратегічного, історичного й навчального матеріалу, його ущільнення, встановлення залежностей та зв'язків. Встановлення цих зв'язків має суттєвий вплив на розвиток аналітико-прогностичних здібностей особистості, що є підґрунтям для вибудовування професійного стрижня [45].

Однак, слід зупинитися й на тому аспекті проблеми дисциплін, які мають пізнавальне, світоглядне навантаження. Ми цілком поділяємо думку І. Вакарчука щодо дублювання шкільних курсів української мови, історії України у вузівській практиці. Наповнення даних дисциплін слід істотно переглянути, аби покращити якість підготовки майбутнього фахівця та актуалізувати

його зацікавленість у вивченні предметів. Щодо української мови за професійним спрямуванням (ділової української мови), то це має бути вивчення особливостей застосування мови для кожної з конкретних спеціалізацій, стилістична цілісність висловлювання, уміння редагувати власні тексти тощо. Те саме стосується й іноземної мови, високий рівень володіння якою є необхідною умовою вільного доступу до міжнародної інформації як на етапі навчання і подальшої професійної діяльності, так і для безбар'єрного особистісного спілкування та забезпечення мобільності здобувачів.

Доцільно, на наш погляд, замінити у вищій школі вузько спрямований обов'язковий курс «Історія України», який безпосередньо дублює шкільний, на більш фундаментальний курс «Історія української культури», де «під словом «культура» слід розуміти не лише мистецьку діяльність чи літературну творчість, а весь спосіб життя української спільноти, включно з культурою політичною, релігійною, військовою, науковою. Саме такий курс дасть можливість побачити історію української культури у всій її багатобарвності та звивистості, окреслить зв'язки з європейським і світовим контекстом. До світоглядних обов'язкових дисциплін як частини загальної культури випускника будь-якого університету природно віднести курс філософії, який, напевно, мав би висвітлювати й історію інтелектуальних ідей. Ми приходимо до висновку, що гуманітарна складова вищої освіти має передбачати обов'язковість таких курсів:

- українська мова;
- історія української культури;
- іноземна мова;
- філософія.

А решту світоглядних курсів – пропонувати здобувачам на вибір, із переліку, який охоплює всю гуманітарну складову» [20].

Відтак, оптимізація навчального процесу, ще на стадії її проектування орієнтуватиметься на процес реалізації на практиці набутих знань; створення середовища для активної життєдіяльності здобувачів, спрямованого на творчий саморозвиток та самореалізацію особистості, зокрема у професійному становленні майбутніх фахівців.

Розглядаючи складові предметів гуманітарного циклу М. Бабишина виділяє такі складові: мотиваційно-пізнавальну, операційно-прогностичну та інтегровану. Мотиваційнопізнавальна складова гуманітарних предметів зосереджує свою увагу на комунікативних цілях та завданнях, які використовуються здобувачами в різних ситуаціях письмового та усного спілкування. Основною метою такої складової є допомога майбутнім фахівцям оцінити власний рівень підготовки.

Операційно-прогностична складова сприяє формуванню та розвитку способів діяльності й займає значне місце в оволодінні окремими видами діяльності. Це допоможе майбутнім фахівцям у роботі з діловою документацією.

Інтегрована складова предметів соціально-гуманітарного циклу спрямована на оволодіння навичками професійного спілкування, уміння вести дискусію, керувати командою, володіти способами комунікації, надавати накази, оформлювати документи, вести наради, брати участь у процесі спілкування в різних життєвих ситуаціях [16].

Зауважимо, що у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін навантаження розподіляється не лише на розвиток комунікативних навичок, які

уможливляють вмотивоване використання мовних засобів, а й сприяють різносторонньому розвитку здобувачів, розкриттю їх творчих здібностей.

Академік Ю. Бабанський стверджував, що словесні методи навчання успішніше за інші вирішують завдання з формування теоретичних і фактичних знань, словесно-логічного мислення й мови.

Це твердження обґрунтовує і сучасна дослідниця Є. Малькова, яка відзначає, що фокус знаходиться в царині проектування ефективного мовного заняття, тобто здійсненні конструктивно-планувальної функції у складі методичної компетенції. У сучасних умовах мовне заняття – це, перш за все, унікальна форма організації пізнавальної діяльності здобувачів. Її унікальність – у технологічності розвиваючого ефекту заняття. На перший план висувається не формальна організація заняття з передачі суми знань, а цілеспрямована інформаційна взаємодія педагога і здобувачів, які отримують обопільне задоволення від зустрічі один з одним упродовж певного проміжку часу в рамках особистісно орієнтованого навчання та саморозвитку у тріаді інформація – знання – розуміння. Сучасне мовне заняття не ефективне, якщо воно не має під собою технологічної основи, якщо воно не спроектоване, якщо не прораховано за всіма етапами з чітко вивіреними дидактичними цілями, виховними та розвиваючими завданнями, з урахуванням психолого-педагогічних особливостей конкретної групи здобувачів і кожного зокрема.

Загалом, повернення гуманітарним дисциплінам функції базових і фундаментальних у моделюванні вищої освіти дозволить уникнути остаточних втрат у духовній та інтелектуальній сфері.

Так, у філософсько-педагогічній думці новітнього часу – як зарубіжній, так і вітчизняній – сформувалася позиція щодо функцій гуманітарної освіти в інформаційному суспільстві:

- готувати людину до життя за межами професії, оскільки динаміка розвитку соціуму диктує необхідність професійних змін протягом життя;

- готувати представників різних професій до соціального спілкування, що диктує необхідність пріоритетної орієнтації молоді на загальнолюдські цінності, моральну відповідальність, яка дасть можливість розуміти одне одного заради ефективного вирішення суспільних проблем;

- сприяти формуванню позитивної особистісної філософії, здатності до самоорганізації, підвищення загальної культури здобувачів;

- здійснювати підготовку нового покоління до життя в полікультурному суспільстві, заснованому на принципах демократії та ідеалах суспільної злагоди й соціальної справедливості.

Висловлюють слушну думку автори монографії «Соціально-гуманітарна освіта: орієнтації, практики, ресурси вдосконалення» Д. Константиновський, Е. Вознесенська, О. Димарська, Г. Чередніченко про те, що оцінюючи стан і перспективи соціально-гуманітарної освіти, ефективність її викладання в цілому, не можна обійтися без з'ясування питань, пов'язаних з позицією тих, на кого її спрямовано. І зазначають, що за результатами проведеного дослідження, з'ясовано, що відносно мало згадок збирає така область соціально-гуманітарних знань, як історія (12,4 %). Не мають майже ніякого попиту у молоді, на думку опитаних, такі галузі соціально-гуманітарного знання, як філософія та література (по 5,2 % згадувань), що традиційно

вважалися стрижнем будь-якого гуманітарної освіти. І на останньому місці виявляється педагогіка (1%). При оцінці попиту на окремі соціально-гуманітарні уявлення молоді про те, що знання з боку ринку праці ранги дисциплін дещо зміщуються в порівнянні з оцінкою попиту з боку молоді.

Лідують з великим відривом від інших інформаційні технології (82,5 %), а подальший блок вельми популярних областей соціально-гуманітарних знань представлений таким набором (частота згадок від 57,7 % до 60,8 %): управлінська діяльність і менеджмент, зв'язки з громадськістю, реклама і маркетинг, іноземні мови, практична психологія, економіка та фінанси.

Такі дані свідчать про необхідність оптимізації викладання дисциплін даного циклу, удосконалення їх змістового наповнення та надання здобувачеві можливості обирати індивідуальну траєкторію розвитку.

За ініціативи Міністерства освіти і науки України було створено кілька основоположних документів та прийнято ряд постанов і програм, оновлення всієї системи навчання й виховання. Насамперед, це – міжгалузєва перспективна програма «Освіта XXI ст.», «Засади гуманітарної освіти в Україні», концепція «Основи національного виховання», Державна програма «Вчитель», Концепція неперервної педагогічної освіти», «Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 рр.», «Стратегія реформування освіти в Україні», програма «Глобальна освіта з космічним баченням життя», Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 рр., Національна стратегія розвитку освіти України на період 2012 – 2021 рр., що стверджують необхідність реформування системи освіти з позиції її олюднення й актуалізують проблему перегляду психолого-

педагогічних засад діяльності навчальних закладів. Не полишає даної проблеми поза увагою і довгоочікуваний освітньою спільнотою документ – Закон про вищу освіту.

Оптимізація (від лат. *optimus* – «найкращий») у загальному вигляді означає вибір найкращого, найбільш сприятливого варіанту з безлічі можливих умов, засобів, дій тощо [28, с. 609]. Якщо оптимізацію перенести на процес навчання, то вона буде означати вибір такої його методики, яка забезпечує досягнення найкращих результатів при мінімальних витратах часу і сил викладача і здобувача за визначених умов. Оптимізація досягається не одним якимось хорошим, вдалим методом. Йдеться про свідомий обґрунтований вибір викладачем одного з багатьох можливих варіантів.

Аналіз вузівської практики показав, що процес оптимізації викладання знаходиться на етапі становлення. Йому властивий активний пошук викладацьким складом заходів, які змогли б подолати проблеми, труднощі і недоліки, що виникають у процесі навчання. Однак, окремі викладачі не прагнуть до продуктивної співпраці зі здобувачами, вибору раціональних методів і форм педагогічної взаємодії. Результати дослідження свідчать, що близько половини викладачів у своїй педагогічній практиці використовують стереотипні прийоми і методи навчання.

Щоб оцінити оптимальність (або неоптимальність) методики навчального процесу, треба визначити її критерії. Ю. Бабанський і М. Поташник виділили такі 4 критерії:

1. Максимально можливі результати у формуванні знань, навчальних умінь і навичок.

2. Мінімум необхідних витрат часу учнів і вчителів на досягнення певних результатів.

3. Мінімально необхідні витрати зусиль на досягнення певних результатів за відведений час.

4. Мінімальні, порівняно з типовими, витрати коштів на досягнення певних результатів за відведений час.

Результати аналізу фундаментальних наукових праць, нормативних документів та сучасного стану соціально-гуманітарної підготовки як складової професійної освіти у ЗВО дозволив виявити низку суперечностей між:

- суспільним запитом щодо підвищення загальної культури здобувачів як основи їх професійного становлення та фрагментарністю представлення соціально-гуманітарного знання в освітньому просторі ЗВО;

- необхідністю модернізації соціально-гуманітарної підготовки, удосконалення й оновлення змісту соціально-гуманітарних дисциплін на засадах міждисциплінарної інтеграції та традиційним предметоцентристським підходом до формування їх змісту;

- недостатнім урахуванням інновацій у процесі розроблення змісту соціально-гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти з метою досягнення спадкоємності, наступності, послідовності та узгодженості з навчально-освітніми програмами різних освітніх рівнів у межах соціально-гуманітарної підготовки.

Виходячи з наявності протиріч в організації навчального процесу та необхідності орієнтації його на підготовку фахівців за європейськими стандартами виникає потреба в оновленні навчального процесу.

Спираючись на принципи оптимізації навчального процесу слід зазначити, що процес формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів, випускників вищих навчальних закладів, має завершитися набуттям навичок професійної діяльності

не оминаючи планування (проектування) роботи; здійснення навчальних занять; використання дидактичних і технічних засобів навчання; проведення психолого-педагогічної діагностики та узагальнення її результатів; роботи з персональним комп'ютером тощо.

Зазначимо, що незалежно від напряму та обраної спеціальності випускники вищої школи мають володіти певними навичками педагога, бо у подальшому вони претендують на керівні посади і мають набути психолого-педагогічних навичок для ефективного здійснення керівництва. Тому педагогізація усіх аспектів підготовки майбутніх спеціалістів є вкрай важливою.

За даними Інтернет-сайту «Держава для суспільства» для успішного реформування української системи освіти в контексті провідних тенденцій розвитку європейського освітнього простору необхідно:

- для ефективного вирішення завдання реформування професійної освіти й підготовки кваліфікованих фахівців відповідно до потреб національної економіки є доцільним спільно Міністерству соціальної політики України та Міністерству освіти і науки України із залученням науковців і громадських організацій, розробити та впровадити систему перспективного прогнозування зайнятості населення;

- зважаючи на критерії Національної рамки кваліфікацій визначити конкретні компетенції для різних освітніх рівнів (базова середня освіта, повна середня освіта, ступені вищої освіти);

- радикально переглянути систему державного замовлення на підготовку фахівців із приведенням його у відповідність до реальних потреб національної економіки та широким використанням ринкових механізмів

(кредитування, співпраця з підприємствами приватного сектору, зовнішньоекономічна діяльність);

- продовжити роботу з оптимізації інституційної структури вищої освіти з метою посилення її зв'язку з наукою та виробництвом за рахунок суттєвої оптимізації існуючої мережі ЗВО і виділення провідних ЗВО (5 – 10 % від сьогоденної загальної кількості), що ведуть активну наукову й інноваційну діяльність;

- створити необхідні умови для організації університетами, установами НАНУ та галузевими академіями наук спільних навчально-наукових центрів, спільного виконання ними важливих наукових програм, зокрема міжнародних, супроводження інноваційних проектів;

- передбачити для наукових колективів можливість створення підприємств у спрощеному порядку для комерціалізації результатів наукової діяльності з урахуванням інтересів держави, відповідних наукових чи навчальних установ;

- для посилення дослідницького та інноваційного компонентів в українській освіті потрібно надати університетам реальну автономію як в академічному та дослідницькому, так і в господарському плані, передусім у сенсі вільного розпорядження залученими коштами без значних обмежень щодо провадження наукової, освітньої та інноваційної діяльності [60].

Країни, що взяли участь у міжнародному проекті «DeSeCo», визначились із переліком ключових компетентностей, притаманних цим системам освіти. Так, педагоги Австралії розрізняють такі ключові компетентності: предметну, особистісну, соціальну, методологічну; Бельгії – соціальну, позитивного ставлення, здатності діяти та думати самостійно, мотиваційну, ментальну рухливість, функціональну;

Фінляндії – пізнавальну, вміння оперувати в умовах змін та мотивованість, соціальну, особистісну, творчу, педагогічну, комунікативну, адміністративну, стратегічну, вміння діяти паралельно в різних напрямках; Німеччини – інтелектуальні знання, знання, які можна застосовувати, навчальну, методологічну або інструментальну, ключову, соціальну компетентності та ціннісні орієнтації; Нідерландів – розвиток особистості, розвиток відповідального громадянина, підготовка особистості до ринку праці [69, с. 31–33].

За документами Ради Європи виділено дещо інші різновиди ключових компетенцій: багатокультурну, інформаційну, соціальну, політичну, комунікативну, загальнокультурну, пізнавально-інтелектуальну, трудову (підприємницьку), побутову.

Меморандум неперервної освіти Європейського Союзу наголошує на тому, що успішний перехід до економіки й суспільства, заснованих на знанні, повинен супроводжуватися процесом неперервної освіти, тобто, навчання упродовж життя (lifelong learning). Отже, країни-члени Європейського Союзу визначили навчальну діяльність, як таку, що здійснюється на неперервній основі й має за мету поліпшення знань, навичок і професійної компетенції; стає основним принципом освітньої системи й участі в ній людини протягом усього неперервного процесу її навчальної діяльності.

Сучасні вимоги до формування фахівця сформульовані у переліку компетенцій, серед яких компетенції соціально-особистісні, інструментальні, загальнонаукові і професійні [67]. Компетенції соціально-особистісні передбачають формування стійкого світогляду, правильне сприйняття проблем розвитку суспільства і духовної культури, формування політичної свідомості і активної громадянської позиції,

комунікабельність і толерантність, здатність до самовдосконалення, екологічна грамотність, наполегливість у досягненні мети.

Інструментальні компетенції включають формування здатності до письмової і усної комунікації рідною мовою, знання іншої мови, навички роботи з комп'ютером, дослідницькі навички. Загальнонаукові компетенції передбачають набуття знань основ філософії і психології, які сприяють розвитку загальної культури особистості, знання вітчизняної історії, культури і права, знання фундаментальних наук в обсязі, необхідному для успішного опанування технічними процесами і здатність використовувати їх в обраній професії, знання сучасних інформаційних технологій і навички використання програмних засобів.

Отже, сучасна освітня практика вимагає швидкої адаптації до нових ціннісних параметрів освіти, які постійно змінюються. Вирішенню даної проблеми сприяє формування ціннісного ставлення людини до освоєння соціально-гуманітарного простору, яке відбувається під впливом реальної життєвої практики за наявності внутрішньої активності людини, що дозволяє розглядати культуру як світ ідеалів, проектів, моделей і як світ практичної і духовної взаємодії людей, суб'єктом якої є вона сама.

Як наслідок виникає необхідність оптимізації навчального процесу, де особливої уваги слід надати стадії проектування – від того, які принципи закладатимуться педагогом у створювану ним реальність, залежатиме процес реалізації на практиці. Це є підґрунтям для вибудовування соціально-гуманітарного ставлення до навкружжя та поведінки учасників педагогічного процесу за умови спеціального спрямування зусиль. Глибинні зміни у суспільстві – це

процес еволюційний та довготривалий. Проте, у наслідок таких змін відбуваються й бурхливі перетворення, які супроводжують появу нової культурної епохи.

Для продуктивного використання зовнішнього середовища навчального закладу необхідно знати про ситуацію в соціумі, про умови, необхідні для вироблення комунікаційної політики. Однією з причин виникнення проблем у сфері соціально-гуманітарного розвитку України є зменшення участі держави в підтримці програм, пов'язаних з соціально-гуманітарним розвитком, і як наслідок – зменшення її впливу на формування життєвих цінностей і орієнтацій населення.

Ураховуючи, що процес модернізації системи освіти на сьогодні має несистемний характер, узагальнення досвіду освітянських реформ в історичному аспекті покликане сприяти виробленню певних висновків та рекомендацій на шляху подальшого оптимального перетворення системи вищої освіти у засіб формування інтелектуального українського суспільства, основні педагогічні дії з оптимізації навчального процесу будуть такими:

- комплексування і конкретизація завдань;
- генералізація (виділення головного);
- міжпредметна координація; – вибір варіантів на основі їх порівняльної оцінки;
- диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу;
- гуманізація;
- створення необхідних умов;
- поєднання управління та самоврядування;
- оперативне регулювання і коригування процесу;
- оцінка його підсумків за встановленими критеріями;
- постійність і поступовість інноваційного процесу.

Вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу об'єднує знання з різних сфер наукового пізнання, формує цілісну картину світу. Мета соціально-гуманітарного циклу предметів як складової сучасної освітньої системи полягає у формуванні світогляду людини, який би найкращим чином поєднував її професійну діяльність із загальними світоглядними цінностями, закладеними в основу цієї системи. Тому, на нашу думку, цілком природним видається розглядати удосконалення змісту циклу соціально-гуманітарних дисциплін у контексті євроінтеграції, де основою для побудови планів, програм та підручників має стати аксіологічний підхід.

Навчальні курси соціально-гуманітарного циклу дисциплін повинні бути достатньо гнучкими і максимально орієнтуватися на практику. При цьому, їх вивчення необхідно тісно пов'язати із засвоєнням загальних і спеціальних дисциплін. Поява таких міждисциплінарних зв'язків предметів дозволить здобувачам оволодіти сучасними методами і засобами наукової діяльності.

Отже, на шляху перетворень української системи освіти потрібні такі кроки:

1. Держава має сформулювати стратегію пріоритетного науково-технологічного розвитку у вигляді національних програм на основі залучення вітчизняного виробництва, науки, освіти і бізнесу в єдиному монолітному комплексі.

2. Потрібно усунути значні структурні невідповідності між потребами економіки та обсягами і структурою підготовки та перепідготовки фахівців через стратегічне планування розвитку пріоритетних галузей економіки і їх збалансованого кадрового забезпечення. Державне замовлення має забезпечувати ці потреби.

3. Комплексне вдосконалення чотирьох головних ланок освіти: професійно-технічної, спеціально-технічної, вищої і післядипломної. Адаптація національної системи вищої освіти до потреб суспільства і ринку праці.

4. Визнання ролі університетів як ключових інституцій суспільства, що мають присвятити себе пошуку і поширенню найновіших об'єктивних знань, надаючи суспільству інтелектуальні орієнтири.

5. Створення сучасної інформаційної інфраструктури освіти та науки з її підключенням до європейських комп'ютерних мереж та інформаційних ресурсів, дієве наукове і технологічне співробітництво України з Європою [34].

На нашу думку, також необхідне розроблення і впровадження комплексних програм регіонального співробітництва з Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією; визначення перспектив співпраці у соціально-гуманітарних програмах, виконання колективних проектів, стимулювання командної роботи студентів під час аудиторних та позааудиторних занять; відкриття персональних сайтів викладачів з метою запровадження інтерактивного консультування студентів.

Зовсім не зайвим є розміщення на сайтах закладів вищої освіти анотацій до дисциплін як варіативних, так і інваріантних, та надання права здобувачам обирати варіативні курси. Такі анотації обов'язково мають містити інформацію про знання та навички, яких набуває здобувач у результаті прослуховування відповідного курсу.

Послідовність викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу може варіюватися. На сайті «Гуманізація вищої освіти» [25] запропонована послідовність також є цілком прийнятною та обґрунтованою. На молодших курсах краще викладати

історію і культурологію, що дає здобувачам уявлення про розвиток цивілізації. Далі, для розвитку навичок абстрактного мислення необхідно викладання філософських дисциплін (історії філософії, загальнотеоретичних проблем сучасної філософії, логіки тощо), які читаються у вигляді базових і спеціальних курсів. Завершити гуманітарний курс першого ступеня вищої освіти мабуть слід такими дисциплінами, як економічна теорія, соціологія, політологія та психологія, що дають уявлення про логіку економічних і соціальних процесів.

На другому щаблі вищої освіти була б корисна серія спецкурсів, необхідних для тих, хто за логікою двоступеневої системи повинен надалі зайняти керівні посади, вести наукові дослідження або викладати. Такими спецкурсами можуть бути соціальна психологія, теорія комунікацій, педагогіка вищої школи та ін. [25].

Здійснивши системний аналіз підручників і посібників із соціо-гуманітарних дисциплін, зазначимо, що вітчизняна навчальна література послуговується застарілими ідеологемами та стереотипами, в ній наявні фактологічні суперечливості, описовість, декларативність, відсутність сучасної методології опрацювання навчальних дисциплін. Їх застосування цілком спрямоване на репродуктивність.

Це попри те, що комунікативний метод викладання предметів соціо-гуманітарного циклу, зокрема, мови, орієнтує «на потребу в нових словах, а значить, і в нових знаннях, отже, активізує пізнавальну діяльність, сприяє пошуку незвичних, оригінальних форм її розвитку, що має значення для здобувача й викладача, по-перше, як засіб синтезу та аналізу змісту навчального матеріалу, по-друге, як джерело інформації про структуру предмета вивчення, закономірності та особливості його

застосування, по-третє, як інструмент підвищення мовної мовленнєвої культури майбутніх фахівців» [49].

Сьогодні є актуальним створення підручників нового типу. Ми поділяємо думку В. Бейлінсона, П. Безпалька, Д. Зуєва, І. Якиманської щодо розроблення підручників з урахуванням:

- а) наступності й перспективності;
- б) потенційних можливостей для взаємозв'язку навчання, виховання й розвитку;
- в) можливість достатнього за тривалістю і частотністю впливу на кінцеві результати навчання;
- г) об'єктивності передумови для організації навчальної діяльності різних рівнів складності;
- д) обов'язковим відображенням базового компонента.

Погодимось із думками науковців про можливість диференціації, яка може виявлятися у звуженні чи розширенні інформаційної частини, зміні темпу засвоєння, способів подачі матеріалу. Але це видається нам можливим лише для загальноосвітньої школи. Випускник класичного університету не може задовольнятися й орієнтуватися на мінімум, він має отримати навички постійного оновлення знань, а відтак орієнтуватися у світі знань.

Ураховуючи той факт, що нині в ЗВО наявні вільні зони доступу до Інтернет-мережі, слід переорієнтувати викладання соціо-гуманітарних предметів зі (здебільше) схоластичного викладення, на живе ілюстративне викладання. Застосування медіа можливостей та медіа освітніх технологій сприятиме олюдненню нецікавих і непотрібних на думку здобувачів предметів, які забирають час від вивчення спеціальності. Зрозуміти потребу вивчення історії культури, історії країни, народознавства, логіки, соціології, економічної теорії,

коли це не стосується обраної спеціальності, на початковому етапі навчання у вищій школі досить важко, а іноді такою є і позиція частини викладацького складу.

Нам видається логічним створення електронних версій підручників для вищої школи, які уможливили би звертання того, хто навчається до ілюстративних курсів в он-лайн режимі. Це простимулювало би мотивацію навчальної діяльності, організацію саморуку до кінцевого результату, допомогло би створити гнучку систему навчального графіка та контролю результатів. Ще одним позитивним стимулом до навчання є усвідомлення власного росту і розвитку, отримання задоволення від досягнення мети. А з іншого боку такий підхід зняв би психологічну напругу стосовно неосязності предметного поля. Таким чином реалізуватиметься індивідуально-творчий підхід до створення умов для самореалізації особистості, у виявленні та розвитку її творчих можливостей.

На початку XXI сторіччя в Україні виокремилось кілька наукових шкіл, які працюють у напрямі медіаосвіти, зокрема медіадидактики (Г. Онкович), розвитку теоретичних концепцій медіа (Б. Потятинник), соціокультурної моделі медіаосвіти (Л. Найдьонова) [55], які скеровують наші пошуки у царині медіаосвіти.

У зв'язку з цим стає актуальною проблема модернізації та оптимізації подачі навчального та методичного матеріалу із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Здійснення теоретико-методологічного аналізу інваріантного і варіативного змісту програм і підручників вищої школи уможливило би створення на основі медіа освітніх технологій і моделей технологічних матриць уроків, конкретних рекомендації викладачам, асистентам і здобувачам із

опрацювання інноваційних технологій навчання підручників нового покоління.

Інтеграція та гуманізація освітнього простору України, демократичні перетворення, загальноцивілізаційні тенденції розвитку вимагають впровадження змін у державному менеджменті й реалізації стратегічних завдань з урахуванням нових підходів до викладання соціально-гуманітарного предметного циклу.

Отже, зміни у вищій освіті покликані забезпечити високу конкурентоспроможність майбутнього випускника, який досконало володітиме інформаційними технологіями, кількома іноземними мовами, професією, виявлятиме соціальну та економічну активність, ініціативність, готовність виступати джерелом влади в країні. Тому освіта має бути фундаментальною, якісною, здійснюватися в органічному взаємозв'язку з наукою.

Стратегія розвитку національної системи освіти повинна формуватися адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить стійкий рух та розвиток України в першій чверті XXI століття, інтегрування національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір [71]. Отже, в умовах євроінтеграції України соціально-гуманітарна освіта є важливою для формування ціннісних орієнтацій молоді з огляду на специфіку змісту й особливості сприймання навчального матеріалу. Тому слід вдатися до більш ретельного відбору й унормування навчальних планів і програм, звертаючи увагу на уникнення дублювання шкільних курсів у вищій школі. Ці заходи уможливають підвищення зацікавленості та вмотивованості здобувачів, посилять роль індивідуалізації та самостійності у процесі навчання.

Цикл соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі має бути зв'язаний єдиним культурним полем, традиціями світової й вітчизняної культури. Таким чином випускник ЗВО, засвоївши функціонально-професійні знання не буде відчувати зайвий тягар відбутих годин циклу гуманітарних дисциплін, а критерії моральності, духовності, гуманістичних цінностей стануть визначальною основою етичної поведінки та мотивації особистості у різних площинах її діяльності.

Отже, для втілення в життя ідеї оновлення освітніх систем необхідно оптимізувати соціально-гуманітарну підготовку відповідно до визначених теоретико-методологічних основ за такими параметрами:

- внесення змін до номенклатури дисциплін у навчальному плані, що утворюють структуру підготовки;
- представлення соціально-гуманітарного знання в навчальному процесі за принципами системності, комплексності, термінологічної єдності, афрагментарності;
- використання нових підходів до відбору, систематизації, адаптації та дидактичної редукції історико-культурного матеріалу при проектуванні циклу соціально-гуманітарних дисциплін як дидактичної цілісності;
- розширення проблематики циклу соціально-гуманітарних дисциплін;
- уникнення дублювання та різності методичних підходів за рахунок координації в середині циклу;
- координація та узгодження навчального матеріалу споріднених соціальногуманітарних дисциплін.

Для підвищення удосконалення рівня викладання та оптимізації циклу предметів соціо-гуманітарного спрямування цілком вмотивованим є розроблення підручників та посібників, використання медіа та

Інтернет ресурсів у навчальному процесі вищої школи; збільшення часу здобувачам на самостійне опанування дисциплінами; зміна ролі викладача з лекторства до тьюторства.

Отже, такі шляхи удосконалення викладання предметів соціо-гуманітарного циклу з власними здобутками, апробованими методиками й технологіями навчання, квітесенцією історичного досвіду співзвучні загальноєвропейським підходам.

Важливу роль у розвитку соціально-гуманітарної підготовки у вищій школі України початку XXI сторіччя в контексті Болонської угоди, в інтересах захисту національних інтересів української держави відіграє підвищення світоглядної та виховної ролі соціально-гуманітарних і українознавчих дисциплін в системі вищої освіти країни.

Таким чином необхідними орієнтирами у викладанні циклу соціально-гуманітарних дисциплін в Україні у контексті підготовки майбутніх спеціалістів мають бути:

- проведення державою ефективної соціально-гуманітарної політики, що забезпечуватиме дієву реалізацію стратегії соціально-гуманітарної підготовки;

- оновлення державного стандарту сучасної мовної освіти, що дасть змогу піднести соціально-гуманітарну підготовку на якісно новий рівень;

- консолідацію зусиль науковців, педагогів, батьків, що мають бути спрямовані на розв'язання актуальних завдань соціально-гуманітарної підготовки;

- упровадження перспективних освітніх технологій.

Перспективними напрямками для подальшого розроблення є створення навчально-методичних комплектів для забезпечення ефективної соціально-гуманітарної підготовки майбутніх фахівців різних

спеціальностей у вищій школі. Для цього потрібно оновити базові концепції розвитку в освітній та інформаційній сферах, прискорити вирішення нагальних питань у системі освіти, зокрема щодо недостатньої конвергенції наукових досліджень і вищої освіти, невідповідності існуючої мережі ЗВО європейським вимогам. Також подальше опрацювання проблеми може бути пов'язане із пошуковими дослідженнями, спрямованими на пошук конкретних соціально-гуманістичних тенденцій євроінтеграційного розвитку освіти на сучасному етапі розвитку неперервної освіти у країнах ЄС, створення багаторівневої системи організації соціально-гуманітарної підготовки, розвитку інтегрованих компонентів багаторівневої системи, що приведе до поглиблення й гармонії зв'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Altbach P.G. Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution / Altbach P.G., Reisberg L. and Rumbley L.E. // UNESCO. 2009. 254 p.
2. Bucharest Ministerial Conference (2012): «Mobility for Better Learning. Mobility strategy 2020 for the European Higher Education Area (EHEA)» – Режим доступу: <http://blatt.htu.tugraz.at/unirecht/?inh=bup2012>
3. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth: Communication from the European Commission, Brussels. COM(2010) 2020 final. 34 p.
4. Higher Education in Europe. Vol. 30. №2, July 2005.
5. J. Valimaa, D. Hoffman // High Educ. 2008. №56. P. 265–285.
6. Levin H. M. What is World – Class University? /Levin, H. M., Dong Wook Jeong, Dongshu Ou [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tc.columbia.edu/centers/coce/pdf_files/c12.pdf.

7. Modernization and employability at heart of new higher education reform strategy. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.europe.eu>.

8. Philip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E. Rumbley Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. A Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education. Paris, UNESCO, 2009. 278 p.

9. The Bologna Declaration of 19 June 1999 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf.

10. The European Higher Education Area – Achieving the Goals Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf

11. The Lisbon Strategy. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/lisbon/article_7207_en.htm

12. Times Higher Education (THE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=411907&c=1>.

13. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://library.uira.kharkov.ua/library/Documents/BolonProz/3/3_11.htm

14. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу)/ В. Андрущенко // Вища освіта України. 2001. №1. С. 11–17.

15. Архипенко Л.М. Інноваційні технології у сучасних формах організації самостійної роботи студентів вищої школи / Л.М. Архипенко // Гуманітарна складова вищої освіти: проблеми та перспективи. Статті та тези: Матеріали

Всеукр. наук.-практ. конф. Х.: Вид-во НФаУ, 2011 р. 394 с. (Сер. «Наука»). С.4–11.

16. Бабишена М.І. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у процесі становлення майбутніх судових офіцерів / М.І. Бабишена. – Режим доступу:

<http://academy.ks.ua/konfer/articles/1/1.pdf>

17. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності / Балл Георгій Олексійович. К.: Педагогіка і психологія, 1994. С. 3– 4.

18. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-ПрагаБерлін) / Упорядники: Степко М.Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д. Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 52 с

19. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 144.

20. Вакарчук І. Якість освіти і вільна траєкторія студента / Іван Вакарчук. – Режим доступу:

<http://www.pravda.com.ua/articles/2009/04/28/3910314/>

21. Велика Хартія Університетів (MAGNA CHARTY UNIVERSITATUM). – Режим доступу: <http://www.magna-charta.org/>

22. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Метод. посіб. для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.

23. Воскобій О. Сучасні підходи до викладання соціально-гуманітарних дисциплін у вищих юридичних навчальних закладах / Ольга Воскобій. Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1281>

24. Гончаренко С.У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований // Неперервна профосвіта: проблеми, пошуки, перспективи / Інтпедагогіки і психології профосвіти; за ред. І.А. Зязюна. К.: ВІПОЛ, 2000. С. 81–107.

25. Гуманізація вищої освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrefs.com.ua/page,2,105189-Gumanizaciya-vysshego-obrazovaniya.html>
26. Декларація Болонського Стратегічного Форуму 2009 року. – Режим доступу: <http://www.nmu.edu.ua/bolon.php>
27. Державна національна програма «Освіта»: Україна XXI століття. К.: Райдуга, 1994. 61 с.
28. Державний стандарт вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/laws/_1247.doc.
29. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України / Гол.ред. В.Г.Кремень К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 1036.
30. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. К. : НІСД, 2012. 192 с.
31. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. Ніколаєва С.Ю. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.
32. Закон України «Про вищу освіту»: За станом на 19 жовтня 2006 року / Верховна Рада України. Офіц. вид. К. : Парламентське вид-во, 2006. 64 с. (Серія «Закони України»).
33. Закон України «Про вищу освіту» Прийняття від 01.07.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
34. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. К.: НТУУ «КПІ», 2006. 544 с.
35. Зюзіна Т.О. Теоретико-методологічні засади змісту культу-рологічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т.О. Зюзіна. Луганськ., 2010. 42 с.
36. Зязюн І.А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти / І.А.Зязюн // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2005. № 25. С. 13–18.
37. Каверіна О.Г. Інтегративні тенденції розвитку змісту гуманітарної підготовки майбутніх інженерів // Ольга

Геннадіївна Каверіна. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em14/content/09kogeft.htm>

38. Коломієць Н. А. Інтерактивне навчання : сутність, основні засоби реалізації / Н. А. Коломієць // Наукові записки : зб. наук. статей Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Вип. LXII(62). С. 82–90.

39. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/

40. Концепція гуманітарного розвитку України Проект від 14.03.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://old.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>

41. Корольов Б. Вища школа України на зламі епох / Б.Корольов // Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку 1999–2006рр. : наук.-допом. бібліогр. покажчик. К. : Пед. думка, 2008. С. 16–17.

42. Корсак К. Європейський простір вищої освіти і Україна у XXI ст. / К. Корсак // Вища школа. 2005. № 1. С. 47–55.

43. Круть П.П., Штефан Л.А. Основні напрями реформування освіти у провідних країнах світу. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2007-12/07krplcw.pdf

44. Левочко М.І. Теоретичні засади вищої освіти в Україні та перспективи її розвитку / М.І. Левочко // Вища освіта України. 2006. №2. Дод. 3. Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору». С. 227.

45. Лесик Г.В. До питання про реалізацію компетентнісного підходу у процесі викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі / Г.В.Лесик // Вища освіта України: теоретичний та науково-практичний часопис / [за ред. В.І.Лугового, М.Ф.Степка]. К.; Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. №1. Тематичний випуск:

«Наука і вища освіта: технологія взаємодії та інтеграції». 294 с. С. 162–168.

46. Луговий В.І., Слюсаренко О.М., Таланова Ж.В. Ідентифікація складу і структури компетентностей – ключова умова підвищення ефективності викладання у вищій школі / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі : монографія / [авт. кол.: В. Луговий, М. Левшин, О. Бондаренко та ін. ; за заг. ред. В.П. Андрущенко, В.І. Лугового]. К., 2011. Розд. 1, [підрозд. 1.4]. С. 48–63.

47. Луговий В.І. Освіта, навчання, інформація, компетентність: канонізація понять (теоретико-методологічний дискурс) / В.І. Луговий // Історико-педагогічні студії: Науковий часопис / гол. ред. Н.М.Дем'яненко. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. Вип. 5. С. 11–16.

48. Лузік Е.В. Гуманітарна освіта в процесі підготовки спеціалістів профільних ВНЗ України: проблеми та перспективи / Е.В.Лузік // Філософія освіти. 2006. № 2(4). – Режим доступу: <http://www.philosophy.ua/lib/20luzik-fo-2-4-2006.pdf>

49. Лук'яненко О.Г. Реалізація принципу неперервності в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками та фаховій підготовці студентів-майбутніх словесників: Дис. канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія й методика професійної освіти. К.: ІВО АПН України, 2003. 18 с.

50. Манько В.М., Манько А.В. Тенденції розвитку вищої освіти України та США / В.М. Манько, А.В. Манько // Вища освіта України. 2013. №3. Дод.1. Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т. 2. 296 с. С.168–173

51. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. К.: Вікар, 2003. 335 с.

52. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К.

О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. К. : НАДУ, 2013. 120 с.

53. Моляко В.О. Чи так потрібен телевізор? / В.О. Моляко // Обдарована дитина. 1999. № 1. С. 3.

54. Національної стратегії розвитку освіти України на період 2012–2021 рр. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>

55. Онкович Г. В. Засоби масової комунікації у термінологічному просторі медіа-освіти / Г. В. Онкович // Дивослово. 2007. № 5. С. 29–31.

56. Особливості впровадження активних методів навчання (кейс-метод та симуляційні ігри) у віртуальних середовищах (e-Learning). Круглий стіл. Інформаційні засоби навчання для підвищення якості економічної освіти. Суми, Сумський державний університет. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.udl.org.ua>

57. Подласый, И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. Вузов / И.П. Подласый. В 2 кн. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.

58. Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищої освіти [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти України № 285 від 31.07.98 р. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0285281-98>.

59. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія / за ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна. Черкаси: Вибір, 2002. 322 с.

60. Реформування української системи освіти в контексті провідних тенденцій розвитку європейського освітнього простору. // Держава для суспільства. – Режим доступу: <http://www.govfor.com/index.php?id=353>

61. Романовский А.Г. Формирование конкурентноспособного специалиста как стратегическая задача философии современного образования / А.Г.

Романовский // Теорія і практика управління соціальними системами. 2008. № 3. С. 3–10.

62. Самчук З.Ф., Слюсаренко О.М. Понятійно-концептуальні аспекти дефінітивного розмежування компетентностей та компетенцій / З.Ф. Самчук, О.М. Слюсаренко // Вища освіта України. №3 (додаток 1). 2010. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т.1. Рівне, 2010. 520 с. С. 171–180.

63. Сафонова Н.М. Реформування системи вищої освіти в Україні (90 – ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): історичний аспект. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ, 2005. 20 с.

64. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: навч. посіб. Суми: Ред. видав. відділ СДПУ, 1999. 300 с.

65. Семенченко Ф. Особливості гуманітарної підготовки і професійної кваліфікації студентів в технічному університеті. – Режим доступу: <http://www.experts.in.ua>

66. Сидоренко О. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі / О. Сидоренко // Вища освіта Україна. 2001. № 2. С. 63–67.

67. Сисоєва С.О. Неперервна професійна освіта у документах Європейського Союзу / С.О. Сисоєва, С.Г. Заскалета. К., 2009. 275 с.

68. Степко М.Ф., Болюбош Я.Я., Левківський К.М. Модернізація вищої освіти в Україні і Болонський процес / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбош, К.М. Левківський // Освіта. 2004. №38. С. 12–17.

69. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. К. : «К.І.С.», 2003. 296 с.

70. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л., СОКОЛ Є.І., КЛИМЕНКО Б.В., БОРТНІКОВ В.Я. Нове покоління навчальних планів в умовах входження України до Болонського процесу: Науково-методичні матеріали. Харків: НТУ «ХПІ», 2006. 64 с.

71. Указ Президента України № 344/2013 Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 года – Режим доступу: <http://president.gov.ua/documents/15828.html>

72. Фольварочний І.В. Гуманістичні тенденції євроінтеграційного розвитку освіти дорослих на сучасному етапі / І.В. Фольварочний // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. 2009. Вип. №2. – Режим доступу:

http://www.intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_egazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2009_st_2/

73. Черняк Д.С. Проблема вдосконалення викладання соціально-гуманітарних наук та соціології у вищих навчальних закладах України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.170.pdf>

74. Ярошовець В. Глобальні трансформації соціо-гуманітарного дискурсу в сучасній парадигмі філософії освіти // Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір / авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін. К.: Педагогічна думка, 2012. 220 с. С. 135–142.

РОЗДІЛ 4

**АКТУАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ
ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ
НА ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ
(для науково-педагогічних працівників ЗВО)**

У вирі буремних подій сьогодення, спричинених війною, розв'язаною російським агресором, різко змінилась парадигма національно-патріотичного виховання вищих навчальних закладів – від словесно-абстрактного до активного та дієвого. Відтак, метою національно-патріотичного виховання студентської молоді державою визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських та конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності.

Міністерство освіти і науки затвердило Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року.

Про це йдеться в наказі МОН від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». У документі докладно визначені організаційно-правові засади та умови формування виховного процесу задля:

- 1) удосконалення нормативно-правової бази щодо національнопатріотичного виховання (зокрема, розроблення законопроекту «Про національно-патріотичне виховання»);

- 2) створення соціально-педагогічних умов для реалізації національно-патріотичного виховання молоді;

3) зміни змісту й форми національно-патріотичного виховання;

4) організації інформаційно-просвітницької роботи у сфері національнопатріотичного виховання;

5) розвитку військово-патріотичного виховання серед студентської молоді тощо.

Науково-педагогічні працівники ЗВО на своїх заняттях мають формувати національну свідомість, національну та культурну ідентичності, забезпечувати становлення світогляду шляхом визнання і засвоєння культурних цінностей, норм, ідей, пріоритетів, традицій.

В даному розділі на допомогу науково-педагогічним працівникам систематизовано корисні джерела інформації щодо здійснення освітньої діяльності соціально-гуманітарного напрямку на період дії правового режиму воєнного стану.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А.М Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.

2. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / В. Андрущенко // Вища освіта України. 2001. №1. С. 11-17.

3. Архипенко Л.М. Інноваційні технології у сучасних формах організації самостійної роботи студентів вищої школи / Л.М. Архипенко // Гуманітарна складова вищої освіти: проблеми та перспективи. Статті та тези: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14-15 квітня 2011 р., м. Харків). Х.: Вид-во НФаУ, 2011 р. 394 с. (Сер. «Наука»). С.4-11.

4. Бабишена М.І. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у процесі становлення майбутніх суднових

офіцерів / М.І. Бабишена. – Режим доступу: <http://academy.ks.ua/konfer/articles/1/1.pdf>

5. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності / Балл Георгій Олексійович. К.: Педагогіка і психологія, 1994. С. 3-4.

6. Бебик В. Історія, головні напрямки та методологія дослідження політичної сфери суспільства: реферативний огляд // Політологічні читання. 1993. № 2. С. 112-133.

7. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. К., 1997.

8. Борзих А.П, Окаєлов В.М. Виховний аспект модульно-рейтингового контролю знань студентів / Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. Київ, 2001. Вип. 23

9. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 144.

10. Бутівченко С.В. Обґрунтування перспективних напрямів розвитку державного управління вищою освітою України в контексті ефективності надання освітніх послуг // Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти: монографія / С.В. Бутівченко та ін.; [за заг. ред. Грищенка І.М.]. К.: Педагогічна думка, 2012. 364 с. С.253-172.

11. Вакарчук І. Якість освіти і вільна траєкторія студента / Іван Вакарчук. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/04/28/3910314/>

12. Бутівченко С.В. Теоретико-методологічні та організаційно-економічні засади державної політики забезпечення якості освітніх послуг в системі вищої освіти. Забезпечення ефективності інтеграційних процесів у системі вищої освіти як елемент підтримки економічної безпеки // Економічна безпека національної економіки: інвестиційноінноваційний аспект: монографія / С.В. Бутівченко та ін.; [за заг. ред. Грищенка І.М.]. Донецьк: РВВ, ДВНЗ «Дон НТУ», 2012. 439 с. С. 8-31.

13. Велика Хартія Університетів (MAGNA CHARTY UNIVERSITATUM). – Режим доступу: <http://www.magna-charta.org/>

14. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В.Г. Кремень, В.І. Луговий, П.Ю. Саух, І.І. Драч, О.М. Слюсаренко, Ю.А. Скиба, О.В. Жабенко, С.А. Калашнікова, Ж.В. Таланова, О.М. Петроє, О.Ю. Оржель, І.Ю. Регейло, М.В. Набок; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2023. 172 с.

15. Воронкова Б. А., Дебич М. А., Дем'яненко Н. М., Дівінська Н. О. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: монографія. Київ, 2014. 326 с.

16. Воронкова Б.А. Історико-культурологічна освіченість як захист від інформаційної агресії // Мова і культура. (Науковий журнал). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго.

17. Воронкова Б.А. Культурно-цивілізаційні підходи в освітньому процесі (на матеріалі часопису «Вища освіта України») /Б.А. Воронкова // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. № 2. Додаток 1 : Наука і вища освіта. Київ, 2013. С. 129-133.

18. Воскобій О. Сучасні підходи до викладання соціально-гуманітарних дисциплін у вищих юридичних навчальних закладах / Ольга Воскобій. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1281>

19. Габрієлян О. Політична наука в Україні: стан і перспективи // Політична думка. 2001. № 4. С. 47-55.

20. Головачев В. Толерантність // Педагогіка толерантності, 1999. № 3-4.

21. Гончаренко С.У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований // Неперервна профосвіта: проблеми, пошуки, перспективи / Інтпедагогіки і психології профосвіти; за ред. І.А. Зязюна. К.: ВІПОЛ, 2000. С. 81-107.

22. Гончаренко С. Методика як наука // Шлях освіти, 2000. № 1.

23. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

24. Гуманізація вищої освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrefs.com.ua/page,2,105189-Gumanizaciya-vysshego-obrazovaniya.html>

25. Дем'яненко Н.М. Ідея освіти впродовж життя у світовому освітньому просторі (1949 – 2010 роки) / Н.М. Дем'яненко // Рідна школа. 2011. № 1- 2. С. 49-53.

26. Дерев'янку С.М. Наукове прогнозування політичних процесів // Держ. політика в гуманітарній сфері (Матеріали «Круглого столу»), Івано-Франківськ, 2001. С. 26-31.

27. Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ століття. К.: Райдуга, 1994. 61 с.

28. Дорош, Марина. Війна – зоряний час для медіаосвіти? // Марина Дорош [Електронний ресурс]: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/viyna_zoryaniy_chas_dlya_mediaosviti

29. Друзь Ю. Організація та проведення ділової гри в навчальному процесі // Рідна школа, 1999. № 9.

30. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України / Гол.ред. В.Г. Кремень К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 1036.

31. Жовтобрюх В.Ф., Муромцева О.Г. Культура мови вчителя: Курс лекцій. Харків: Гриф, 1998. 208 с.

32. Завієна Н. Тлумачення індивідуалізованого навчання в психолого-педагогічній літературі // Рідна школа. 1999. № 9.

33. Заводяний В., Заводяний В. Рейтинг – система оцінювання успішності студентів // Рідна школа, 2001. №1.

34. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. Ніколаєва С.Ю. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.

35. Зварич І. Проблема удосконалення контролю і оцінки знань студентів // Рідна школа, 2000. № 10.

36. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. К.: НТУУ «КПІ», 2006. 544 с.

37. Зюзіна Т.О. Теоретико-методологічні засади змісту культурологічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т.О. Зюзіна. Луганськ., 2010. 42 с.

38. Зязюн І.А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти / І.А.Зязюн // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2005. № 25. С. 13-18.

39. Іванова Т. Духовний імідж сучасного педагога // Освіта і управління 2000 – 2001. Т.4. №3-4.

40. Іванчук В. Педагогічні засоби формування громадянських цінностей старшокласників // Обрії. 999. № 1. С. 19-21.

41. Каверіна О.Г. Інтегративні тенденції розвитку змісту гуманітарної підготовки майбутніх інженерів // Ольга Геннадіївна Каверіна. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em14/content/09kogeft.htm>

42. Калошин В.Ф. Не маніпулювати, а самовдосконалюватись. Як реалізувати свій педагогічний потенціал // Педагогіка толерантності, 1999. №3-4.

43. Кіпень В. Суспільна модернізація і нова філософія освіти // Схід. 1998. №6.

44. Кіпень В.П. До аксіологічних основ вітчизняної вищої школи // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи. Збірник наукових праць. Вип. 3 / За заг. ред. В. Андрущенко. К.: Знання, 2000.

45. Кіпень В.П. Пріоритети і цінності освітньої системи в постмодерністський період // Totallogy. Постнекласичні дослідження. К.: ЦГО НАН України, 2001.

46. Кіпень В.П. Проблемний стан вищої школи: бачення і оцінки// Вісник. Філософія. Політологія. Київський національний університет імені Шевченка. 2000. Вип. 31.

47. Кобченко В.І. Проблема оптимізації циклу соціально-гуманітарних дисциплін у дослідженнях науковців Інституту вищої освіти НАПН України / Онкович Г.В., Дівінська Н.О. // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний

часопис. № 1. Додаток1: Наука і вища освіта. Київ, 2014. С. 97-102.

48. Коломієць Н. А. Інтерактивне навчання : сутність, основні засоби реалізації / Н. А. Коломієць // Наукові записки : зб. наук. статей Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Вип. LXII (62). С. 82-90.

49. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/

50. Концепція гуманітарного розвитку України Проект від 14.03.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>

51. Корольов Б. Вища школа України на зламі епох / Б.Корольов // Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку 1999 – 2006рр. : наук.-допом. бібліогр. покажчик. К. : Пед. думка, 2008. С. 16-17.

52. Коротяєв Б.І., Гришин Є.О., Устенко О.А. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, 1990.

53. Корсак К. Європейський простір вищої освіти і Україна у XXI ст. / К. Корсак // Вища школа. 2005. № 1. С. 47-55.

54. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму у світлі національної ідеї // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. 2009. № 1.

55. Круть П.П., Штефан Л.А. Основні напрями реформування освіти у провідних країнах світу. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2007-12/07krplcw.pdf

56. Куревський В. Л. Система дидактичних умов удосконалення процесу навчання. К., 1993.

57. Левочко М.І. Теоретичні засади вищої освіти в Україні та перспективи її розвитку / М.І. Левочко // Вища освіта України, 2006. №2. Дод. 3. Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору». С. 227.

58. Лесик Г.В. До питання про реалізацію компетентнісного підходу у процесі викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі / Г.В.Лесик // Вища освіта України: теоретичний та науково-практичний часопис / [за ред. В.І.Лугового, М.Ф.Степка]. К.; Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. №1. Тематичний випуск: «Наука і вища освіта: технологія взаємодії та інтеграції». 294 с. С. 162-168.

59. Лесик Г.В. Гуманітарна підготовка як складова подолання критичних життєвих ситуацій / Г.В.Лесик // Вища освіта України: теоретичний та науково-практичний часопис / [за ред. В.І.Лугового, М.Ф.Степка]. К.; Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. Тематичний випуск: «Наука і вища освіта: технологія взаємодії та інтеграції». 367 с. С. 171-176.

60. Лесик Г.В. Орієнтири розвитку соціально-гуманітарної підготовки у вищій школі України початку ХХІ століття / Г.В. Лесик // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часоп. 2014. №3. Дод. 1. Темат. вип. «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу». 171 с. С. 25-28.

61. Лобас В.Х. Методологічні основи викладання гуманітарних і суспільних дисциплін // Соціологічна наука і освіта в Україні: Зб.наук. пр. К., 2000. Вип.1.

62. Луговий В.І., Слюсаренко О.М., Таланова Ж.В. Ідентифікація складу і структури компетентностей – ключова умова підвищення ефективності викладання у вищій школі / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі : монографія / [авт. кол.: В. Луговий, М. Левшин, О. Бондаренко та ін. ; за заг. ред. В.П. Андрущенко, В.І. Лугового]. К., 2011. Розд. 1, [підрозд. 1.4]. С. 48-63.

63. Луговий В.І. Освіта, навчання, інформація, компетентність: канонізація понять (теоретико-методологічний дискурс) / В.І. Луговий // Історико-

педагогічні студії: Науковий часопис / гол. ред. Н.М.Дем'яненко. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. Вип. 5. с. 11-16.

64. Лузік Е.В. Гуманітарна освіта в процесі підготовки спеціалістів профільних ВНЗ України: проблеми та перспективи / Е.В.Лузік // Філософія освіти. 2006. № 2(4). – Режим доступу –<http://www.philosophy.ua/lib/20luzik-fo-2-4-2006.pdf>

65. Лук'яненко О.Г. Реалізація принципу неперервності в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками та фаховій підготовці студентів-майбутніх словесників: Дис. канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія й методика професійної освіти. К.: ІВО АПН України, 2003. 18 с.

66. Малихін А. Тести у навчальному процесі сучасної школи // Рідна школа, 2001. №8.

67. Манько В.М., Манько А.В. Тенденції розвитку вищої освіти України та США / В.М. Манько, А.В. Манько // Вища освіта України. 2013. №3. Дод.1. Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т. 2. 296 с. С.168-173.

68. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. К.: Вікар, 2003. 335 с.

69. Медіакомпетентність фахівця: колективна монографія / Онкович Г.В., Горун Ю.М., Кравчук В.О., Литвин Н.О., Костюхіна І.В., Нагорна К.А., за наук. ред. д. пед. наук, проф. Онкович Г.В. К. : Логос 2013. 288 с.

70. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: Навчальний посібник / За ред. Л.А. Найдбонової, О.Т. Боишпольця. К.: Міленяум, 2010. 440 с.

71. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник/ РЕд.упоряд.В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк/ За наук. ред. В.В. Різуна. Центр вільної преси, 2013. 352 с.

72. Мельникова І.М. Теоретичні засади професійно-управлінської підготовки завідувачів кафедр соціально-гуманітарних дисциплін /І.М. Мельникова // Проблеми освіти № 78. 2013. С.211-216.

73. Мельникова І.М. Кафедра в системі управління ефективністю та якістю навчально-виховного процесу у ВНЗ / Мельникова І.М. // Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти: монографія / кол.авт. за заг.ред. чл.-кор НАПН України, д.е.н., проф. І.М. Грищенко. К.: Педагогічна думка, 2012. 364 с. С. 224-237.

74. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі: навч. посіб. / О. В. Михайличенко. Суми, 2009. 122 с.

75. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. К. : НАДУ, 2013. 120 с.

76. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології у викладанні суспільних дисциплін Чернігів, 2002. 163 с.

77. Мусатов С. Педагогічна комунікація: психологічні витоки та особливості // Освіта і управління, 1999. № 3.

78. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. Х.: Основа, 2000.

79. Нагаєв В.М. Оцінювання навчальної діяльності студентів за модульно-рейтингової технології навчання // Педагогіка і психологія, 2000. №3.

80. Онкович Г. В. Засоби масової комунікації у термінологічному просторі медіа-освіти / Г. В. Онкович // Дивослово. 2007. № 5. С. 29-31.

81. Освіта в Україні в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Інститут освітньої аналітики. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita>

Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf

82. Особливості впровадження активних методів навчання (кейс-метод та симуляційні ігри) у віртуальних середовищах (e-Learning). Круглий стіл. Інформаційні засоби навчання для підвищення якості економічної освіти. Суми,

Сумський державний університет. 7 квітня 2004 р. Ігор Катерняк, директор UDL, Вікторія Лобода, координатор дистанційних програм, Людмила Острівна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.udl.org.ua>

83. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І. А. Зязюна. К., 1997.

84. Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищої освіти [Електронний ресурс] : наказ Міністерства України № 285 від 31.07.98 р. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0285281-98>.

85. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія / за ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна. Черкаси: Вибір, 2002. 322 с.

86. Ребкало В.А. Політичні науки і суспільні процеси // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали «Круглого столу», Київ, 13 квітня 2001 року / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. К.: Вид-во УАДУ, 2001. С. 188-195.

87. Реформування української системи освіти в контексті провідних тенденцій розвитку європейського освітнього простору. // Держава для суспільства. [Назва з екрану] – Режим доступу: <http://www.govfor.com/index.php?id=353>

88. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс] // [Наукова сторінка професора Володимира Різуна] / Інститут журналістики : [сайт]/ Електронні дані. Київ, 2011. – Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf

89. Рябов С. Принципи викладання політичних знань в демократичному суспільстві // Муніципальний менеджмент в Україні (Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції). 26 – 27 червня 1995 р. К., 1995.

90. Самчук З.Ф., Слюсаренко О.М. Понятійно-концептуальні аспекти дефінітивного розмежування компетентностей та компетенцій / З.Ф. Самчук, О.М. Слюсаренко // Вища освіта України. №3 (додаток 1), 2010. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т.1. Рівне, 2010. 520 с. С. 171-180.

91. Семенченко Ф. Особливості гуманітарної підготовки і професійної кваліфікації студентів в технічному університеті – <http://www.experts.in.ua>

92. Сидоренко О. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі / О. Сидоренко // Вища освіта Україна. 2001. № 2. С. 63-67.

93. Сисоєва С.О. Неперервна професійна освіта в документах Європейського Союзу / С.О. Сисоєва, С.Г. Заскалета. К., 2009. 275 с.

94. Слепкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. Київ: НПУ, 2000. 210 с.

95. Сметанський М. Методологічні засади активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів // Шлях освіти, 2000. № 4.

96. Тараненко І. Демократії треба вчитися // Педагогічна газета. 2000. №4. С. 6.

97. Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови / К.М.Левківський, О.М. Мовчан. К.: Генеза, 1997. 283 с.

98. Степко М.Ф., Болюбош Я.Я., Левківський К.М. Модернізація вищої освіти в Україні і Болонський процес / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбош, К.М. Левківський // Освіта. 2004. №38. С. 12-17.

99. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. К. : «К.І.С.», 2003. 296 с.

100. Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю: монографія / [Онкович Г. В., Бойченко М. І., Дем'яненко Н. М., Донець З. Ф., Карачун В. Я.,

Кобченко В. І., Куляс П. П., Лесик Г. В., 305 Олексюк О. М. та ін.] ; За заг. ред. Г. В. Онкович. К.: Педагогічна думка, 2012. 336 с.

101. Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України: монографія / [К.Є.Балабанова, Н.М.Дем'яненко, Н.О.Дівінська та ін.] ; За заг. ред. Г. В. Онкович. К.: Педагогічна думка, 2013. 282 с.

102. Тихонович В.О. Життєві цінності і соціальна поведінка особистості // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Колективна монографія // Під ред. М.О. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. С. 510-524.

103. Тягло О.В. Українська наука про політику. Спроба оцінки потенціалу // Політичний менеджмент. 2004. № 1. С. 3-18.

104. Тягло О.В. Як розбудовувати громадянську освіту в Україні? // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2000. Т. 18. С. 84-90.

105. Українська освіта в умовах війни : монографія / за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.

106. Філіпчук Г. Політологія у сфері української освіти // Педагогіка і психологія. 1996. №2. С. 27-35.

107. Філософія політики. Підручник / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. К.: Знання України, 2003. 400 с.

108. Фольварочний І.В. Гуманістичні тенденції євро інтеграційного розвитку освіти дорослих на сучасному етапі / І.В. Фольварочний // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. 2009. Вип. №2. – Режим доступу: http://www.intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_egazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2009_st_2/

109. Чалюк Ю. О. Суспільство 5.0 у японській концепції кейданрен. Mechanism of an Economic Regulation. 2023. Вип. 1(99). С 65-74.

110. Черняк Д.С. Проблема вдосконалення викладання соціально-гуманітарних наук та соціології у вищих навчальних

зкладах України [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.170.pdf>

111. Шевчук І.Б., Шевчук А.В. Освітня аналітика кризь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. Економіка та суспільство. 2022. №39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>

112. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2011. 224 с.

113. Щопова, Д. Р. Місце соціально-гуманітарних дисциплін у системі аграрної освіти. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. 2014. №2 (13). С. 320-324.

114. Щербакова О. А. (та ін.). Риторика у вищій освіті: вітчизняні традиції, світовий досвід та європейські орієнтири : проект колективної монографії / за ред. О. А. Щербакової ; Ін-т вищ. освіти НАПН України, від. теорії та методології гуманіт. освіти. К., 2014. 160 с.

115. Щербакова О. А. Підвищення ефективності викладання риторикознавчих дисциплін у вищій школі України на засадах компетентнісного підходу: тенденції розвитку, актуальні проблеми та перспективні завдання в євроінтеграційному контексті : проект монографії / Олена Анатоліївна Щербакова ; Ін-т вищ. освіти НАПН України, від. теорії та методології гуманіт. освіти. К., 2014. 160 с

116. Ярошовець В. Глобальні трансформації соціо-гуманітарного дискурсу в сучасній парадигмі філософії освіти // Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір / авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін. К.: Педагогічна думка, 2012. 220 с. С. 135-142.

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Велика українська енциклопедія Том 1-й А-Акц

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатотомне енциклопедичне видання з усіх галузей знань. У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації. Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

- **Напрямок:** Велика українська енциклопедія
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2018
- **Кількість сторінок:** 592 с.
- **ISBN:** 978-617-7238-39-2

Велика українська енциклопедія Том 2-й Акц-Аор

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатотомне енциклопедичне видання з усіх галузей знань. У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури,

що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації. Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

- **Напря́м:** Велика українська енциклопедія
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 768 с.
- **ISBN:** 978-617-7238-39-2

Велика українська енциклопедія Том 3-й Апа-Аят

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатотомне енциклопедичне видання з усіх галузей знань. У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації. Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

- **Напря́м:** Велика українська енциклопедія
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 712 с.
- **ISBN:** 978-617-7238-39-2

СЛОВНИКИ

Словник Великої української енциклопедії

Слѳвник – це перелік (реєстр) понять і термінів, які передбачається включити до довідкового видання; друкується в попередньому порядку для обговорення, уточнення, доповнення. Видання пропонується як пілотний проект, що фіксує певний початковий етап напрацювання гасел. На момент завершення проекту створення Великої української енциклопедії очевидно будуть внесені корективи, що видається цілком виправданим і закономірним. Відтак пропонується реєстр розглядаємо як відображення терміносистеми певної епохи.

Видання орієнтоване на науковців, видавців, усіх, хто цікавиться енциклопедистикою та процесом укладання енциклопедій.

- **Напря́м:** Словники
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2015
- **Кількість сторінок:** 1408 с.
- **ISBN:** 978-617-7288-19-9

ДОВІДНИКИ

Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій

У довідковому виданні запропоновано тематичний енциклопедійний глосарій як спеціальний інструмент, створений для осмислення проблематики російсько-української війни.

Структурно-композиційно видання складається з двох частин. У першій частині упорядники виклали авторські тексти, які створюють (принаймні, у першому наближенні) контекстну панораму причин, природи, характеру, основних фаз російсько-української війни та її рецепції в енциклопедійному просторі. Друга частина є банком ключових термінів / понять і відповідних статей, важливих для осмислення конкретної проблеми — «Війна Росії проти України» (оприсутнюють змістові й сутнісні характеристики поняттєво-термінологічного апарату, контекстуальну основу застосування тих чи інших гасел, пов'язаних з осмисленням проблеми тощо). У пропонованому першому випуску енциклопедичного глосарію зібрано лише частину гасел, присвячених рецепції російсько-української війни. Енциклопедичний глосарій скомпоновано на основі підготовлених статей до «Великої української енциклопедії», сфокусованих навколо тематики «Російсько-українська війна».

Видання стане у пригоді працівникам сфер освіти, наукової і науково-технічної діяльності, державної влади, учням, студентам, а також усім, хто цікавиться історією України, проблемами міжнародних відносин, зовнішньої політики України, російськоукраїнської війни, що триває від 2014 року.

- **Напрямок:** Довідники
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2024
- **Кількість сторінок:** 352 с.
- **ISBN:** 978-617-8272-02-9

ГЕРОЇ УКРАЇНИ. Російсько-українська війна. Випуск 1

Видання пропонує статті енциклопедійного формату про Героїв України, які брали участь у російсько-українській війні та здобули найвищу державну нагороду. Статті, що увійшли до цієї збірки, були розміщені на порталі «Великої української енциклопедії». Сподіваємося, що пропоноване видання слугуватиме не лише увічненню героїв-пасіонаріїв, але й сприятиме підтриманню колективної пам'яті та міжпоколіннєвій трансляції знань про події російсько-української війни.

Видання призначене для широкого загалу читачів.

- **Напрямок:** Довідники
- **Укладачі:** к.і.н. Сергій Гірик, д.і.н., проф. Алла Киридон
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2023
- **Кількість сторінок:** 214 с.

ГЕРОЇ УКРАЇНИ. Російсько-українська війна. Випуск 2

Видання пропонує статті енциклопедійного формату про Героїв України, які брали участь у російсько-українській війні та здобули найвищу державну нагороду. Статті, що увійшли до цієї збірки, були розміщені на порталі «Великої української енциклопедії». Сподіваємося, що пропоноване видання слугуватиме не лише увічненню героїв-пасіонаріїв, але й сприятиме підтриманню колективної пам'яті та міжпоколіннєвій трансляції знань про події російсько-української війни.

Видання призначене для широкого загалу читачів.

- **Напрямок:** Довідники
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»

- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2024
- **Кількість сторінок:** 154 с.

Хроніка. Два роки повномасштабної війни (24 лютого 2022 р. — 23 лютого 2024 р.)

У хроніці у формі щоденних довідок узагальнено інформацію про основні події російсько-української війни впродовж перших двох років повномасштабного протистояння — 24 лютого 2022 — 23 лютого 2024 р. До книжки увійшли повідомлення, які щоденно розміщувалися на сайті Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» у формі рухомого рядка. В основі довідок лежать офіційні зведення Генерального штабу ЗСУ, повідомлення оперативних командувань, заяви органів влади і вищих посадових осіб України, іноземних країн і міжнародних організацій. Хронікальні записи подаються без змін, як документ доби, фіксований у щоденних зведеннях рухомого рядка. Видання призначене для широкого загалу читачів.

- **Напрям:** Довідники
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2024
- **Кількість сторінок:** 373 с.

Хроніка. 500 днів повномасштабної війни. 24 лютого 2022 р. — 8 липня 2023 р.

У хроніці у формі щоденних довідок узагальнено інформацію про основні події російсько-української війни за 24 лютого — 8 липня 2023 р.

Повідомлення, що склали цю збірку, щоденно розміщувалися

на сайті Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» з перших днів після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. У їхню основу покладено офіційні зведення Генерального штабу ЗСУ, оперативних командувань, заяви органів влади України, іноземних країн і міжнародних організацій. Хронікальні записи подаються без змін, як документ доби, у вигляді, у якому вони уклалися кожного дня.

- **Напрямок:** Довідники
- **Укладачі:** к.і.н. Сергій Гірик, д.і.н., проф. Алла Киридон
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2023
- **Кількість сторінок:** 260 с.

Довідник «Україна. 30 років незалежності»

Пропоноване унікальне видання підготовлене до знаменної дати колективом Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» у співпраці з провідними науковцями — симпатиками «Великої української енциклопедії». Праця енциклопедичного характеру пропонує долучитися до широкої царини знанневої парадигми про Україну від найдавніших часів до сьогодення, але основна увага сфокусована на процесах 30 років відновленої державної незалежності.

У довідковому інформаційному ресурсі за відповідними розділами систематизовано наявний на час створення науковий контент. Читач знайде відповіді (або наблизиться до їхнього осмислення) на низку порушених питань у царинах історії, внутрішньої та зовнішньої політики, господарства, освіти, науки, релігії, мистецтва, спорту, діаспори тощо задля створення цілісного образу держави. Своєрідним додатком стала хроніка незалежності з 3 фактами-репрезентантами року. Автори прагнули підготувати цікаве й інформативне видання, враховуючи рейтинги, статистичні показники, соціологічні опитування, напрацювання сучасної історіографії тощо. Видання містить не лише значний обсяг важливої інформації,

але й колоритно ілюстроване (світлини, інфографіка, малюнки, рисунки, схеми, мапи тощо).

- **Напрямок:** Довідники
- **Укладачі:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2021
- **Кількість сторінок:** 536 с.
ISBN: 978-966-97385-2-3

Запрошуємо до знайомства з Україною та українцями на сторінках унікального довідкового ресурсу. Маємо сподівання, що довідник зацікавить найширший читацький загал, стане добрим підґрунтям освітянам і науковцям. Його розділи:

1. Загальний профіль України.
2. Населення.
3. Історична довідка.
4. Внутрішня та зовнішня політика.
5. Природа. Екологія.
6. Національне господарство.
7. Медицина й охорона здоров'я.
8. Освіта та наука.
9. Культура. Мистецтво. Архітектура.
10. Етнографічна мозаїка.
11. Релігія. Конфесійний ландшафт.
12. Спорт.
13. Туризм.
14. Діаспора.
15. Україна: хроніка незалежності.

МОНОГРАФІЇ

Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку: монографія

Репрезентаційний спектр змістового наповнення монографії (композиційно має шість розділів) увиразнює дослідницький поступ в осмисленні подієвої парадигми в ретроспективі та сьогоденні (чільне місце відведено рецепції російсько-української війни), біографічних розвідок, загальних принципів формування, систематизації та особливостей енциклопедичного контенту; розглянуто практичний досвід створення енциклопедій, прикладні аспекти розвитку енциклопедичної справи в різних галузях наукового знання; засади створення та тенденції розвитку електронної енциклопедистики; можливості використання штучного інтелекту в енциклопедистиці; акцентовано увагу на чиннику мовленнєвої культури та правописних нормах; роль енциклопедій у протидії дезінформації; важливість накопичення й збереження енциклопедичної інформації для популяризації національно-культурної ідентичності тощо. Таке тематично-стилістичне розгалуження уможливорює маркування відповідей на численні питання, які безпосередньо стосуються українських енциклопедичних реалій, концептуалізацію основних засад та увиразнення основних тенденцій.

Видання розраховане на науковців, фахівців та всіх зацікавлених проблематикою енциклопедистики.

- **Напрямок: Монографія**
- **Видавництво: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»**
- **Рік видання: 2023**
- **Кількість сторінок: 464 с.**
- **ISBN: 978-617-8272-02-9**

Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву: колективна монографія

У пропонованій монографії, що композиційно має п'ять розділів, запропоновано історичні сюжети розвитку енциклопедистики, біографічні розвідки, питання репрезентації подієвої історії; увиразнено критерії добору персоналій, загальні принципи формування, систематизації та особливостей енциклопедичного контенту; описано практичний досвід створення енциклопедій, прикладні аспекти розвитку енциклопедичної справи в різних галузях наукового знання; засади створення та функціонування електронних енциклопедій та е-ВУЕ у соціально-комунікаційному середовищі; акцентовано увагу та чиннику мовленнєвої культури та правописних нормах; порушено актуальні питання енциклопедистики в умовах російсько-української війни, особливості медіатизації енциклопедистики та формування енциклопедичного фронту інформаційної війни тощо. Видання розраховане на науковців, фахівців та всіх зацікавлених проблематикою енциклопедистики.

- **Напрямок:** Монографії
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2022
- **Кількість сторінок:** 368 с.
- **ISBN:** 978-617-8272-02-9

Енциклопедистика: генеза в часі та просторі (до 30-річчя проголошення незалежності України: колективна монографія)

У пропонованій монографії сфокусована увага на проблемах у царині енциклопедистики, окреслено аспекти проблеми енциклопедизму як інтелектуального руху від Просвітництва до інформаційного суспільства, репрезентації біографіки та подієвої історії на

сторінкх енциклопедій, різнопланово розглянуто питання формування контенту, принципів та критеріїв науково-інформаційного наповнення сучасних енциклопедій, здобутки, проблеми та перспективи вітчизняної енциклопедистики в умовах сучасного інформаційного суспільства тощо. Видання розраховане на фахівців у галузі енциклопедистики, науковців, аспірантів, усіх зацікавлених проблематикою енциклопедистики.

- **Напря́м:** Монографії
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2021
- **Кількість сторінок:** 320 с.
- **ISBN:** 978-966-97385-3-0

Енциклопедичні проекти – чинники національного поступу : монографія

У монографії висвітлені проблеми розроблення та реалізації енциклопедичних проектів в умовах інформатизації суспільства. Представлено результати останніх досліджень, присвячених концептуальним підходам, проектуванню, застосуванню видавничої аналітики, засобів семантичного пошуку та навігації, критеріям видавничої культури сучасних енциклопедій, перспективним енциклопедичним проектам тощо. До окремого розділу ввійшли розвідки про українських енциклопедистів, що спричинилися до творення інтелектуальної традиції: І. Раковського, В. Кубійовича, Є. Онацького, М. Бажана, М. Поповича. Книга буде в пригоді науковцям, викладачам і студентам, видавцям, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

- **Напря́м:** Монографії
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 336 с.
- **ISBN:** 978-617-7785-12-4

Енциклопедії як глобальні медії. Колективна монографія

У пропонованій монографії, підготовленій колективом авторів різних установ, представниками різних міст, але об'єднаних прагненням долучитися до обговорення проблем енциклопедистики, різнопланово розглянуто питання історії енциклопедистики, біографіки / біографістики на сторінках енциклопедій, формування контенту, принципів та критеріїв науково-інформаційного наповнення сучасних: енциклопедій, особливості регіональних енциклопедій, здобутки, проблеми та перспективи вітчизняної енциклопедистики в умовах глобалізації-глокалізації тощо. Видання розраховане на науковців, фахівців, всіх, хто цікавиться питаннями енциклопедистики.

- **Напрямок:** Монографії
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 304 с.
- **ISBN:** 978-617-7785-24-7

ТЕМАТИЧНІ РЕЄСТРИ ГАСЕЛ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Філологічні науки» (Мовознавство)

Добір гасел із мовознавства для «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) відбиває загальні принципи добору термінів соціогуманітарної тематики для цього універсального довідкового видання. Абсолютну більшість позицій у переліку лінгвістичних термінів, які заплановано включити до ВУЕ, становлять гасла з порівняльно-історичного мовознавства.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 96 с.
- **ISBN:** 978-966-97385-6-1

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Медицина»

Тематичний реєстр гасел створено як основу для формування і наповнення «Великої української енциклопедії» узагальненою інформацією з напрямку «Медицина». Видання підготовлено з метою систематизації та категоризації сучасних медичних знань, актуального інформаційного матеріалу теоретичної та практичної медицини для подальшого включення в енциклопедійний контент. Реєстр складається зі вступу та переліку гасел, які увійдуть до універсального видання «Велика українська енциклопедія». Науково-довідкове видання орієнтоване на медиків і медичну спільноту (лікарів, викладачів, аспірантів, студентів), усіх дослідників і фахівців зі суміжних напрямів біологічного, хімічного, фізичного й інших профілів, енциклопедистів і зацікавлених читачів.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020

- **Кількість сторінок:** 208 с.
- **ISBN:** 978-966-97385-6-1

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Педагогічні науки»

Тематичний реєстр гасел укладено з метою узагальнення та систематизації змістово-інформативного контенту з напрямку «Педагогічні науки». Містить перелік термінів з педагогіки, освіти, науки, що включені до універсального видання «Велика українська енциклопедія». Видання орієнтоване на освітян, науковців, аспірантів, студентів, вчителів, усіх хто цікавиться педагогічними науками, енциклопедистикою.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 112 с.

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика)

Тематичний словник гасел укладено з метою узагальнення та систематизації змістово-інформативного контенту з напрямку «Філософські науки». Містить перелік термінів з філософії, логіки, етики, естетики, що включені до універсального національного видання «Велика українська енциклопедія». Наукове видання орієнтоване на освітян, науковців, аспірантів, студентів, видавців, усіх, хто цікавиться філософським розмислом, енциклопедистикою, здійсненням проекту ВУЕ.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2019
- **Кількість сторінок:** 256 с.
- **ISBN:** 978-617-7785-05-6

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Соціологічні науки»

Тематичний реєстр гасел, підготовлений з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Соціологічні науки». Видання складається з передмови та переліку термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія». Наукове видання призначене для викладачів, науковців, аспірантів і студентів соціально-гуманітарного профілю, а також усіх, хто переймається здійсненням наукових досліджень у галузі соціології.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2018
- **Кількість сторінок:** 194 с.

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Релігієзнавство»

Тематичний реєстр гасел підготовлено з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Релігієзнавство». Видання містить перелік термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія». Наукове видання призначене для викладачів, аспірантів, студентів соціогуманітарного напрямку, а також для всіх, хто цікавиться релігією, історією Церкви, церковно-державними відносинами.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2018
- **Кількість сторінок:** 224 с.

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Історичні науки» (Історія України. Всесвітня історія)

Тематичний реєстр гасел підготовлено з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Історичні науки». Видання містить перелік термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія». Наукове видання орієнтоване на викладачів, аспірантів, студентів соціогуманітарного профілю, науковців, видавців, усіх, хто цікавиться енциклопедистикою та процесом укладання енциклопедій.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2017
- **Кількість сторінок:** 240 с.
- **ISBN:** 978-617-7015-68-9

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Політичні науки»

Тематичний реєстр гасел підготовлено з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Політичні науки». Видання складається з передмови та переліку термінів окремого напрямку, включених до загального універсального видання «Велика українська енциклопедія». Наукове видання призначене для викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто здійснює наукові дослідження в галузі політології.

- **Напрямок:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2016
- **Кількість сторінок:** 216 с.

ЗБІРНИКИ МАТЕРІАЛІВ

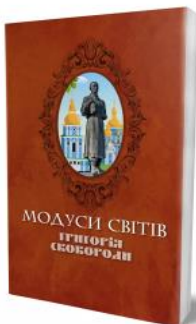

Українська енциклопедистика в реаліях війни: збірник матеріалів

У збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку (до 10-ї річниці створення Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»)». Пропоновані матеріали репрезентують широкий спектр дослідницьких заангажувань: порушено питання засадничих принципів підготовки енциклопедій та змістового наповнення, висвітлення подій російсько-української війни на сторінках енциклопедій, понятійно-категоріального апарату, критеріїв добору гасел, біографіки/біографістики, представлення енциклопедій в медійному просторі тощо. Повідомлення учасників наукової конференції оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики й спонукають до подальших дискусій. Видання розраховане на фахівців у галузі енциклопедистики, науковців, аспірантів, усіх зацікавлених проблематикою енциклопедистики.

- **Напрямок:** Збірники
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2023
- **Кількість сторінок:** 224 с.
- **ISBN:** 978-617-8272-01-2

Модуси світів Григорія Сковороди (до 300-річчя від дня народження Г. Сковороди): збірник статей

Багатогранний та контраверсійний характер творчого доробку Григорія Сковороди, створеного на зламі епох, на межі середньовічної та новочасної філософських традицій, викликає незмінний інтерес дослідників. Філософська спадщина Григорія Сковороди охоплює найрізноманітніші аспекти

людського життя: науку, релігію, культуру, мистецтво тощо. У пропонованому збірнику Читачеві пропонується кілька авторських візій відчитаних ракурсів світів Г. Сковороди. Сподіваємося, що пропонований збірник стане в пригоді фахівцям, всім, хто цікавиться творчістю Григорія Сковороди та спонукатиме до глибшого осмислення контрапунктів світів українського філософа.

- **Напрямок:** Збірник статей
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2022
- **Кількість сторінок:** 216 с.
ISBN: 978-966-97385-9-2

Українська енциклопедистика: постаті, події, поняття: збірник матеріалів

У пропонованому збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву». У поданих матеріалах порушено питання засадничих принципів підготовки енциклопедій, змістового наповнення, понятійно-категоріального апарату, критеріїв добору гасел, біографіки/біографістики, широкий спектр напрямів досліджень тощо. Оприлюднені матеріали учасників наукової конференції оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики й спонукають до подальших дискусій. Видання розраховане на фахівців у галузі енциклопедистики, науковців, аспірантів, усіх зацікавлених проблематикою енциклопедистики.

- **Напрямок:** Збірник матеріалів
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2022
- **Кількість сторінок:** 208 с.
ISBN: 978-966-97385-8-5

Енциклопедистика в історії та культурі України

У пропонованому збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Енциклопедистика: генеза в часі та просторі (до 30-річчя проголошення незалежності України)». Учасники конференції увиразнили питання історичного розвитку енциклопедистики, засадничі принципи підготовки енциклопедій, змістового наповнення, питання оформлення, конструкції, понятійно-категоріального апарату, критерії добору гасел, широкий спектр напрямів досліджень, стилістичних особливостей енциклопедичних видань тощо. Матеріали доповідей учасників наукової конференції оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики й спонукають до подальших дискусій.

Видання розраховане на фахівців у галузі енциклопедистики, науковців, аспірантів, усіх зацікавлених проблематикою енциклопедистики.

- **Напрямок:** Збірник статей
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2021
- **Кількість сторінок:** 96 с.
- **ISBN:** 978-966-97385-4-7

Традиції та новації в світовій енциклопедистиці. Збірник матеріалів наукової конференції

У пропонованому збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Традиції та новації в світовій енциклопедистиці». Учасники конференції увиразнили питання історичного розвитку енциклопедистики, засадничі принципи підготовки енциклопедій, змістового наповнення, оформлення понятійно-категоріального апарату, критерій добору гасел, широкий спектр напрямів досліджень, стилістичних особливостей та мовленнєвої культури

енциклопедичних видань тощо. Оприлюднені матеріали виступів учасників наукової конференції оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики й спонукають до подальших дискусій.

Видання стане в нагоді фахівцям, науковцям, аспірантам, усім небайдужим до енциклопедистики.

- **Напря́м:** Збірник матеріалів
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2020
- **Кількість сторінок:** 128 с.
- **ISBN:** 978-617-7785-23-0

Енциклопедичний контент і виклики сучасного світу: Збірник матеріалів наукової конференції

У пропонованому збірнику представлено повідомлення учасників наукової конференції «Енциклопедичний контент і виклики сучасного світу». Учасники конференції увиразнили питання історичного розвитку енциклопедистики, засадничі принципи підготовки енциклопедій, змістового наповнення, оформлення, конструкції, понятійно-категоріального апарату, критерії добору гасел, широкий спектр напрямів досліджень, стилістичних особливостей енциклопедичних видань тощо. Оприлюднені матеріали оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики й спонукають до подальших дискусій. Видання стане в нагоді фахівцям, науковцям, аспірантам, усім небайдужим до енциклопедистики.

- **Напря́м:** Методичні рекомендації
- **Видавництво:** Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»
- **Рік видання:** 2019
- **Кількість сторінок:** 112 с.
- **ISBN:** 978-617-7785-03-2

РОЗДІЛ 5

ПОСИЛАННЯ НА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЗА НАПРЯМАМИ РОБОТИ ДСНС УКРАЇНИ

© Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України, 2024.

ПОРТАЛ ПОСЛУГ ДСНС

Вміст порталу послуг:

1. Подання повідомлення про результати ідентифікації визначеного об'єкта підвищеної небезпеки;
 2. Подання Заяви на отримання статусу Організації, що проводить аудит пожежної та техногенної безпеки;
 3. Подання інформації щодо договору страхування відповідальності, укладеному відповідно до вимог ст. 66 КЦЗУ;
 4. Подання Заяви на проведення професійної атестації кандидата в експерти у сфері пожежної та техногенної безпеки;
 5. Декларування на сторінці ДСНС (законодавчий акт на сайті ВР);
 6. Ліцензування на сторінці ДСНС (законодавчий акт на сайті ВР)
- Також є інструкції по напрямкам, реєстр декларацій та реєстр ліцензіатів.

ДОДАТКОВІ РЕСУРСИ

Ресурси на порталі ДІА:

Порядок ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (законодавчий акт на сайті ВР)

Інспекційний портал:

Порядок функціонування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) (законодавчий акт на сайті ВР)

Державна служба України з надзвичайних ситуацій спільно з UNICEF Ukraine розробила сайт Bezpeka.info, на якому зібрали корисні матеріали про правила мінної безпеки.

Інтерактивна мапа територій, які потенційно можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами.

Мобільний застосунок «Розмінування України»
(для Android: <https://bit.ly/30eQwxg>),
(для Apple: <https://apple.co/3NhV4B3>)

Чат-бот Інтерактивний інспектор
([https://t.me/Interactive Inspector Bot](https://t.me/Interactive_Inspector_Bot))

Добровільна та місцева пожежна охорона
(<https://dmpo.dsns.gov.ua/>)

Розгортання та функціонування ПУНКТИВ НЕЗЛАМНОСТІ (<https://nezlamnist.gov.ua/>)

Створення та функціонування КЛАСІВ БЕЗПЕКИ
(<https://sites.google.com/view/klasbezpeky-ua/aboutclasses>)

Рух юних рятувальників-пожежних ([https://linktr.ee/young firefighters ukraine](https://linktr.ee/young_firefighters_ukraine))

Методичні ресурси на сайті ДСНС України
(<https://dsns.gov.ua/metodichni-rekomendaciyi>)

ДСНС України Телеграм

РОЗДІЛ 6

ВІДЗНАЧЕННЯ ПАМ'ЯТНИХ ТА ЮВІЛЕЙНИХ ДАТ У 2024 РОЦІ

© Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України, 2024.

Січень 2024

- **9 січня** – 100 років із дня народження Параджанова Сергія Йосиповича (1924-1990), вірменського і українського кінорежисера, народного артиста УРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка;
- **20 січня** – День вшанування захисників Донецького аеропорту в Україні;
- **22 січня** – День Соборності (день Злуки);
- **29 січня** – День пам'яті Героїв Крут.

Лютий 2024

- **12 лютого** – День Червоної Руки (відзначається на рівні ООН з 2002 року як день пам'яті дітей-солдатів, яких втягують в участь у війнах і збройних конфліктах);
- **20 лютого** – День Героїв Небесної Сотні;
- **22 лютого** – Міжнародний день підтримки жертв злочинів;
- **24 лютого** – Початок війни Росії проти України;
- **25 лютого** – Перший офіційний Державний герб України.

Березень 2024

- **17 березня** – Створено Українську Центральну Раду в 1917.

Квітень 2024

- **4 квітня** – День створення НАТО;
- **5 квітня** – Перша конституція;
- **10 квітня** – Міжнародний день руху Опору (в пам'ять і честь усіх, хто протистояв фашизму на окупованих територіях за часів Другої світової війни);

- **11 квітня** – Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів;
- **18 квітня** – День пам'яток історії та культури; Міжнародний день пам'яток та історичних місць;
- **26 квітня** – Міжнародний день пам'яті Чорнобиля; Міжнародний день пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф (Міжнародний день пам'яті про чорнобильську катастрофу);
- **28 квітня** – Міжнародний день пам'яті всіх жертв праці (Міжнародний день пам'яті трудящих);
- **29 квітня** – День пам'яті всіх жертв застосування хімічної зброї.

Травень 2024

- **4 травня** – Міжнародний день пожежників;
- **8 травня** – День Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні; День пам'яті та примирення в Україні; Дні пам'яті та примирення, присвячені пам'яті жертв Другої світової війни;
- **9 травня** – Другий день пам'яті і примирення (ООН: Дні пам'яті та примирення, присвячені пам'яті жертв Другої світової війни відзначаються щорічно згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї № А/RES/59/26 від 22 листопада 2004 року);
- **14 травня** – День пам'яті українців, які рятували євреїв;
- **18 травня** – День скорботи і пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу;
- **19 травня** – День пам'яті жертв політичних репресій; День пам'яті померлих від СНІДу;
- **23 травня** – День Героїв в Україні.

Червень 2024

- **4 червня** – День пам'яті дітей, загиблих в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України;
- **11 червня** – Всесвітній день пам'яті домашніх тварин (дата на 2024 рік. Проводять у другий вівторок червня);
- **13 червня** – День визволення Маріуполя від російських окупантів;
- **22 червня** – День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні.

Липень 2024

- **15 липня** – День Української Державності. День українських миротворців.
- **16 липня** – День проголошення Декларації про державний суверенітет України.
- **21 липня** – День всіх Святих українського народу.

Серпень 2024

- **12 серпня** – Міжнародний день молоді.
- **23 серпня** – День Державного прапора України.
- **24 серпня** – День Незалежності України.
- **29 серпня** – День пам'яті захисників України.

Вересень 2024

- **1 вересня** – День знань.
- **29 вересня** – День пам'яті загиблих в Бабиному Яру.

Жовтень 2024

- **1 жовтня** – Покров Пресвятої Богородиці (за юліанським календарем).
- День захисників та захисниць, День УПА, День українського козацтва.

- **24 жовтня** – Міжнародний день ООН.
- **27 жовтня** – День української писемності і мови.

Листопад 2024

- **21 листопада** – День Гідності та Свободи.
- **23 листопада** – День пам'яті жертв голодомору (4 субота листопада).

Грудень 2024

- **6 грудня** – День Збройних Сил України.

РОЗДІЛ 7

ПРИКЛАДИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ НА ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

(для науково-педагогічних працівників ЗВО)

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ
ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ
Факультет цивільного захисту**

Кафедра: соціально-гуманітарних
дисциплін
Предмет: Філософія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри СГД
_____Тетяна ЧУБІНА
«___» _____ 2024 р.

ЛЕКЦІЯ
для здобувачів вищої освіти
за темою: «**ФІЛОСОФІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ТА СПІВВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ**»

Навчально-виховна мета:

- розглянути поняття відповідальності як громадянської чесноти;
- проаналізувати суспільні відносини як основу структури суспільства, спрямованість суспільного розвитку;
- прищеплювати навички самостійного осмислення та усвідомлення світової філософської парадигми;
- розвивати уміння слухачів орієнтуватися в проблемах філософської науки, виховувати в них філософський світогляд наукового типу;
- виховувати почуття патріотизму, любові до власної культури, естетичний смак та високу моральність.

Час проведення: 2 години.

Місце проведення: лекційна аудиторія.

Матеріальне забезпечення: література по лекції, конспект лекції, презентації, схеми.

СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ:

I. Організаційна частина

II. Зміст лекції:

1. Відповідальність як громадянська чеснота.
2. Етика відповідальності та співвідповідальності в умовах війни.

III. Підбиття підсумків, видача завдання на самопідготовку.

Текст лекції розглянуто та затверджено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Протокол №__ від «__» _____ 2024 р.

Професор кафедри СГД _____ Дмитро УСОВ

ЛІТЕРАТУРА

1. Apel K.-O. Transzendente Reflexion und Geschichte / Hrsg. und mit einem Nachwort von Smail Rasic. Berlin: Suhrkamp., 2017.

2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Пер. з нім. Л. Ситниченко, О. Лозінської. К.: ППС-2002, 2007.

3. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Пер. з нім. В. Купліна. Київ, 2009.

4. Jaspers K. Die Schuldfrage. Von der politischen Haftung Deutschlands. München, Zürich. 1965.

5. Атаманенко А., Матвійчук Н. Вплив російсько-української війни на сучасний світовий порядок // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2023, Т. 15, № 1. С. 158-169.

6. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Н. Климчук. – Львів: Кальварія, 2006.

7. Іщенко М. Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021.

1. Відповідальність як громадянська чеснота

Трагічний день 24 лютого 2022 року назавжди залишиться незагойною раною в новітній історії нашої держави, адже саме цього дня Російська Федерація розпочала так звану «спеціальну військову операцію», але насправді повномасштабну військову агресію проти України. Ця кривава подія стала продовженням військової експансії, що почалася ще у 2014 р. з окупації Автономної Республіки Крим та збройним захопленням територій Донецької та Луганської областей. Військова навала в локальному вимірі спричинила незворотні зрушення у глобальному світовому порядку, поставивши питання колективної та персональної відповідальності та співвідповідальності як необхідної моральної чесноти людської екзистенції, що визначатиме майбутнє світової комунікативної взаємодії, формування її нової парадигми.

Феномен відповідальності має бути дослідженим не лише як теоретична, а й як практична проблема, витлумачена крізь призму проблем свободи та справедливості в умовах екзистенційної боротьби українського народу за своє майбутнє як справжньої нації. Однією з прикметних та важливих для українського громадянина в річищі дискурсу відповідальності стала праця М. Ріделя «Свобода і відповідальність. Два засадничих поняття комунікативної етики», який наголошує, що в самому понятті відповідальності перехрещуються мовні та реальні стосунки.

Проте для власне європейського філософського дискурсу відповідальності засадничими стали праці

німецького філософа К.-О. Апеля, яким властива як безумовна значущість, так і певні межі. Насамперед слід зауважити, що актуальність концепту відповідальності Апеля, в аспекті взаємозв'язку її персональних та колективних вимірів, зумовлена важливістю розуміння відповідальності як громадянської чесноти та сутнісної характеристики людського буття за умов сучасної боротьби України за своє існування. Особливістю ж філософського доробку Апеля постало його багаторічне прагнення цілеспрямованого обґрунтування сутності та важливості етики відповідальності. Адже, як постійно наголошує сам Апель та його послідовники, моральний обов'язок людини виникає із взаємних вимог відповідальності мислячих людей у межах комунікативної спільноти критичної до суспільного буття. Апель також наголошує на тому, що колективну безвідповідальність необхідно замінити колективною відповідальністю, співвідповідальністю, заснованою на новій філософській антропології, осердям якої й стане *людина відповідальна*. Про намагання послідовно рухатися в річищі етики відповідальності, засвідчує й остання прижиттєва книга Апеля «Трансцендентальна рефлексія та історія» (2017) [1].

Проте видатний німецький інтелектуал так і залишився на порозі свого мирного європейського будинку й не зміг подивитися на суперечливий сучасний світ крізь призму не лише власної дискурсивної етики, а й поглядом живого, соціокультурно вкоріненого буття Іншого. А «криза розуму», яку він так прагнув подолати, трагічно постала вже без нього перед нами і набула нових жахливих вимірів, коли нетерпимість до іншого, особливого буття стала не просто незаконною чи

аморальною, а постала відверто безвідповідально-злочинною.

В означеному екзистенційному аспекті найістотніших теоретичних та практичних проблем сьогодення важливою постає філософська еволюція роздумів Апеля від етики відповідальності до аналізу співвідповідальності. Незважаючи на твердження Апеля, що принцип співвідповідальності закорінений у відповідальності особистій, питання про взаємини колективної та персональної відповідальності (особливо в контексті злочинів путінського режиму проти людяності, проти мирного населення) залишається відкритим і безумовно передбачає і персональну, і колективну відповідальність.

Саме цю тезу про свідомі вчинки, за які людина і несе відповідальність вже було висловлено у дискусіях про межі апелівського трансценденталізму. Зокрема, у передмові до відомої праці «Демократія в епоху глобалізації» О. Гьофе наголошує на важливості взаємозв'язку принципу справедливості та відповідальності: «Самоорганізація і відповідальність набувають завершеності у кваліфікованій демократії: якщо колективний суб'єкт по-справжньому стає правовим, то це засвідчує здійснення його самоорганізації. Та коли це пов'язане ще й з принципами справедливості, то йдеться не просто про здатність до відповідальності, а й про справжню відповідальність» [2, с. 9]. Про слушність цього зауваження свідчить звернення Апеля до проблеми справедливості в аспекті відповідальності у розділі «Проблема справедливості у мультикультурному суспільстві» вже означеної вище праці. Проте виникає закономірне питання: хто, перед ким і якою мірою є

відповідальним? Відповідаючи на це запитання, вийти за межі хоч і розширеного, проте, дещо наївно-утопічного бачення відповідальності не вдалося не лише Апелю, а і його послідовникам, зокрема Д. Бюлеру у книзі «Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу», яка виявилася не зовсім актуальною для трагічних реалій нашого сьогоденного життя.

У межах власного варіанту трансформації трансцендентальної парадигми філософського мислення К.-О. Апель виокремлює два пласти інтрасуб'єктивної спільноти: пласт емпірично, історично утвореної злагоди та взаємодії (фактичного апріорі належності до реальної комунікативної спільноти), з одного боку, та нормативно-ідеальний пласт (регулятивне апріорі ідеальної комунікативної спільноти), з іншого, як єдино можливий «регулятивний принцип» справжнього вільного порозуміння. Порозуміння, яке уможлиблює вихід за межі комунікативної несвободи, яка постає іноді важчою, нездоланнішою, ніж інші її форми. Тому цілком природно, що в сучасній філософії виникає проблема подолання залежності від панування (у різних формах обмежень та тиску) певного класу чи групи над іншими людьми. Йдеться, насамперед, про створення умов для можливості вільно думати та не занадто залежати від конкретних спільнот, які нав'язують упередження, метанаративи, алгоритми поведінки, способи буття, не засновані на справедливості, правах та свободах.

Отже, на думку Апелья, аби не наразитися на несправедливість чи маніпуляцію, кожен учасник реальної взаємодії мусить наперед бути спроможним зважати на ідеальну комунікативну спільноту (або ж спільноту аргументуючу): тобто кожна «здатна до мови»

людина, яка в процесі соціалізації та оволодіння мовою водночас набула й «комунікативної компетенції», перебуваючи в істині, мусить зберігати такий стан речей шляхом «трансцендентальної рефлексії». Апелю також стверджує, що через визнання та повагу до головної норми аргументативного дискурсу: рівноправність та спільну відповідальність усіх його учасників, можливо обґрунтувати доповнювальність двох головних ідеально-типових позицій сучасної практичної філософії: універсалістської етики справедливості та прагматично-аристотелівської етики доброго життя.

2. Етика відповідальності та співвідповідальності в умовах війни

Розкриваючи зміст етики відповідальності, Апелю наголошує на тому, що ідеальна комунікативна спільнота – це необхідна передумова серйозної аргументації. Варто також зауважити, що робота Апеля «Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі [3]» насичена тезами, яким притаманне екзистенційно-гуманістичне, філософсько-антропологічне наповнення. Тут постає і формулювання Апелем потреби в етиці відповідальності, як відповіді за наслідки людської, тепер вже планетарної технічно-індустріальної діяльності. Варта уваги і теза Апеля про те, що на сьогодні за умов глобальної екологічної та соціальної кризи недостатньо етики екзистенційної граничної ситуації. Йдеться про етику солідарної глобальної відповідальності та комунікативної взаємодії інтересів та обговорення кризових ситуацій.

Викладене вище дозволяє обґрунтувати декілька висновків: по-перше, відповідальність в граничних ситуаціях постає як прагнення захищати власний життєвий простір, що вказує на її екзистенційну

модальність. Мова йде про відповідальність як форму піклування про колективну та індивідуальну ідентичність та недостатність обстоюваного Апелем переважно мовно-комунікативного сенсу його дискурсу відповідальності та спів відповідальності. Навіть його ідея обґрунтування «планетарної макроетики» залишилася безпорадною перед новими суспільними викликами. По-друге, в якості суттєвої постає необхідність доповнення апелівського тлумачення відповідальності розумінням, дослідженням її нових рівнів, зокрема в сенсі запропонованого К. Ясперсом концепту провини: відповідальності кримінальної, політичної, метафізичної та моральної [4]. Це є важливим навіть при тому, що провиня стосується минулого, а відповідальність спрямована у майбутнє. Варто також наголосити на методологічному та практичному сенсі роздумів О. Гьофе щодо правового виміру персональної та колективної відповідальності та їх національного життєсвітового контексту. Гьофе не просто виходить із того, що «індивід має як право, так і обов'язок власної відповідальності та самопомоги» [2, с. 115], а відповідальність за допомогу тим, хто її потребує, є органічною складовою людської гідності. Він доповнює це міркування наступними принципово важливими тезами: готовність до відповідальності можлива лише в *осудних людей*, суб'єктів права. Щоб стати такими, необхідна правова доброчесність, визнання себе та інших суб'єктами права, яких можуть за протиправні вчинки притягти до відповідальності. «Необхідно усвідомлювати добрі (такі, що відповідають праву) та погані (протиправні) правові вчинки, тобто визнати за собою осудність, і не тільки на словах, а й на ділі, завдяки відповідному способу життя» [2, с. 72]. Щодо взаємин відповідальності колективної та персональної, то, на

думку Гьофе, «національна держава бере на себе відповідальність за негативні наслідки економічного розвитку: вона, через соціальне страхування, перетворюється на солідарну спільноту... І навіть такий захисник постнаціонального, як Габермас, погоджується з тим, що тільки національна свідомість перетворює підданих на громадян, які відчують себе відповідальними одне за одного» [Там само, с. 158].

Таким чином, запропонована сучасною філософією спроба виокремлення найістотніших складових філософської концептуалізації ідеї відповідальності постає як усвідомлення неможливості справедливого, людяного розв'язання соціальних та міжкультурних конфліктів без належної взаємної поваги, визнання гідності їх учасників та надає можливості для подальшого розвитку проблеми відповідальності в контексті проблем справедливості, свободи та провини. Саме справедлива та неминуча відповідальність стає, мусить постати «моральним дороговказом» сучасного не просто складного, а трагічного світу. Світу, який актуалізує не лише відповідальність перед майбутніми поколіннями за довкілля, кліматичні зміни, а й за наслідки агресивних, злочинних дій, які віднімають тисячі і тисячі людських життів та можуть призвести до планетарно-згубної світової ядерної війни. Україна бореться за своє політичне та культурне визнання. З іншого боку, агресор, окупант (на підставі ідеології свого керівництва) прагне усіма силами (аж до знищення людей, економіки та культурних цінностей) до заперечення, невизнання права України та її народу на існування.

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ**

ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ

**НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ**

Факультет цивільного захисту

Кафедра: соціально-гуманітарних
дисциплін
Предмет: Філософія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри СГД
_____Тетяна ЧУБІНА
«___» _____ 2024 р.

ЛЕКЦІЯ
для здобувачів вищої освіти
за темою: «ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ. ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД
ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА»

Навчально-виховна мета заняття:

- розглянути питання щодо надання допомоги постраждалим від гендерно-зумовленого насильства в умовах воєнного стану

- проаналізувати процес ідентифікація випадків гендерно зумовленого насильства, з'ясувати коло основних суб'єктів надання допомоги особам постраждалим від гендерно зумовленого насильства та їх повноваження.

- виховувати у аудиторії почуття гендерної толерантності, поваги до статі, неприпустимості гендерної дискримінації та ксенофобії.

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ: 2 години.

МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ: аудиторія 245.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: додаткова література, презентація.

СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ:

I. Організаційні заходи.

II. Зміст лекції:

1. Гендерно-зумовлене насильство в умовах воєнного стану. Групи найбільшого ризику.
2. Надання допомоги постраждалим від гендерно-зумовленого насильства
3. Ідентифікація випадків гендерно-зумовленого насильства
4. Основні суб'єкти надання допомоги особам постраждалим від гендерно-зумовленого насильства та їх повноваження
5. Практичні питання організації надання допомоги постраждалим від насильства

III. Підбиття підсумків

Текст лекції розглянуто та затверджено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Протокол №__ від «__» _____ 2024 р.

Професор кафедри СГД _____ Яніна ФЕДОРЕНКО

ЛІТЕРАТУРА

1. Федоренко Я.А. Основи гендерної безпеки і трудової діяльності: курс лекцій. – Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. – 112с.

2. Адільханян І., Агабекян Т. Чумало М. та інші Запобігання та реагування на гендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. – Відень: Wave. – 54с.

3. Дії підрозділів ДСНС України в умовах воєнного стану: навчальний посібник / під заг. ред. Ковалю М., Львів 2023. – 171с.

4. Зозуля О.В. Причини виникнення гендерно-зумовленого насильства серед населення України в

умовах збройного конфлікту. Актуальні проблеми психології. 2018. Том I. Вип. 50. С. 57–64.

5. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки / Колектив авторок. – Київ, 2017. – 264 с.

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2022-%D1%80#Text>

7. Політова А. С. Форми гендерно-зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». – 2023. №2. – С. 307 – 311.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.53>

1. Гендерно-зумовлене насильство в умовах воєнного стану. Групи найбільшого ризику.

Війна та конфлікти по-різному впливають на жінок, чоловіків, хлопців і дівчат. Вони можуть відрізнятися за причиною та масштабом, але наслідки для жінок у всьому світі схожі. Негативний вплив конфлікту на гендерні відносини, зокрема на жінок, є широко визнаним. Війна в Україні також показала, що жінки та дівчата більше страждають від насильства у порівнянні з іншими групами населення, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Жінки та дівчата страждають не лише від безпосередніх наслідків війни та конфліктів, але й від їх побічних наслідків.

Під час війни жінки беруть на себе всі ризики та відповідальність за порятунок своїх дітей і сімей, і

змушені залишати свої домівки, позбавляючи їх від мережі підтримки. За даними УВКБ ООН, Агентства ООН у справах біженців, понад половину з 80 мільйонів переміщених осіб на планеті становлять жінки та діти, що підвищує ризик гендерно-зумовленого насильства, у тому числі сексуального насильства. Дані ООН показують, що принаймні кожна п'ята жінка-біженка у складних гуманітарних умовах зазнала сексуального насильства; однак реальні цифри, швидше за все, вищі, оскільки дані про сексуальне та гендерно-зумовлене насильство в гуманітарному контексті залишаються заниженими. В умовах конфлікту жінки часто долають великі відстані за їжею, водою, дровами та медичною допомогою, щоб подбати про свої сім'ї, що збільшує ризики нападів, сексуального насильства чи поранень від наземних мін.

Гендерно-зумовлене насильство та війна, безсумнівно, взаємопов'язані, коли жінки та діти зазнають фізичного, сексуального, словесного та психологічного насильства під час конфлікту. Під час конфлікту, коли офіційні медичні та психосоціальні служби часто серйозно скомпрометовані, а системи громадської підтримки слабкі, наслідки насильства можуть бути ще більш руйнівними для жінок. Зґвалтування та сексуальне насильство щодо жінок також визнано військовою тактикою та зброєю війни.

Національний план дій з виконання резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека» відповідно до змін внесених розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1150-р від 16 грудня 2022 р. аналізуючи ситуацію, яка склалась в Україні після 24 лютого 2022 року констатує вплив військового конфлікту на зростання гендерно-зумовленого насильства.

Варто відзначити, що на всіх територіях України, звільнених Збройними Силами у 2022-2023 рр., зокрема, у Херсонській, Харківській, Чернігівській, Сумській, Запорізькій, Київській, Донецькій, Луганській областях, фіксуються численні випадки вчинення військовими російської федерації сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, найпоширенішою формою якого стало зґвалтування, в тому числі групове.

Підвищена вразливість жінок і дітей: оскільки чоловіки воюють далеко, часто гинуть або зникають під час конфліктів, жінки залишаються єдиними відповідальними особами, які піклуються про домашнє господарство, заробляють на існування, ведуть активну діяльність поза домом і виконують нові ролі, щоб вижити. Вони борються за роботу та гроші, що призводить до внутрішньої та зовнішньої міграції, де жінки, як правило, виконують роботу в неформальному секторі без будь-якого соціального захисту, що робить їх ще більш уразливими. Це також збільшує ризики торгівлі людьми. Крім того, це завдає шкоди дітям, які залишилися без належного піклування батьків, що впливає на їхню успішність у школі та психологічний стан.

Зв'язок між конфліктом і торгівлею людьми: люди, які намагаються втекти із зони бойових дій і залишають свої домівки, є надзвичайно вразливими та можуть зазнавати набагато більшому ризику торгівлі людьми. Ті, чиї посвідчення особи та проїзні документи були залишені в зонах конфлікту або були конфісковані та втрачені під час подорожі в переповненому транспорті чи перебування в пунктах колективного утримання/таборах для біженців, можуть дуже легко стати постраждалими від торгівлі людьми. Біженці та переміщені особи

ризикують бути підданими примусовій праці та примусовій проституції, торгівлі органами, тощо.

Крім того, бути жінкою чи дівчиною – означає бути пов'язаними з іншими факторами ризику, такими як вік, інвалідність, гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація та етнічна приналежність, коли ризик зазнати насилля та ступінь вразливості можуть бути ще вищими.

Бути дівчиною-підлітком або дитиною підвищує ризик насильства під час криз, таких як збройний конфлікт. Через свій вік і стать дівчата можуть бути постраждалими від експлуатації, переслідувань і жорстокого поводження з боку членів родини, військових, озброєних груп, поліції, миротворчих сил і працівників гуманітарної допомоги.

Жінки похилого віку також можуть зіштовхнутися з підвищеним ризиком насильства під час конфліктів чи кризових ситуацій. Окрім віку, недостатньої рухливості та слабкого здоров'я, вони можуть зіштовхнутися з: вищим ризиком бідності: через непрацездатність або порушення схем пенсійних виплат. Потребою в охороні здоров'я та харчуванні: оскільки надання медичних та соціальних послуг порушене, вони можуть отримувати другорядну увагу в порівнянні з молодими людьми. Бути самотніми та незахищеними.

Дівчата та жінки з інвалідністю також стикаються з підвищеним ризиком насильства під час війни та конфліктів. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, 15% будь-якого населення складають люди з обмеженими можливостями. За оцінками, 12,4 мільйони з 82,4 мільйона людей, які були вимушено переміщені в усьому світі на кінець 2020 року, були людьми з інвалідністю. Сам конфлікт може призвести до того, що більше жінок отримають психічні та фізичні вади через

стрес і травму, пов'язану з війною, звірства, з якими вони стикаються, або внаслідок мін, вогнепальних поранень, пожеж і бомбових атак.

Конфлікти часто загострюють існуючі проблеми жінок з інвалідністю, які можуть не мати доступу до підтримки громади чи сім'ї, освіти чи охорони здоров'я, на які вони могли покладатися до війни.

Збройний конфлікт сильно впливає на права та безпеку лесбіянок, геїв, бісексуалів, трансгендерів та інтерсексуалів (ЛГБТІ+). Під час збройного конфлікту ЛГБТІ+ люди часто є найменш захищеними з усіх груп і «стикаються з додатковими небезпеками, створеними насильницьким середовищем і порушенням закону та порядку». За даними УВКБ ООН, ЛГБТІ+ особи стикаються з: «дискримінацією, переслідуваннями, жорстоким поводженням, залякуванням, фізичним, емоційним і сексуальним насильством, включаючи вбивства, зґвалтування, тортури, а також психіатричну та психологічну так звану «конверсійну терапію».

2. Надання допомоги постраждалим від гендерно-зумовленого насильства

Здебільшого в суспільстві відсутнє належне розуміння наслідків насильства для людини, а постраждалі особи відчують соціальне відчуження, що позначається в подальшому житті та на їх психологічному стані. Зокрема, це стосується гендерно-зумовленого насильства, від якого можуть страждати як чоловіки, так і жінки (будь-якого віку, походження та соціального становища).

Однак жінки частіше від чоловіків страждають від: сексуального насильства (зґвалтувань, переслідувань, сексуальних домагань, ушкодження статевих органів,

примусової стерилізації), примусових шлюбів, примусових абортів та/або вагітностей, завдання фізичної та економічної шкоди, примусу до вчинення якихось дій, або свавільного позбавлення чи обмеження волі.

Відсутність належної допомоги постраждалим особам позначається не лише на їх подальшому житті, але й на суспільстві загалом: зростає рівень безпритульності та бездоглядності, злочинності, самогубств; торгівлі людьми; збільшується кількість залежних від різного виду психоактивних речовин, що позначається на репродуктивному здоров'ї нації та рівні здоров'я нації в цілому.

Головною умовою для попередження ускладнень для особи, яка постраждала від насильницьких дій, або по відношенню до якої існує реальна загроза вчинення насильства, є забезпечення необхідної допомоги таким особам.

Для вчасного виявлення та ідентифікації особи, яка постраждала від гендерно зумовленого насильства, необхідно:

- розуміти зміст поняття насильства, вчиненого за гендерною ознакою;
- уміти розрізняти ознаки такого насильства;
- визначати основні потреби постраждалих осіб, враховуючи їх вік, стать та стан здоров'я;
- знати про порядок і умови надання невідкладної та комплексної допомоги;
- уміти визначати ризики при наданні допомоги та вживати заходів щодо забезпечення безпеки (як для постраждалої особи, так і безпосередньо для себе);
- знати критерії, за якими визначається результативність наданої допомоги.

- а також знати: яким чином документувати випадки сексуального насильства, що стало результатом війни.

Важливо! Допомога постраждалим особам повинна надаватися за місцем звернення, незалежно від їх звернення до правоохоронних органів чи суду та від їх участі у кримінальному або цивільному провадженні.

Питання надання допомоги постраждалим недієздатним особам вирішують їхні опікуни, а якщо опікуни є кривдниками постраждалих осіб або ухиляються від захисту їхніх прав та інтересів – органи опіки та піклування.

Питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини – органи опіки та піклування, у тому числі за зверненням родичів дитини, якщо не вони є кривдниками.

Допомога дитині забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку.

3. Ідентифікація випадків гендерно-зумовленого насильства

Будь-яка особа, яка постраждала від гендерно-зумовленого насильства, зазнає багатьох негативних наслідків. Для забезпечення вчасного виявлення та ідентифікації особи, яка постраждала від гендерно-зумовленого насильства, необхідно не лише розуміти зміст поняття насильства, вчиненого за гендерною приналежністю, а також уміти розрізняти ознаки такого насильства.

Основними ознаками (*але не вичерпними*), за якими можна ідентифікувати особу, яка постраждала від насильства, є такі:

Ознаки фізичного насильства:

- ушкодження кісток або м'яких тканин, різного типу травми, забиття, гематоми;
- рани на голові чи обличчі;
- вибиті, або зламані зуби;
- зламана, або зміщена щелепа;
- синці на тілі та під очима;
- ушкодження барабанних перетинок;
- сліди від укусів;
- нетипові опіки (*сигаретою, гарячими предметами, кислотами тощо*);
- викидні, мертвонароджені діти, передчасні пологи.

Ознаки сексуального насильства:

- ушкодження на животі, грудях, в ділянці статевих органів, у тому числі в період вагітності;
- запальні процеси статевих органів та хвороби, що передаються статевим шляхом;
- вагінальні або ректальні місця мають сліди від ударів або розриви;
- *почуття*: спустошеності, провини, внутрішньої та фізичної забрудненості, ізоляції, безнадійності створення близьких стосунків із чоловіком;
- страх переслідувань, стигматизації та реакції оточуючих;
- самотигматизація; закритість; депресія; безпорадність;
- невпевненість у своїх рішеннях;
- втрата довіри до людей (у тому числі до близьких, які допомагають і не докоряють);

- відчуття психологічного зламу, злам самооцінки, втрата віри в себе та можливості щось змінити.

Ознаки психологічного насильства:

- депресія;
- низька самооцінка, замкнутість;
- недоглянута зовнішність;
- анорексія або булемія;
- вживання алкоголю або наркотиків;
- безсоння;
- психосоматичні хвороби;
- напади тривоги;
- нерішуча поведінка;
- уникнення погляду при спілкуванні;
- перманентний стресоподібний стан, фобії, фрустрації, психо-емоційні розлади, неврози тощо;
- автоагресивна поведінка: спроби самогубства, членоушкодження, вживання алкоголю або наркотиків з метою свідомого завдання собі шкоди (або ж відходу від проблем);
- нав'язливі страхи;
- відчуженість, або ворожість у ставленні до дітей.

Ознаки економічного насильства:

- злиденне існування та недоїдання, за наявності реальних прибутків родини;
- неможливість розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами;
- робота на посаді/ робочому місці, обраному під тиском чоловіка;
- робота, зумовлена необхідністю утримувати чоловіка, який водночас контролює (відбирає) всі фінанси в родині;

- одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді;

- дуже старе вбрання;

- нестача у вазі.

Зважаючи на те, що постраждалі особи можуть піддаватись різним проявам насильства, при виявленні вказаних ознак слід враховувати, що деякі з них можуть свідчити про декілька видів насильства, яке вчинялось по відношенню до постраждалої особи.

Необхідно також пам'ятати, що реакції постраждалих на насильницькі дії є суто індивідуальними, адже кожна особа, яка стає об'єктом насильства, наражається на різні ризики для здоров'я, а через поєднання фізичних і психологічних ризиків для здоров'я часто важко розрізнити біль і хвороби, викликані фізичними ушкодженнями, від тих що спричинені психологічними стражданнями.

Крім того, потрібно враховувати, що деякі з ознак (ушкодження, синці, викидні, передчасні пологи, запальні процеси статевих органів, невпевненість у своїх рішеннях, одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді, нестача у вазі тощо) не обов'язково є наслідком насильства, вчиненого по відношенню до людини, і ідентифікувати його може виключно судово-медичний експерт. Зокрема це стосується фізичного та сексуального насильства.

Отже, для ідентифікації особи, яка постраждала від гендерно зумовленого насильства, потрібно не лише вміти розрізняти ознаки різних видів насильства, але й розуміти причини відповідного стану такої особи.

Жінки і дівчата страждають від конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством у більшій кількості, ніж чоловіки і хлопчики. Проте чоловіки і

хлопці також є жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами. Крім того, раніше існуючі моделі насильства і дискримінації можуть збільшити вразливість до конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством. Слід визнати, що всі жертви можуть відчувати серйозні страждання і психічну та фізичну шкоду, пов'язану зі стигмою. Це впливає на їхнє життя, життя сімей та громад.

Жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, визнаються особи, які окремо або колективно, постраждали від такого насильства, а також члени сім'ї, такі як діти або партнери, діти, народжені в результаті вагітності від зґвалтування. Особи, які залежать від жертви сексуального насильства, також можуть бути жертвами внаслідок шкоди, завданої через порушення, що сталися.

Жертвами можуть також бути особи, яким завдано збитків при спробі надати допомогу жертвам, які перебувають в тяжкому становищі або запобігти їх віктимізації. Жертви сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, стикаються із серйозними перешкодами в отриманні доступу до ефективних засобів правового захисту, включаючи відшкодування збитків. Руйнівний фізичний і психологічний вплив сексуального насильства посилюється стигмою і додається до нього, тому часто потерпілі утримуються від пошуку або отримання відшкодування, в тому числі через страх остракізму з боку сімей і громад в результаті розкриття фактів, або страждань від нечутливих державних органів або установ. В умовах, коли жінки страждають від структурної дискримінації і не мають доступу до освіти і продуктивних ресурсів, втрата підтримки сім'ї може призвести до злиднів. Гомофобія і концепція кастрації

або фемінізації жертв може привести до стигматизації та дискримінації чоловіків і хлопчиків, які пережили сексуальне насильство.

Забезпечення справедливого і адекватного відшкодування збитків вимагає повного розуміння гендерної природи і наслідків заподіяної шкоди для чоловіків і жінок. Дискримінація за ознакою статі може посилюватися дискримінацією за іншими ознаками, в тому числі реальної чи гаданої гендерної ідентичності, етнічної приналежності, раси, віку, політичної приналежності, класу, касты, сімейного стану, сексуальної орієнтації, національності, релігії, інвалідності чи іншого статусу, коли певні групи осіб мають особливо несприятливе становище.

У наведеній нижче таблиці описані деякі з форм сексуального та гендерного насильства, що зустрічаються найчастіше. Цей перелік не є ні повним, ні винятковим. Він являє собою практичний інструмент, який може бути використаний для визначення існуючих форм сексуального та гендерного насильства в тому чи іншому місці. Акти сексуального та гендерного насильства були розділені на п'ять категорій:

Види та прояви сексуального насильства як гендерно зумовленого насильства.

Прояви сексуального насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Згвалтування (у тому числі подружнє)	проникнення в тіло жертви статевим органом, або будь-яким предметом; посягання на будь-яку іншу частину тіла за допомогою сили, погрози застосування сили, змушення, використання обставин, що є неправомірними для справжньої згоди.	будь-яка особа, наділена повноваженнями, владою або функцією контролю, включаючи чоловіка, інтимного партнера або піклувальника
Сексуальне розбещення дітей та інцест	будь-який акт, в якому дитина використовується для сексуального задоволення; будь-які сексуальні стосунки з дитиною; будь-які сексуальні стосунки, свідками яких є дитина	особа, якій дитина довіряє, включаючи батька, брата/сестру, родича, друга, вчителя, піклувальника або стороннього; будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю над дитиною.
Спроба Згвалтування	спроба здійснити насильницький / вимушений статевий акт;	будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю
Сексуальні зловживання	фактичне посягання сексуального характеру, або погроза їх учинення, включаючи недоречні доторкання при використанні сили або при нерівноправних чи примушуючих обставинах	будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю, члени сімей/спільнот, співробітники, включаючи начальників, сторонні особи
Сексуальна експлуатація	будь-яке зловживання уразливим станом, різницею можливостей чи довірою для досягнення сексуальних цілей, що включає: негайне отримання вигоди від сексуальної експлуатації іншої особи (виконане в сексуальній манері, примусове роздягання, або оголення частин тіла, вимушений шлюб, примусове народження дитини, залучення в порнографію або проституцію, вимагання сексуальних, послуг,	будь-яка особа, наділена владою, впливом і функцією контролю, включаючи працівників організацій, що займаються гуманітарною допомогою, комбатантів, офіційних осіб на пропускних пунктах, вчителів, представників бандитських угруповань, торговців людьми

	<p>сексуальне рабство); вимушена проституція (вимушена/чинена з примусу торгівля тілом в обмін на матеріальні ресурси, послуги та допомогу (зазвичай її жертвами є жінки і дівчатка уразливих категорій, нездатні забезпечити собі та/або своїм дітям основні людські потреби). Сексуальна експлуатація є однією з цілей торгівлі людьми.</p>	
Сексуальне домагання	<p>будь-які небажані (зазвичай повторювані) сексуальні пропозиції, небажана сексуальна увага, вимога сексуальних послуг, сексуальні натяки чи інша вербальна або інша поведінка сексуального характеру, демонстрація порнографічного матеріалу, коли вищезазначене заважає роботі, стає умовою найму або створює небезпечне, вороже чи образливе середовище на робочому місці.</p>	<p>співробітники, керівники, колеги, будь-яка особа, наділена владою, повноваженнями і функцією контролю.</p>
Сексуальне насильство як засіб впливу і тортур під час війни	<p>має сексуальну природу злочину проти людства, які включають: зґвалтування, сексуальне рабство, примусовий аборт або стерилізацію, або будь-яку іншу форму запобігання дітонародження, вимушену вагітність, вимушене дітонародження. Сексуальне насильство, як вид тортури, визначається як будь-яка дія або загроза сексуального характеру, що викликає тяжкі психічні, або фізичні страждання і має на меті отримання інформацію чи визнання від жертви або третьої особи, залякування її або третьої особи; знищення, повністю або частково, національної, етнічної, расової чи релігійної групи.</p>	<p>найчастіше відбувається військовими, поліцією, збройними угрупованнями та/або іншими сторонами, які беруть участь у збройному конфлікті, а також з їх санкцій чи за їх дорученням.</p>

Фізичне насильство

Прояви фізичного насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Фізичний напад	Побиття (удари кулаками, ногами, предметами), укуси, опіки, нанесення каліцтв, вбивство (зі зброєю і без зброї). Часто застосовується в поєднанні з іншими формами сексуального та гендерного насильства.	Чоловік, інтимний партнер, член сім'ї, друг, знайомий, сторонній, будь-яка особа, наділена владою, учасники конфлікту (у тому числі збройного).
Торгівля людьми, рабство	Продаж людини для примусової сексуальної експлуатації, примусової праці або послуг, рабства і практик, подібних до рабства, для служіння або видалення органів.	Будь-яка особа, наділена владою або функцією контролю.

Психологічне насильство

Прояви психологічного насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Образа / приниження	Вербальне приниження, примус до участі в принизливих діях, що здійснюються публічно або таємно; відмова від надання необхідних витрат.	Найчастіше відбувається між подружжям, інтимними партнерами або членам сім'ї, особами, наділеними владою або функцією контролю.
Позбавлення волі	Ізоляція людини від друзів/ родини, позбавлення волі або перешкоджання/ обмеження права на вільне пересування.	Будь-яка особа, наділена владою або функцією контролю; найчастіше відбувається між подружжям, інтимними партнерами або членами сім'ї.

Економічне насильство

Прояви Економічного Насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Дискримінація та/або відмова в	Виключення, відмова в доступі до освіти, медичної допомоги або в оплачуваному працевлаштуванні;	Члени сім'ї, суспільства, установи та організації, представники влади

можливостях, послугах	відмова у праві на майно.	
Ізоляція в суспільстві, заснована на сексуальній орієнтації	Відмова в доступі до послуг, соціальних пільг або в здійсненні і володінні цивільними, соціальними, економічними, культурними та політичними правами, призначення кримінального покарання, дискримінаційні практики або нанесення фізичної чи психологічної шкоди здоров'ю людини, терпимість до дискримінаційних дій, публічна або прихована ворожість до гомосексуалістів, транссексуалів та/або трансвеститів.	Члени сімей, суспільства, установи та організації, представники влади.
Перешкоджаюча законодавча практика	Відмова в доступі до здійснення і володіння цивільними, економічними, соціальними та політичними правами.	Члени сімей, суспільства, представники влади, держава.

Небезпечні ритуали

Прояви насильства	Приклади	Хто може вчиняти
Каліцтво жіночих статевих органів	Відрізання або видалення статевих органів з немедичних причин.	Народні цілителі, медичні представники (при підтримці, потуранні і допомозі сімей, релігійних груп, спільнот).
Ранній шлюб	Шлюб, організований до віку, закріпленому в законодавстві (статевий акт в таких взаєминах, згідно із законом, є згвалтуванням, оскільки згода неповнолітньої особи не вважається усвідомленою).	Батьки, суспільство / спільноти, держава.
Вимушений шлюб	Шлюб, організований проти бажання особи.	Батьки, інші члени сім'ї.
Дітовбивство та/або недогляд	Вбивство, відмова в їжі, та/або недогляд за дітьми, стать, яких вважається менш значущою для сім'ї	Батьки, інші члени сім'ї.

Шкода, що наноситься вчиненням такого насильства, негативно позначається як на фізичному, так і на психічному здоров'ю постраждалих осіб та може навіть призвести до каліцтва чи летальних випадків (як

через тілесні ушкодження, наслідки яких не сумісні з життям, так і внаслідок суїцидів осіб, які постраждали від насильства). Оскільки гуманітарна ситуація в областях східної України продовжує погіршуватися, випадки гендерно зумовленого насильства лише зростатимуть: як в регіонах, де відбувається конфлікт, так і на решті території України.

4. Основні суб'єкти надання допомоги особам постраждалим від гендерно-зумовленого насильства та їх повноваження

На сьогодні в українському законодавстві відсутнє визначення поняття гендерно-зумовленого насильства, отже відсутнє також нормативно-правове врегулювання, що чітко визначає суб'єктів надання допомоги особам, які постраждали від такого насильства. Водночас нормативно врегульованим є надання допомоги постраждалим від домашнього насильства, торгівлі людьми та надання соціальних послуг особам, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Основними суб'єктами надання допомоги є:

Міністерство соціальної політики України – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань попередження насильства в сім'ї та інші центральні органи виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики з цього питання; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства; органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, що забезпечують реалізацію державної політики з питань попередження насильства в сім'ї (далі – місцеві органи влади).

Територіальні органи поліції:

- проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють постраждалих про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;

- приймають заяви та повідомлення про вчинення насильства та торгівлі людьми, розглядають зазначену інформацію та здійснюють в установленому законодавством порядку відповідні заходи;

- інформують протягом трьох днів про отримання такої заяви чи відповідний структурний підрозділ органу місцевої влади, відповідальний за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї – службу у справах дітей та орган опіки і піклування;

- забезпечують (за необхідності) першу медичну допомогу постраждалим;

Служби у справах дітей:

- ведуть облік дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі, які постраждали від жорстокого поводження;

- вживають заходів щодо забезпечення необхідної допомоги та соціального захисту дітей, які постраждали від жорстокого поводження;

- порушують питання перед відповідними органами про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;

- представляють (у тому числі в судах) інтереси дітей, які постраждали від жорстокого поводження або стосовно яких існує загроза його вчинення;

- координують діяльність суб'єктів при вирішенні питань соціального захисту дітей, які постраждали від жорстокого поводження;

Усі суб'єкти, в межах своїх повноважень:

- надають консультації з питань попередження насильства;

- виявляють причини та умови, що сприяють проявам насильства, вживають заходів щодо їх усунення;

- забезпечують виконання плану реабілітації особи, яка постраждала від насильства.

5. Практичні питання організації надання допомоги постраждалим від гендерно-зумовленого насильства

Підставами для надання допомоги особам, які постраждали від насильства, є:

- особисте звернення постраждалої особи, її законного представника або третіх осіб;

- отримання повідомлення від іншого суб'єкта, який раніше отримав інформацію про постраждалу особу;

- виявлення постраждалої особи при виконанні службових обов'язків.

Після звернення по допомогу або виявлення постраждалої особи потрібно вжити всіх необхідних заходів, спрямованих на усунення загрози життю та здоров'ю постраждалої особи, що виникли внаслідок учинення насильства, або мінімізації наслідків такої ситуації.

Відповідно до індивідуальних потреб постраждалої особи, невідкладна допомога може передбачати:

- дії, спрямовані на усунення загроз життю та здоров'ю постраждалої особи;

- організацію невідкладної медичної допомоги у разі невідкладного стану постраждалої особи;

- психологічну допомогу;
- організацію проведення судово-медичної експертизи;
- організацію медичної допомоги, спрямованої на профілактику, діагностику та лікування, у зв'язку з учиненням насильства;
- забезпечення притулку;
- надання натуральної допомоги: медикаментів, продуктових наборів, одягу, взуття, інших предметів першої необхідності.

У разі, якщо постраждала особа була зґвалтована, невідкладні заходи повинні включати:

- огляд і збір даних для з'ясування обставин (у тому числі збір мінімальних доказів злочину);
- профілактику захворювань що передаються статевим шляхом (у тому числі ВІЛ);
- встановлення факту наявності чи відсутності вагітності (у тому числі вирішення питання щодо безпечного переривання чи збереження вагітності);
- планування подальших обстежень, лікування та догляду.

У разі, якщо постраждалою особою є повнолітня особа, яка за віком чи станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки, потрібно повідомити:

- опікуна/піклувальника щодо вчинення насильства по відношенню до постраждалої особи (якщо дана особа не є особою, яка вчинила насильство);
- орган опіки та піклування за місцем проживання постраждалої особи (якщо особою, яка вчинила насильство, є опікун/піклувальник постраждалої особи, або якщо у постраждалої особи відсутній опікун/піклувальник).

При наданні допомоги постраждалим особам, які мають вогнепальні, ножові поранення та інші тілесні

ушкодження, що можуть мати кримінальний характер, необхідно повідомити правоохоронний орган за місцем фактичного проживання постраждалої особи або за місцем її виявлення для вжиття оперативних заходів щодо перевірки та розслідування обставин.

Про необхідність інформування органів внутрішніх справ необхідно повідомити постраждалу особу. У разі відмови постраждалої особи від подання заяви до органів внутрішніх справ, під час інформування Національної поліції про вчинення злочину, ставиться помітка про відмову особи співпрацювати з відповідними органами.

У разі, якщо ознаки кримінального правопорушення чи загроза щодо його вчинення, вбачається у стані постраждалої особи, якою є дитина, інформація передається до служби у справах дітей та органу внутрішніх справ терміново (після її отримання), про що також повідомляється законний представник дитини.

ВАЖЛИВО!

Посадова особа, яка отримала початкові дані про випадок насильства, повинна поінформувати постраждалу особу про те, яку допомогу вона може запропонувати, а також чітко роз'яснити, які послуги забезпечити не може або на які послуги є обмеження (щоб уникнути створення помилкових очікувань). Інформація про види допомоги та порядок її надання повинна подаватись у формі, доступній для сприйняття.

Враховуючи, що інформація про випадки насильства (зокрема гендерного) є надзвичайно делікатною і конфіденційною, розкриття будь-якої інформації про такий випадок може мати серйозні і потенційно небезпечні наслідки для життя постраждалої особи і може здійснюватись виключно за її згоди.

У багатьох випадках постраждалі особи відмовляються від подання заяви до органів внутрішніх

справ, і не бажають отримувати подальшу допомогу, тому важливим є обґрунтоване мотивування постраждалої особи на отримання необхідної допомоги. Також потрібно зазначити про конфіденційність при наданні допомоги та яким чином вона забезпечується.

Необхідно пояснити постраждалій особі, як і для чого інформація про її випадок може передаватись іншим суб'єктам та наслідки обміну інформацією. І перш ніж обмін інформацією розпочнеться, вона повинна бути в курсі будь-яких ризиків або наслідків такого обміну.

Слід враховувати, що постраждала особа має право робити обмеження щодо типу (типів) інформації, яка може передаватись, і зазначити, які суб'єкти можуть бути поінформовані, а які не повинні володіти інформацією про вчинення по відношенню до неї насильства. Отже, необхідно враховувати свободу вибору постраждалої особи щодо суб'єкта, який може забезпечити необхідну допомогу, та виду допомоги, яку вона може та хоче отримувати. Усі подальші дії суб'єкта при отриманні інформації про вчинення насильства також повинні обговорюватись з постраждалою особою, враховуючи порядок поширення інформації.

Перша психологічна допомога (далі ППД) – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчують страждання і потребу.

ППД надається як базові потреби людини вже задоволені, а в разі потреби постраждалої особи може надаватись й після цього (бажано протягом тижня після подій). Після вчинення насильства в постраждалих можуть з'являтися проблеми, яких раніше ніколи не було.

ППД може надати не лише професійний психолог, а й інший спеціаліст, який знайомий з правилами надання

першої психологічної допомоги. Надається ППД у будь-якому безпечному місці за відсутності сторонніх осіб.

Етика надання ППД:

- бути чесним/чесною з постраждалою особою;
- поважати думку постраждалої особи;
- звільнитися від власних стереотипів;
- не пропонувати жодних матеріальних благ;
- не пропонувати допомогу насильно;
- пояснити, що допомогу можна при бажанні

отримати пізніше.

Завдання ППД:

- формувати відчуття безпеки, зв'язку з іншими людьми, спокою і надії;
- сприяти доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки;
- зміцнювати віру в можливість допомогти собі та оточуючим;
- сформуванню у людини розуміння того, що надзвичайна подія, свідком або учасником якої вона була, закінчилась і не становить більше загрози.

При наданні першої психологічної допомоги необхідно дотримуватися таких принципів:

- захищати безпеку, гідність і права людини (уникати дій, які можуть поставити людину під загрозу травмуючих впливів; намагатися захистити її від повторної фізичної та психологічної травми; звертатися до людини з повагою; допомагати відстоювати її права та отримувати належну підтримку; діяти в інтересах постраждалої особи, якій Ви допомагаєте);
- адаптувати свої дії до культурних традицій людей, яким ви надаєте допомогу;
- бути в курсі інших засобів реагування в надзвичайній ситуації (знати, які заходи реагування

вживаються і які є ресурси для надання допомоги; чітко уявляти власні функції та їх межі);

- берегти себе.

Оцінка ризиків для надавача послуг. Оцінка ризиків для співробітників надавача допомоги повинна розпочинатись відразу після виявлення постраждалої особи та під час з'ясування обставин вчинення насильства. Особливої уваги потребує ситуація, при якій у проявах або вчиненні насильства вбачаються ознаки кримінального правопорушення, наслідком якого є позбавлення волі особи, яка вчинила злочинні діяння. При такій ситуації можуть існувати ризики як для постраждалої особи, так і для надавача допомоги, що володіє інформацією про обставини, за яких було вчинено насильство.

Окрім ризиків для життя та здоров'я, можуть існувати інші ризики, якщо підозрюваним є посадова особа, зокрема, яка має вплив на надавача послуг або безпосередньо на його представника, що надає допомогу постраждалій особі та/або на його близьких. Такі ситуації необхідно оцінювати на постійній основі. Ризики для надавача допомоги можуть також існувати при недотриманні конфіденційності інформації про постраждалу особу. Враховуючи, що розголошення, або витік інформації про особисте життя постраждалої особи чи про подробиці обставин вчинення насильства, може спричинити для неї непередбачувані наслідки, існує ризик притягнення до відповідальності посадової особи, яка забезпечувала надання допомоги, за неналежне виконання своїх посадових обов'язків.

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ
ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ
Факультет цивільного захисту**

Кафедра: соціально-гуманітарних
дисциплін

Предмет: Філософія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри СГД

_____ Тетяна ЧУБІНА

«___» _____ 2024 р.

**ЛЕКЦІЯ
для здобувачів вищої освіти
за темою: «УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
(1991 – 2024 РР.)»
Частина 2**

Навчально-виховна мета заняття:

- з'ясувати особливості євроінтеграційних процесів в Україні;
- розкрити сутність та причини російської агресії та війни 2014 – 2022 рр;
- проаналізувати основні етапи повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 2022 – 2024 рр.;
- формувати відповідальність за долю України та її державності;
- виховувати у курсантів активну громадянську позицію, усвідомлення ролі та місця України в європейському та світовому співтоваристві.

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ: 2 години

МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ: лекційна зала

СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ:

I. Організаційні заходи.

II. Зміст лекції:

1. Євроінтеграційні процеси в Україні.
2. Початок війни РФ проти України: анексія Криму, збройна агресія на сході України. (АТО/ООС).
3. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну: перебіг основних фаз війни.

III. Підбиття підсумків.

Текст лекції розглянуто та затверджено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Протокол №__ від «__» _____ 2024 р.

Доцент кафедри СГД _____

Світлана КОСЯК

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Новітня історія України. 2014-2019 роки . Київ: Академія, 2020. 160 с.
2. Борисова О., Климов А. Історія української державності. Підручник. У 2-х томах. Том 1. Київ: Кондор, 2018. 344 с.
3. Велика Українська енциклопедія. URL: [url: https://vue.gov.ua](https://vue.gov.ua)
4. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
5. Горбатенко В. П. Рашизм // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм>
6. Грицак Я. В Україні вирішується доля усього світу. URL: <https://zbruc.eu/node/110916>
7. Лисенко О. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень. Вісник НАН України. 2022. № 7. С. 85–98.
8. Парахонський Б., Яворська Г. Походження війни з безсилля миру: смислова логіка війни // Стратегічна панорама. Спеціальний випуск. 2022.

9. Плохій С: «Ця війна є війною за всю Європу». URL: <https://zbruc.eu/node/110984>

10. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. Київ : КСД, 2023.

11. Толстов С. В. Екзистенціальний вимір російсько-української війни. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/ekzystentsialnyi-vymir-rosiiskoukrainskoi-viiny.html>

12. Ясь О. Російсько-українська війна. Воєнна сучасність у координатах історичної темпоральності. Методичні матеріали для семінару-практикуму у вищій школі / За ред. В. Смолія. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2023.

1. Євроінтеграційні процеси в Україні.

З проголошенням незалежності Україна одразу розпочала євроінтеграційні процеси. А спадкоємці ординців, росіяни, з усіх сил намагаються втримати нас в азійському просторі.

Уже 30 січня 1992 р. Україна стала членом Нацради з безпеки та співробітництва в Європі (від 1995 – ОБСЄ), а 26 лютого і 16 червня того ж року ратифікувала два ключові документи – Гельсінські угоди та Паризьку хартію для нової Європи, що декларували завершення «ери конфронтації та розколу Європи» та закликали до демократичного і безпечного розвитку. Це була перша європейська структура, членом якої стала Україна.

14 вересня 1992 р. в Брюсселі відбулася перша зустріч Україна – ЄС на найвищому рівні між Президентом України Леонідом Кравчуком та головою Комісії Європейських Співтовариств Жаком Делором, який, зокрема, наголосив, що ЄС буде співпрацювати з

Україною, якщо вона підтвердить свій без'ядерний статус.

2 липня 1993 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про Основні напрями зовнішньої політики України», у якій, зокрема, декларувався намір України стати членом Європейських Співтовариств (ЄС), а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структур за умови, що це не шкодитиме національним інтересам України. Також декларувався намір укласти з ЄС Угоду про партнерство і співробітництво на шляху до отримання асоційованого, а згодом – повного членства в ЄС. Отже, Україна тоді вперше на законодавчому рівні задекларувала свої євроінтеграційні наміри.

14 червня 1994 р. Україна першою серед пострадянських країн підписала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС, яка заклала правові основи для інтеграції України до європейських структур. Вона була ратифікована Верховною Радою 10 листопада того ж року, проте через тривалий процес ратифікації державами-членами ЄС, угода набула чинності аж 1 березня 1998 р. Проте, вже 9 листопада 1995 р. Україна набула офіційного статусу повноправного члена Ради Європи, а на засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 23 квітня 1996 р. Президент України Леонід Кучма вперше оголосив про бажання України стати повноправним членом Європейського Союзу.

5 вересня 1997 р. в Києві відбувся перший саміт Україна – ЄС, що підтвердив європейський вибір України. Відтоді було проведено 24 чергові та один позачерговий саміт. Останній 24-й черговий саміт був проведений 3 лютого 2023 р. у столиці України. Засідання зазвичай відбувалися за участю Президента України, президентів Європейської Ради та Європейської Комісії. На самітах

розглядалися двосторонні та міжнародні питання, що становлять взаємний інтерес, а також здійснювався загальний нагляд за виконанням двосторонніх угод.

8 – 9 червня 1998 р. відбулося перше засідання Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. Україна офіційно заявила про прагнення набути статусу асоційованого членства в Європейському Союзі. 12 червня того ж року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». 23 липня 1999 р. в Києві відбувся третій Саміт Україна – ЄС, на якому Європейський Союз визнав успіхи курсу України на інтеграцію до ЄС та підтвердив намір сприяти вступу України до Світової організації торгівлі (Україна стала 152-м офіційним членом СОТ 16 травня 2008 р.).

Розочалася робота щодо запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. 21 серпня 2001 р. Президент України Леонід Кучма навіть перейменував Міністерство економіки на Міністерство економіки та питань європейської інтеграції. Під цією назвою воно проіснувало до травня 2005 р. Проте, на той час, проєвропейські заяви здебільшого не підкріплювалися жодними конкретними діями.

1 травня 2004 р. внаслідок історичного розширення ЄС Україна та Європейський Союз отримали спільний кордон, українці почали активніше вимагати євроінтеграції. Ця тема була і серед вимог Помаранчевого Майдану. У розпал Революції наприкінці листопада – початку грудня 2004 року високий представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Хав'єр Солана тричі відвідував Київ, щоб посприяти

проведенню переговорів щодо врегулювання політичної кризи.

13 січня 2005 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо результату президентських виборів в Україні, у якій привітав проведення чесних виборів та закликав Раду ЄС, Єврокомісію та країни-члени ЄС переглянути попередні плани співпраці з Україною і встановити з нею тісніші зв'язки, а також проголосити чіткі перспективи української євроінтеграції, що згодом зможе привести до її повноправного членства в ЄС.

Віктор Ющенко з перших днів свого президентства неодноразово заявляв, що єдиним варіантом для розвитку України є повна економічна та політична інтеграція до ЄС і НАТО. 12 лютого 2005 року Кабінет Міністрів України схвалив План дій «Україна – Європейський Союз. Європейська політика сусідства», а 21 лютого його схвалила Рада з питань співпраці Україна – ЄС. 26 липня того ж року Президент України в односторонньому порядку встановив безвізовий режим для громадян держав-членів ЄС. На 9-му саміті Україна – ЄС у Києві Європейський Союз підтвердив свою готовність розпочати консультації щодо укладення нової посиленої угоди з Україною. І вже 23 грудня 2005 р. Рада Європейського Союзу надала Україні статус країни з ринковою економікою. 1 січня 2008 р. набула чинності угода про спрощення оформлення віз, а в жовтні почався діалог щодо встановлення безвізового режиму між Україною та ЄС у довгостроковій перспективі.

9 вересня 2008 р. під час 12-го саміту Україна – ЄС у Парижі сторони досягли домовленості, що нова посилена угода між Україною та ЄС буде називатися Угодою про асоціацію. А 25 листопада 2010 року Європарламент ухвалив резолюцію щодо України, у якій наголосив, що

Україна має право подати заявку на членство в ЄС і має європейську перспективу. Вже на 15-му саміті Україна — ЄС у Києві, що проходив 19 грудня 2011 р., було оголошено про завершення переговорів щодо майбутньої Угоди про асоціацію. І коли за майже два роки все було готове до підписання Угоди, 21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України на чолі з м. азаровим розпорядився призупинити підготовку до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Це призвело до акцій протесту, що увійшли в історію під назвою Євромайдан.

20 грудня 2014 р. Європейська рада підтвердила готовність ЄС підписати Угоду про асоціацію, як тільки Україна буде до цього готовою. І після Перемоги Революції Гідності, 21 березня 2014 р., у Брюсселі Прем'єр-міністр України А. Яценюк та лідери країн ЄС підписали політичну частину Угоди про асоціацію. А вже 27 червня в Брюсселі у межах саміту ЄС новообраний Президент України Петро Порошенко та лідери країн ЄС підписали її економічну частину. 6 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Верховна Рада України того дня також ухвалила заяву «Про європейський вибір України». А за підсумком року ЄС став головним торговельним партнером України як за експортом, так і за імпортом товарів.

Як і у випадку з Угодою про партнерство і співробітництво, процес набрання чинності положень Угоди про асоціацію був тривалим. 1 січня 2016 р. почалося тимчасове часткове застосування Угоди в частині, що регламентує зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, 17 травня 2017 р. Європарламент та Рада ЄС ухвалили рішення про безвізовий режим для громадян

України, який набув чинності опівночі 11 червня того ж року. І лише 1 вересня 2017 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС набрала чинності в повному обсязі. 7 лютого 2019 р. Верховна Рада України 334 голосами внесла поправки до Конституції, які закріпили курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО.

Пришвидшити всі євроінтеграційні процедури щодо вступу України в ЄС змусило російське повномасштабне вторгнення. Зокрема, на рік раніше запланованого, 16 березня 2022 р. Україна була приєднана до єдиної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E, а енергосистеми України і Молдови було повністю синхронізовано з енергомережею континентальної Європи.

28 лютого 2022 р. Президент України Володимир Зеленський підписав заявку на вступ України до ЄС. І в рекордні терміни 23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі. А 14 грудня 2023 р. Рада Європейського Союзу прийняла рішення розпочати переговори щодо вступу України до ЄС. 25 червня 2024 р. перша Міжурядова конференція між Україною та ЄС у Люксембурзі ознаменувала початок фактичних переговорів про членство України в Європейському Союзі. А вже 27 червня було підписано Двосторонню безпекову угоду між Україною і Європейським Союзом, що є ще одним важливим кроком на шляху до майбутнього членства.

2. Початок війни рф проти України: анексія Криму, збройна агресія на сході України. (АТО/ООС).

Із підвищенням внутрішньополітичної напруги в Україні на осінь 2013 р., втручанням з боку росії, причому не тільки шляхом поставок спеціальних засобів

для розгону протестів, але й фахівцями зі спецслужб. У листопаді 2014 р. Генеральна прокуратура України заявила, що слідство має інформацію про можливу причетність працівників російських спецслужб до злочинів проти активістів Євромайдану. «Диктаторські закони» від 16 січня 2014 р. також були скопійовані з подібних російських. Повалення режиму В. Януковича означало, що Україна остаточно виходить з орбіти російського впливу, й путін вдався до агресії.

Першою воєнною ціллю росії став Кримський півострів. Тут вже були розташовані російські війська відповідно до двосторонніх угод про базування російського Чорноморського флоту. 27 лютого 2014 р. російські військові без розпізнавальних знаків (у західних та українських ЗМІ вони отримали назву «зелені чоловічки», оскільки росія не визнавала їх своїми військовослужбовцями) заблокували у Сімферополі будівлі Верховної Ради та Ради міністрів. Під дулами автоматів було проведено засідання депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. І вже на 25 травня 2014 р., всупереч українському законодавству, було призначено «референдум» про статус Автономної Республіки Крим. Центральна українська влада не визнала рейдерське захоплення влади у м. Сімферополі. Натомість російська державна дума терміново внесла зміни до порядку включення до складу російської федерації нових суб'єктів. Одночасно з політичним переворотом у Криму російські війська розпочали блокування українських військових частин та транспортних шляхів з материкової частини України до півострова. 4 березня 2014 р. в. путін отримав «згоду» ради федерації рф на застосування регулярних військ на українській території. Натомість українські військові

частини на півострові не отримали наказ про збройний опір, адже на той час ще була віра у можливість розв'язання конфлікту політичними методами. Західні партнери України також недооцінили агресивних намірів росії. Відтак час на збройну відсіч був згаяний.

росія взяла курс на прискорену анексію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Запланований на 25 травня «референдум» спочатку був перенесений на 30 березня, а згодом на 16 березня. Також було скориговано й запитання «референдуму». У першому варіанті ставилося запитання: «Автономна Республіка Крим має державну самостійність та входить до складу України на основі договорів і угод» (так чи ні)?». Однак уже в остаточному варіанті тексту мешканці АРК і м. Севастополя мали здійснити вибір, давши відповідь на такі запитання:

- «Ви за возз'єднання Криму з росією на правах суб'єкта російської федерації?
- Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?»

Кримські татари та патріотично налаштовані мешканці Криму бойкотували «референдум». Непрямим доказом фальсифікації його результатів стали показники виборів на півострові у вересні 2014 р., організованих окупаційною владою: була оголошена явка 53,61 % виборців, тоді як у березні вона начебто становила 82,7 %.

Унаслідок окупації десятки тисяч людей були змушені залишити свої домівки і виїхати з півострова. Таким вимушеним мігрантам із Криму Українська держава надає підтримку, а також допомагає в оформленні судових позовів до міжнародних судів проти росії та місцевих колаборантів. На суміжних

з окупованим півостровом територіях формується додаткова інфраструктура органів державної влади для полегшення взаємодії з українськими громадянами, що залишаються в Криму, тощо.

Одночасно із подіями в Криму росія намагалася дестабілізувати ситуацію у східних та південних областях України.

Після загарбання Криму росія перейшла до реалізації проекту «новоросія». На початку квітня була організована хвиля вуличних акцій у Донецьку та Луганську, захоплені адміністративні будівлі. У цих антидержавних виступах брали участь не лише місцеві проросійські агенти впливу, але й безпосередньо російські громадяни, у тому числі співробітники російських спецслужб. При цьому змінився характер гасел – вони стали відверто антиукраїнськими та сепаратистськими. Було проголошено створення Донецької та Луганської «народних республік». На Луганщині та Донеччині розпочався «експорт» сепаратизму. Із середини квітня 2014 р. загони терористів почали захоплювати адміністративні будівлі в населених пунктах поза обласними центрами (Слов'янськ, Краматорськ, Красний Лиман тощо) та тероризувати місцеве населення.

У таких умовах 12 квітня 2014 р. в.о. Президента України О. Турчинов оголосив проведення антитерористичної операції (АТО). Проте, як з'ясувалося у ході бойових дій, українська система національної безпеки була досить вразливою. Це було зумовлено, насамперед, тим, що безпекові програми хронічно недоотримували фінансування протягом останніх двох десятиліть, також були виявлені кадрові прорахунки та інші проблеми. Українським військовим довелося

гартувати свою боєздатність безпосередньо у ході бойових дій.

Значну роль у протидії терористам відіграли добровольчі батальйони, сформовані з активістів Євромайдану й небайдужих громадян. Саме вони продемонстрували, що українське суспільство здатне до найвищих форм самоорганізації. Небаченого масштабу досягло розгортання волонтерського руху задля підтримки українських військових та внутрішньо переміщених громадян із зони Східного фронту.

У травні 2014 р. російськими спецслужбами та місцевими колаборантами було імітовано «референдуми» щодо «державної самостійності» територій, захоплених російськими військами та терористичними організаціями «ЛНР» («Луганська народна республіка») і «ДНР» («Донецька народна республіка»).

Українська влада повсякчас демонструвала готовність до політичного врегулювання конфлікту. П. Порошенко, Президент України, обраний на позачергових виборах у травні 2014 р., виступив із мирним планом, що передбачав: амністію українським громадянам, непричетним до загибелі військовослужбовців і мирних жителів, та тим, хто не фінансував терористів; створення коридору на українсько-російському кордоні для повернення російських військ і найманців додому; дострокові місцеві вибори, щоб населення обрало місцеві органи влади; децентралізацію влади, гарантії вільного використання мов у регіоні, повагу до права місцевих громад на власні особливості історичної пам'яті, пантеон героїв, релігійні традиції, здійснення інвестицій в економічну реконструкцію Донбасу та створення нових робочих місць.

Керівники терористичних організацій «ЛНР» і «ДНР» відкинули його. Натомість росія розгорнула широкомасштабні поставки озброєння та військової техніки. На українську територію переправлялися російські бойовики, серед яких були представники радикальних націоналістичних організацій та кримінальні елементи. Сепаратисти проходили вишкіл у російських військових таборах. Українські підрозділи опинилися під постійним обстрілом з боку російської території.

Проте навіть в таких умовах на середину серпня 2014 р. українські війська звільнили більшу частину Донбасу, захоплену у квітні-травні російськими військовими підрозділами і терористами.

24 серпня 2014 р. розпочався наступ російських військ і терористів на півдні Донецької області. Вони захопили прикордонне місто Новоазовськ і загрожували захопити Маріуполь та «пробити» транспортний коридор до Кримського півострова. Українська армія була виснажена, та попри це все ж готова і здатна до визволення Донбасу від російських військ і терористів. Однак для розгортання повномасштабних бойових дій з регулярною російською армією вона не мала достатнього озброєння.

5 вересня 2014 р. у Мінську був підписаний протокол про припинення вогню: утворювалася 30-кілометрова зона розмежування, контроль українсько-російського кордону забезпечувався фахівцями ОБСЄ. Порушуючи перемир'я, бойовики постійно атакували позиції українських підрозділів. Особливо запеклі бої точилися за Донецький аеропорт. Українські військові виявили настільки велику стійкість, що терористи припустили, що воюють не з звичайними людьми, а з «над людьми».

Захисників Донецького аеропорту в Україні з великою шанною називають «кіборгами».

Не припиняло тиснути на росію і міжнародне співтовариство, посилюючи санкції проти країни-агресора. Такий тиск призвів до падіння цін на російську нафту, яка була і залишається основним джерелом їхньої економіки. Як наслідок –

погіршення економічного становища в росії. Росія опинилася в міжнародній ізоляції й була виключена з «великої вісімки».

Однією з найболючіших трагедій першого періоду російсько-української війни стали бої за Іловайськ Донецької області які тривали з 6 по 29 серпня 2014 р. й увійшли в історію під назвою «Іловайський котел». За офіційними даними Генпрокуратури, у «Іловайському котлі» загинули 366 військовослужбовців. Поранені – 429. Зникли безвісти – 84. 254 воїни загинули безпосередньо під час відходу 29 серпня. Ці цифри не враховують загиблих з добровольчих підрозділів МВС вони звільняли Іловайськ разом з армійцями.

З лютого 2015 р. на Східному фронті продовжуються позиційні бої. 30 квітня 2018 р. Президент України П. Порошенко підписав указ «Про затвердження рішення РНБО «Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей», яким вводиться в дію рішення Ради національної безпеки й оборони. Глава держави також підписав наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії російської федерації на території Донецької та Луганської областей». Згідно з наказом, з 14:00 30 квітня 2018 року розпочато операцію Об'єднаних сил (ООС).

Крім того, Президент підписав наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «Про затвердження положення про Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ». ООС діяла з 30 квітня 2018–24 лютого 2022 р., була спрямована на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України.

24 лютого 2022 року, після широкомасштабного нападу росії на Україну, військові частини та підрозділи, що брали участь в ООС, утворили угруповання Об'єднаних сил, до складу якого входять оперативно-тактичні угруповання «Схід» і «Північ» та частини безпосереднього підпорядкування. Угруповання ОС разом з іншими силами і засобами, що беруть безпосередню участь у сучасних бойових діях на сході і півдні країни, підпорядковуються командувачу Сил оборони України (станом на березень-травень 2022 р. – генерал-лейтенанту С. Наєву). У червні 2022 р. угруповання було переформатоване в кілька оперативно-тактичних угруповань безпосереднього підпорядкування.

3. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну: перебіг основних фаз війни

російське вторгнення в Україну (також російська агресія проти України, російсько-українська війна, в російській пропаганді – «спеціальна воєнна операція», «СВО») – відкритий воєнний напад росії на Україну.

24 лютого 2022 р. о 3:40 на підконтрольну Україні територію Луганської області зайшла перша колона російських танків, що стало початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. О 5 годині ранку цього самого дня президент російської федерації офіційно оголосив про «спеціальну операцію», основною метою якої названо

«демілітаризацію та денацифікацію України», а формальними приводами було визначено:

- а) необхідність зупинити просування НАТО на схід;
- б) загрозу від створення Заходом на території України «анти-росії», яка претендує на російські території;
- в) потребу «захистити від українських націоналістів народні республіки Донбасу, які звернулися до росії з проханням про допомогу»

З цього моменту розпочалась чергова фаза російсько-української гібридної війни, розв'язаної ще у 2014 р. – фаза повномасштабного російського вторгнення, під час якої воєнно-політичне керівництво РФ вирішило силовим способом ліквідувати українську державність. Цей період можна умовно умовно поділити на кілька етапів.

Перший етап: повномасштабне вторгнення та провал російського бліцкригу (24 лютого – квітень 2022 р.).

Масований наступ російських військ на територію України розпочався одночасно з кількох напрямків: північ – Київська, Сумська та Чернігівська області; схід – Донецька, Луганська та Харківська області; південь – із окупованого Криму на Херсон – Миколаїв – Запоріжжя – Маріуполь. Практично на всіх напрямках ЗСУ чинили активний опір окупантам, які за підтримки авіації рухались колонами бронетехніки, як на параді, головними автошляхами та були налаштовані на стрімкий прорив.

Реагуючи на російську агресію, з метою максимальної мобілізації сил та організації опору повномасштабному вторгненню, президент В. Зеленський, Верховна Рада, Кабінет Міністрів України та інші найвищі органи управління ухвалили низку

важливих рішень, ключовими серед яких були: Укази Президента України «Про загальну мобілізацію», «Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача»; затвердження ВР України Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»; Рішення РНБО України «Про введення вдію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України» та ін.

Потужний і підступний удар російської агресії достойно зустріли не лише ЗСУ, а й усе українське суспільство. Повномасштабне вторгнення стимулювало активізацію волонтерського руху, участь у якому була для пересічних українців не лише формою та засобом виявлення своєї громадянської позиції, а й способом долучитися до відстоювання незалежності держави.

Центральною подією зазначеного періоду була битва за Київ (24 лютого – 1 квітня). У планах путінського бліцкригу однією з ключових цілей було швидке захоплення столиці України. Такий стратегічний крок, за задумом російського воєнно-політичного керівництва, мав забезпечити виконання низки головних завдань: дестабілізувати й блокувати діяльність критично важливих центрів політичної та економічної влади; створити умови для усунення від важелів управління політичного та військового керівництва України; деморалізувати й пригнітити волю і здатність ЗСУ та українського суспільства до активного й організованого опору; створити можливості для діяльності проросійськи налаштованих сил; змінити владу в Україні до моменту реакції на російське масштабне вторгнення інертних в ухваленні рішень світового співтовариства та міжнародних організацій. Саме тому на північному напрямку від території Білорусі та росії на Київ війська агресора мали 12-кратну перевагу.

Відповідно до планів російського командування, технічно захоплення Києва було розраховане на швидкий, неочікуваний комбінований удар сухопутних військ, авіації та десанту, що був спрямований на стрімкий прорив до центру міста та зайняття урядового кварталу. Важливу роль в обороні української столиці відіграли бої за Гостомельський аеропорт. Російське воєнно-політичне керівництво, намагаючись підвести ґрунт під формулою «Київ за три дні», спрямувало до Гостомеля понад 30 вертольотів та елітну групу російських військовослужбовців-десантників і спецназу. Їхнє завдання полягало в захопленні аеропорту та створенні повітряного мосту з метою перекидання транспортною авіацією значних збройних сил і техніки для підтримки штурму столиці України. Битва почалася вранці 24 лютого 2022 р. і тривала майже 36 годин. Призовники Національної гвардії України за підтримки артилерійських підрозділів змогли на певний час затримати елітні російські повітрянодесантні війська, а невдовзі їм на допомогу прийшли бійці штурмових механізованих бригад і полку спеціального призначення Сил спеціальних операцій. Героїчні дії українських військових не дозволили росіянам використати аеродром як повітряний міст для швидкого захоплення столиці України.

Неочікувано для ворога підрозділи Сил оборони України героїчними зусиллями зуміли зупинити просування його військ на всіх напрямках: на Правобережжі в районі річок Буча та Ірпінь, на Лівобережжі на рубежі міста Бровари. З метою посилення опору російській агресії вже 24 лютого розпочалася мобілізація до лав Сил територіальної оборони, а також роздача зброї добровольчим формуванням.

Важливу роль у відсічі ворога на північному напрямку відіграла героїчна оборона міст Чернігова та Сум, а на східному – Харкова, які в складних умовах змогли вистояти, що зруйнувало плани окупантів на взяття Києва.

Вже на цьому етапі війни чітко окреслились особливості бойової роботи української армії. ЗСУ поступалася ЗС РФ за чисельністю особового складу та за кількістю технічних засобів і озброєння. Українські військові з метою перехоплення ініціативи надавали перевагу асиметричним формам і методам боротьби під час бойових зіткнень; виявляли схильність до маневреності, а не до позиційності; широко застосовували БПЛА для виконання різних бойових завдань; системно та творчо використовували новітні технології та ін. російські війська зустріли відчайдушний опір ЗСУ та зазнали значних утрат особового складу та техніки.

Серйозною небезпекою на початковій фазі війни на Півдні була загроза з моря, де російське командування з метою ізоляції України від морського узбережжя планувало провести висадку десанту в Одеській і Миколаївській областях. Для нейтралізації небезпеки ЗСУ укріпили свою оборону, розгорнувши берегові ракетні дивізіони для протидії десантним кораблям та нанесли потужний удар по технічним засобам ворога: 24 березня 2022 р. знищили великий десантний корабель «Саратов» і завдали значних пошкоджень десантним корабля «цезарь куников» і «новочеркасск», а 14 квітня 2022 р. потопили флагман російського чорноморського флоту ракетний крейсер «москва».

Єдиний напрямок, де російські війська мали певний успіх із перших днів, – південний. Херсон швидко

захопили, і лише на підступах до Миколаєва ворог зіштовхнувся із серйозним опором. У складну ситуацію потрапив Маріуполь: під час наступально-штурмових дій противника, що чисельно переважав, на середину березня 2022 р. місто було оточено, але бої продовжувалися. Організатором і ядром українського опору були бійці полку «Азов». Намагаючись остаточно оволодіти Маріуполем, російські війська почали використовувати проти захисників міста практично весь наявний у них арсенал – від танків та артилерії до авіації. Такі дії агресора призвели до масової загибелі цивільного населення та тотального руйнування міста. За оцінкою ООН, у Маріуполі пошкоджено або зруйновано до 90 % житлових багатоповерхових будинків та до 60 % приватного житла. Прикладом людиноненависницького ставлення окупантів до цивільного населення міста є смертоносний авіаудар російської авіації по драматичному театру Маріуполя, який завдано 16 березня 2022 р. У середині театру перебували сотні людей, на будівлі був напис «діти», який було чітко видно з висоти польоту.

Наприкінці квітня 2022 р. єдиним місцем спротиву підрозділів ЗСУ в Маріуполі, які героїчно вели оборону, залишався комплекс «Металургійного комбінату «Азовсталь»». Але чисельна та технічна перевага була на боці ворога, тому 17 травня Президент України наказав командирам підрозділів Сил оборони України зберегти життя особовому складу. 20 травня українські захисники вийшли з «Азовсталі», а територію комплексу зайняли російські війська. Оборона Маріуполя тривала 86 днів, 82 з яких у повному оточенні.

Отже, вже на початковому етапі російського повномасштабного вторгнення (24 лютого–квітень 2022

р.) було зірвано плани росії щодо швидкої перемоги та блискавичної війни і нейтралізовано ініціативу ворога.

Другий етап: стратегічна оборона та підготовка українського контрнаступу (травень–серпень 2022 р.).

російським військам не вдалося реалізувати свій план блискавичної війни та швидкого захоплення України, відтак війна набула затяжного характеру з тенденцією переходу у «війну на виснаження».

У цей період російські війська суттєво змінили свою тактику: вони більше не намагалися здійснювати глибокі прориви, а почали вести наступальні дії, використовуючи свою перевагу в артилерії, повільно розчищаючи собі шлях масованими артобстрілами. Ворог захопив Кременну, Попасну, Рубіжне та Світлодарськ. Окупанти були націлені на масштабне оточення військ ЗСУ на Сході. Наприкінці травня збройні сили рф розпочали штурм Сєвєродонецька. Маючи на меті створення оперативного плацдарму на правобережжі ріки Сіверський Донець для оточення територій, що прилягають до Сєвєродонецька та Лисичанська, російські війська здійснили 8 спроб форсування в районі Білогорівки, Дронівки та Серебрянки, які закінчилися для них невдало, зі значними втратами в особовому складі та техніці. Намагаючись переломити ситуацію, ворожі збройні сили почали застосовувати тактику масованого артилерійського вогню. Наприкінці червня українські війська з метою уникнення оточення здійснили вимушений відступ з Сєвєродонецька, а на початку липня – з Лисичанська. Утім, героїчна оборона Сєвєродонецька та Лисичанська, активні дії ЗСУ на Авдіївському, Новопавлівському й Лиманському напрямках зумовили значні втрати в лавах російської армії як у живій силі, так і в техніці, що не дало їм змоги розвинути успіх.

У період з травня до червня 2022 р. активізувався рух опору на окупованих територіях Запорізької, Херсонської, Луганської та Донецької областей. Формами дій українських партизан були диверсійна та розвідувальна діяльність, атаки на окупантів і колаборантів, розклеювання листівок із закликами до опору російській агресії.

Важливою подією цього періоду війни стало відновлення контролю ЗСУ над островом Зміїний. Це суттєво ускладнило дії російського флоту; фактично зробило неможливою висадку тактичного морського десанту в Одеській та Миколаївській областях; сприяло розблокуванню українських морських портів і виконанню «зернової угоди».

Отже, на другому етапі російського повномасштабного вторгнення (травень –серпень 2022 р.) ворог перегрупувався, змінив тактику ведення бойових дій, сконцентрував основні зусилля на виході до адміністративних кордонів Донецької та Луганської областей не полишаючи план подальшої окупації територій України. Українські війська бачили основну мету, на даному етапі війни, в тому, щоб зберігати свої сили, готуватися до контрнаступальної операції, максимально наносити удари по живій силі та техніці противника.

Третій етап: перший український контрнаступ (вересень – грудень 2022 р.).

Основні бойові дії відбувалися на Сході (Харківська, Луганська, Донецька області) та Південному Заході (східна частина Миколаївської, південно-східна частина Херсонської, західна частина Запорізької областей). Особливості цього періоду війни: скорочення лінії фронту (виведення російських військ із правого берега Дніпра);

втрата агресором стратегічної ініціативи в бойових діях, значні втрати орога в живій силі та техніці, часті зміни в командному складі; юридичне оформлення анексії тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Херсонської і Запорізької областей України; проведення часткової мобілізації в РФ та мобілізації населення на тимчасово окупованих територіях України; посилення терору проти мирного населення окупованих областей.

ЗСУ 5 вересня неочікувано для ворога розпочали наступальну операцію в Харківській області, що фактично призвело до обвалу російського фронту на цьому напрямку. У результаті швидкої та масштабної атаки в Слобожанському операційному районі просування українських військ склало до 145 км, було звільнено до 11500 кв.км окупованої території та визволено близько 500 населених пунктів. Контрнаступальні операції ЗСУ в Харківській і Херсонській областях стали фактично першими масштабними оперативними успіхами українських військ з весни 2022 р. Від окупації звільнено значні території; визволено Херсон; ворог утратив основну логістичну лінію постачання північного флангу фронту (Вовчанськ–Бурлук–Куп'янськ); деокупація Ізюма суттєво ускладнила можливості російського наступу на Донбасі. На Херсонському напрямку противник був змушений відійти за Дніпро. Станом на грудень 2022 р. Сили оборони України звільнили близько 54 % території, захопленої з початку повномасштабного вторгнення.

На цьому етапі важливими воєнно-психологічними факторами війни стали пошкодження вибухом у жовтні 2022 р. Кримського моста та атака українськими дронами кораблів Чорноморського флоту, що перебували на стоянці в Севастопольській бухті.

Отже, на третьому етапі російського повномасштабного вторгнення (вересень–грудень 2022 р.), ЗСУ провели контрнаступальну стратегічну операцію: спочатку на Харківському напрямку, а потім, досягнувши успіху, нанесли удар на Херсонському. Під час операції деокуповано значну частину українських земель; знищено велику кількість живої сили та техніки противника. Надзвичайно важливо, що в процесі контрнаступу Сили оборони України на певний час перехопили стратегічну ініціативу у веденні бойових дій.

Четвертий етап: позиційна війна зі спробами російського наступу

(січень–травень 2023 р.)

Реакцією росії на успішне проведення Харківської та Херсонської наступальних операцій ЗСУ стало: виведення військ із Херсона, що значно скоротило лінію фронту. На цьому етапі в основі планів кремля було два завдання – остаточне оволодіння територіями Донецької й Луганської областей і втримання під своїм контролем тимчасово окупованих частин Херсонської та Запорізької областей. Саме тому основні зусилля російських військ були зосереджені на Куп'янському, Лиманському, Бахмутському, Авдіївському та Новопавлівському напрямках.

Наприкінці січня 2023 р. росія розпочала наступ з півночі на південь від Луганщини до Донеччини. Масовані штурмові атаки російські війська намагалися здійснювати насамперед у районах Вугледара, Мар'їнки, Авдіївки, Бахмута, вважаючи що оволодіння цими містами відкриває шлях до центральної та західної частини Донбасу, який є одним із найважливіших для економіки регіоном України. Одночасно ворог активізувався і на Луганщині, де намагався прорвати

оборону позицій ЗСУ в околицях Кремінної, Сватового та Білогорівки. Масштабне поповнення лав російської армії живою силою та технікою зумовило захисну тактику ЗСУ, яка в цей час була спрямована на стримування російських атак і виснаження їх наступального потенціалу, запасу боєприпасів.

Знаковими стали оборона Бахмута, Соледара, Вугледара та Авдіївки. У результаті запеклих боїв 25 січня 2023 р. російські війська, спираючись на перевагу в авіації, ракетних військах та артилерії, змогли захопити Соледар. Однак ворог зазнав суттєвих утрат. Бої під Вугледаром, названі найбільшою танковою битвою за всю війну, які не дали захопити місто ворогом.

Складною була ситуація навколо Бахмута. Навіть у разі успіху це не давало противнику серйозних переваг для подальшого наступу. Але, намагаючись виконати наказ вищого керівництва щодо цілковитого захоплення Донецької області, російські війська, зазнаючи значних утрат, продовжували штурмувати Бахмут. До березня 2023 р. спроби російського наступу не досягли суттєвого прогресу в Бахмуті та загрузли в українській обороні під Авдіївкою та Вугледаром.

На зазначеному етапі російсько-української війни в Південно-Західній операційній зоні відбувалися позиційні бої, під час яких противник намагався не допустити просування ЗСУ на лівий берег р. Дніпро; забезпечити контроль над акваторіями Азовського та північно-східної частини Чорного морів; накопичити резерв для наступу на Запорізькому напрямку. За оцінками експертів, російські війська діяли на цій ділянці фронту за формулою «підготовка до оборони з можливістю переходу в наступ». Ще однією особливістю четвертого етапу протистояння були намагання сил

противника поєднувати спроби наступальних бойових дій з масованими ракетними ударами по об'єктах критичної інфраструктури України.

Отже, на четвертому етапі російського повномасштабного вторгнення (січень–травень 2023 р.) розпочалася позиційна війна. Характерними рисами російсько-українського фронту в цей час були висока динамічність бойових зіткнень, локальність наступальних дій, значний рівень виснаження сил для обох сторін, що брали участь у протистоянні. Певною мірою на перебіг війни вплинула затримка надходження в Україну окремих видів західного озброєння, передусім бронетехніки і боєприпасів, що стримувало можливості контратакувальних дій ЗСУ.

П'ятий етап: другий український контрнаступ (від червня 2023 р.)

Український контрнаступ розпочався на південному сході в п'яти напрямках 04 червня 2023 р. Намагаючись протидіяти ЗСУ, окупанти вже 6 червня підірвали греблю Каховської гідроелектростанції. Терористичний акт, який скоїла росія, мав на меті виконання кількох завдань: недопущення проведення наступу українських військ і звільнення окупованих територій на лівобережній частині Херсонської області; зменшення кількості можливих варіантів і напрямків контрнаступу ЗСУ та звуження їх географії; зниження морального духу Сил оборони України й українського суспільства; вивільнення необхідних резервів для їх перекидання на Запорізький і Бахмутський напрямки; відволікання частини сил і ресурсів українських військ на ліквідацію техногенної катастрофи.

Розпочавши контрнаступ, Збройні сили України пішли розвідкою боєм, що мало на меті зондування та

випробування міцності російської оборони. Саме тому українське командування віддало перевагу не масштабному, масованому, одиночному удару, а використало тактику невеликих за масштабом, але численних «уколів» по всій довжині фронту.

Під час контрнаступу Збройних сил України дедалі відчутнішими ставали гострий дефіцит сил і засобів прикриття з повітря українських військ від дій ворожої військової авіації та безпілотників. Ще однією серйозною проблемою для ЗСУ – стала необхідність подолання значної кількості мінних полів супротивника, які мали високу щільність. Негативно впливала на контрнаступ і відсутність бойового досвіду в частини військових формувань. дним озброєнням, вступили в бій без бойового досвіду). Перебіг українського контрнаступу ускладнювався і дуже стриманою позицією союзників, особливо США, у сфері постачання зброї, яка знайшла вияв у обіцянках, а не в реальному та своєчасному постачанні літаків F-16 та далекобійних ракет ATACMS.

За цих обставин головнокомандувач ЗСУ В. Залужний кардинально змінив тактику ведення контрнаступу: не вводив у бій резерви, а скоротив інтенсивність атак, почав активніше наносити удари по логістиці ворога та посилив процес знищення російської артилерії – як польової, так і реактивної під час контрбатареїної боротьби.

У результаті українським воїнам вдалося лише за червень 2023 р. знищити рекордну кількість ворожої техніки: 688 ворожих артилерійських систем, що еквівалентно десяти російським артилерійським бригадам, а саме артилерія складає 90 % усієї вогневої могутності ворога в цій війні.

На початку липня 2023 р. Сили оборони України активно проводили наступальні операції з метою звільнення окупованих армією РФ територій країни на фронті довжиною понад 1200 км у п'ятьох областях – Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Луганській та Харківській.

У протистоянні з ворогом Сили оборони України демонстрували винятковий героїзм і самопожертву. За 500 днів повномасштабної російсько-української війни майже 50 тис. українських воїнів відзначені державними нагородами, 298 українців і українок отримали найвище звання – Героя України.

На початку осені інтенсивність бойових дій на лінії російсько-українського фронту залишалася високою. Українські Збройні сили сконцентрувалися для наступальних дій на Маріупольському й Мелітопольському напрямках, метою яких був вихід на рубежі Азовського побережжя (Бердянськ, Маріуполь) та Криму (Токмак, Мелітополь). На початку жовтня російські війська в черговий раз спробували перехопити ініціативу та, сконцентрувавши ударний кулак, 10 жовтня розгорнули операцію проти Авдіївського укріп району. Для порівняння: довжина фронту Авдіївського напрямку більш ніж удвічі менша, ніж Бахмутського (20 км проти 50 км), а концентрація живої сили більша – якщо кількість російських сил під Бахмутом від 20 до 50 тис. особового складу, то під Авдіївкою станом на кінець жовтня 2023 р. зосереджено понад 40 тис., тобто 2 тис. бійців на кілометр фронту.

Своєрідною відповіддю Сил оборони України на спроби росії перехопити ініціативу на Авдіївському напрямку стала активізація дій ЗСУ на Херсонському напрямку, де 16–17 жовтня відбулося перекидання

українських збройних формувань на лівий берег Дніпра в районі Антонівського залізничного мосту з метою створення плацдармів для подальшого наступу.

У жовтні 2023 р. на перебіг збройного протистояння в російськоукраїнській війні почав суттєво впливати комплекс зовнішніх факторів: нездатність / неготовність ЄС виконати зобов'язання щодо постачання снарядів в Україну; передача Росії Північною Кореєю стратегічно важливого озброєння для війни з Україною; затримка / невизначеність із допомогою США; нейтральна позиція стосовно російсько-української війни значної частини світової спільноти.

Таким чином, контрнаступ Сил оборони України, що розпочався в червні 2023 р. внаслідок різних причин розгортався повільніше від міжнародних та суспільних очікувань, але українські війська протягом тривалого часу володіли стратегічною ініціативою та поетапно здійснювали планові наступальні дії. Особливість українського контрнаступу полягала в його значній складності для практичної реалізації: з одного боку, це зумовлено глибокоешелонованою обороною, численними мінними полями, домінуванням ворога в повітрі, переважаням супротивника в особовому складі та техніці, з іншого боку, – вже не було ефекту несподіванки.

У весняно-літній період 2024 року сторони підходили у різному стані. Україна була послаблена відсутністю американської допомоги, що застрягла в Конгресі, а також мала проблеми з поповненням ЗСУ через зволікання із законом про мобілізацію. Відбулося також перезавантаження керівного складу української армії. росія натомість змогла, хоч і з великими втратами, але взяти важливий український форпост біля Донецька – Авдіївку, і після нетривалої паузи продовжила наступ

відразу на кількох напрямках. Атаки росіяни вели в напрямку Покровська, Часового Яру, Куп'янська, Лиману, Сіверська, Вугледара, Курахового. Крім того, вони спрямовували зусилля, щоб «зрізати» український плацдарм в Кринках на Херсонщині і відбити території біля Роботиного на Запоріжжі. Кремль відкрив ще два фронти. В травні російські війська вторглися на Харківщину біля Вовчанська і Липців, а у червні – почали наступ в бік Торецька на Донеччині. Але щодо того, наскільки успішним був цей наступ і чи досяг стратегічних цілей, думки опитаних ВВС Україна військових експертів розділились. Щоправда, вони сходяться в одному – осінь 2024 може стати вирішальною в російсько-українській війні.

За період весни і літа 2024 р. російським військам не вдалося захопити жодного великого українського міста, але вони змогли просунутися на 35 км вглибину на Покровському напрямку, на 9-10 км – на Торецькому, а також покращили свої позиції біля Вугледара і Курахового. Проте, все це не можна вважати стратегічним успіхом.

Основне місце цих зусиль на вересень 2024 р. – Покровськ. російська армія змогла наблизитися до цього міста на відстань 10 км. Військова активність сторін на фронті триває.

Успіхом українського війська у весняно-літній період 2024 р можна вважати втримання фронту на фоні дефіциту людей і зброї. Сили оборони змогли стримати російський наступ на Харківщині, що розпочався 10 травня, і не допустили стрімкого просування вглиб території. За майже чотири місяці боїв біля Вовчанська і Липців успіхи РФ тут мінімальні, лінія фронту майже не рухається.

Саме в цей період український ОПК зміг наростити обсяги виробництва далекобійних дронів. За кількістю і регулярністю їхнього застосування Україна навіть змогла перегнати Росію. Під удари БПЛА майже щодня потрапляють об'єкти російської оборони, військові аеродроми, нафтобази та нафтопереробні комплекси.

Головною подією літа був український наступ на Курську область, що почався 6 серпня. Ця операція була неочікуваною для ворога, продуманою українським командуванням, стрімкою і вже досягла певних результатів у військовому значенні. Аналітики називають Курську операцію подією, яка «змішала всі карти росіянами». Попри військовий ризик, Курськ успішно змінив наратив війни.

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ
ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ
Факультет цивільного захисту**

Кафедра: соціально-гуманітарних
дисциплін

Предмет: Філософія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри СГД

_____Тетяна ЧУБІНА

«___» _____ 2024 р.

**ЛЕКЦІЯ
для здобувачів вищої освіти
за темою: «ВІЙНА В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНА
ФІЛОСОФІЯ І СИНДРОМ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ»**

Навчально-виховна мета заняття:

– з'ясувати сутність дискурсу «денацифікації та демілітаризації» РФ щодо України, понять імперія та імперіалізм;

– ознайомитися із характерними рисами та засадами РФ-срср як імперії й паразитарної та архаїчної цивілізації;

– провести аналіз «досягнень» РФ у війні з Україною;

– обговорити стратегічні цілі України у війні та у післявоєнному світі;

– формувати у здобувачів уміння діалектично розкривати взаємозв'язок усіх явищ дійсності;

– виховувати активну відповідальну громадянську позицію.

Час проведення: 2 години.

Місце проведення: лекційна зала.

Матеріальне забезпечення: таблиці, схеми, додаткова література, презентація.

СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ

- I. Організаційні заходи
- II. Виклад основного змісту лекції:
 1. Сутність дискурсу «денацифікації та демілітаризації» РФ щодо України, понять імперія та імперіалізм.
 2. Характерні риси та засади РФ-срсп як імперії й паразитарної та архаїчної цивілізації.
 3. Стратегічні цілі України у війні та у післявоєнному світі.
- III. Підбиття підсумків.

Текст лекції розглянуто і затверджено на засідання кафедри СГД

Протокол №__ від «__» _____ 2024 р.

Доцент кафедри СГД _____ Людмила ВОРОНОВСЬКА

ЛІТЕРАТУРА

1. Базалук О. А., Філософія війни та миру // Гуманітарний вісник ЗДІА. № 66, 2016. С. 239-250.
2. Бочарніков В.П., Свешніков С.В., Тимошенко Р.І., Павленко В.І. Технологія аналізу воєнно-політичної обстановки. К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. 397 с.
3. Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В.Юрчишин. — Київ: Центр Разумкова, 2022. 103 с.
4. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.

5. Гізбертц Ф. Поняття «мир» і «війна» в контексті транснаціонального тероризму // Філософія права і загальна теорія права. № 1, 2019. С. 201-217.

6. Дмитренко М. Цивілізаційні виклики сучасності в контексті концепцій перевлаштування світу // Політичні дослідження. №2, 2021. С. 150-169.

7. Загурська-Антонюк В.Ф. Міжнародна безпека у контексті глобалізації сучасного світу // Інвестиції: практика та досвід. № 13 – 14, 2020. С. 103-109.

8. Кіндратець О. Проблеми війни і миру в третьому тисячолітті // Політичний менеджмент. № 2, 2010, С. 119-127.

9. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Вид-во Наш Формат, 2020, 320 с.

10. Коваль І.М. Війна як соціально-політичне явище в теоретико-філософських концепціях Френсіса Бекона // *Juris Europensis Scientia*. Вип. №1, 2022. С. 7-15.

11. Ковальський Г. Концепція миру в світлі війни на сході України // Схід № 2 (154), 2018 р. С. 107-110.

12. Коппель О.А. Глобальні тренди світової політики. Регіональні студії. № 20, 2020. С.109-114

13. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. К.: НІСД, 2019. 560 с.

14. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.

15. Ситник Г. П. Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. №1-2 (9-10), 2016. С.99-115.

16. Тарнашинська Л. Філософія війни і миру: антропоцентрична дихотомія любові/ненависті як мотивація героїзму (за «листами до німецького друга» Альбера Камю) // Слово і Час. № 4, 2019. С.3-14.

17. Торгонський Д. Світовий правовий порядок: теоретичні основи формування // Публічне право. № 2 (42), 2021. С. 149-156.

18. Філософсько-методологічні проблеми військової теорії і практики: курс лекцій. НАО – Військовий гуманітарний інститут. К.: 2002. 85 с. (без указ. авторів).

19. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу / пер. з англ. М.М. Климчук. К.: Основи, 2019. 376 с.

20. Шевців М.Б. Історико-філософська рефлексія війни // Наук.вісник. Львівського держ.унів. внутр.справ (серія Юридчні науки). №2. 2016. С. 96-104.

21. Яворська Г. М. Війна і мир у сучасних парадигмах безпекових досліджень // Стратегічні пріоритети. № 1 (49), 2019. С. 110-116.

1. Україна намагається створити свій дискурс перемоги. При цьому росія не просто просуває власний дискурс денацифікації у світі, але його навіть, хоч і в негативному контексті, використовують в Україні. Україна має створювати та просувати дискурс деімперіалізації, якщо хоче перемогти у війні з росією та зруйнувати російський імперіалізм.

Що можна протиставити дискурсу «денацифікації та демілітаризації» росії щодо України?

Так чи інакше, мирну Угоду з росією буде укладено як результат перемоги України. Але який він переможний дискурс України?

Україна не має можливості ліквідувати чи заборонити російський дискурс денацифікації. Але Україна має винести на порядок денний не просто свої уявлення, а концептуальним і дискурсивним чином оформлені уявлення.

Проблема полягає в тому, що національне перестає бути значним і важливим у більшості світу, але не у постколоніальних країнах.

Це означає не денацифікацію України, а неунікненність руйнування національних ідентичностей глобальної політики як такої, деїмперіалізацію власне Росії, яка гнобить решту націй, денаціоналізацію Європи, яка стає тоді справжнім об'єднанням спільнот-республік, денаціоналізацію ООН, яка таким чином втрачає свою суть та назву.

Постколоніальна націоналізація України це абсолютно необхідний і логічний етап, який проходили усі постколоніальні країни.

Постколоніальна націоналізація не підлягає денацифікації ще й з огляду на те, що цей термін вживано щодо повоєнної нацифікованої Німеччини, якою Україна явно не є.

Більше того, вживати уявлення щодо «денацифікації» росії вкрай безграмотно і невірно. Більшість народів росії потрібно спочатку саме націоналізувати, тим самим розколовши росію на ряд націй та народностей.

Тобто дискурс денацифікації – це прояв російської імперської домінаційної, дискримінаційної політики.

На дискурс денацифікації росії Україна має відповісти дискурсом деїмперіалізації.

Що таке імперія та імперіалізм?

Імперію майже завжди мислять як державу чи політичну одиницю, в той час як держава чи політика це лише інструмент імперії.

Імперія суть домінування, а вже потім політика, економіка, культура і соціальність.

Імперія та похідний з неї імперіалізм – це буттєва орієнтація на домінування та світоглядна цивілізаційна орієнтація на всеохопність та всесвітність так, ніби імперія є цивілізація, тобто є самодостатня і втілює собою увесь світ.

Буттєва орієнтація на домінування суть вивищення свавілля (произвола) та сваволі (своеволия) єдності щодо мислення, віри та патії, які потребують відносин ладу, договору, злагоди, згоди.

Ця цивілізаційна орієнтація зумовлює цілий набір примусів та обмежень, які сприймаються підданими імперії як легітимні, допоки ця орієнтація підтримується правителями, інтелектуалами, бізнесменами та рештою підданих в контексті екстенсивного розвитку.

Коли ця головна орієнтація руйнується у багатьох своїх проявах, легітимність імперії втрачається, а сама імперія руйнується. Інтенсивний, внутрішній, самоорганізований розвиток протипоказаний імперії.

Імперія здатна недовго в історичному вимірі розвиватися як єдність, але не як договірна солідарність. Парадокс імперії в тому, що самоусвідомлення, самовизначення, самоорганізація, самодіяльність, самофінансування та самозахист її частин руйнує її саму.

Отже з орієнтації на всеохопність і всесвітність походить зовнішньо-територіальні розширення та експансія, внутрішні домінація та примус, тотальні контроль та регуляційне керування, нав'язування одноманітності та лояльності.

Імперіалізм – це цивілізаційне за масштабом та репресивне щодо різноманітності домінування, яке має не лише історичний чи цивілізаційний контекст, але обов'язково має і безпосередній соціально-психологічний контекст вивищення і пихатості всякого імперця, з одного боку, і приниження та знуцання над усяким колонізованим тубільцем, з іншого боку.

Гноблення це поява стійкої пари "пригноблювач-пригноблений", яка може маскуватися у міру того, як це гноблення стає все більш очевидним. Тобто, рано чи пізно, пригноблення доходить до необхідності приховувати себе і замітати сліди масового геноциду, репресій, примусу, тиску та контролю.

Імперіалізм – це обмеження в будь-яких громадах, колективах, групах задля імперської єдності. Імперська політична єдність поглинає будь-яку суспільну солідарність. Підданство витісняє собою громадянство. У імперії буває лише обмежене коло громадян, а решта, тобто переважна більшість, – піддані. Тобто це домінування держави і обмеження засновків та можливостей громадянського суспільства.

Має залишитись лише один

Згідно з уявленнями американського політолога Філіпа Куїнсі Райта, який базується ще на поглядах Полібія, суть імперської конкуренції та мета імперських воєн є створення універсальної імперії.

Водночас у західних дослідників переважає здебільшого експансіоністське бачення універсальної імперії – через розширення та концентрацію імперій аж до того, що на весь світ залишається лише декілька, а потім і зовсім одна.

Фрідріх Тенбрук вважає, що макроісторичний процес імперської експансії породив глобальну історію, в якій

формування універсальних імперій було найзначнішим етапом. До такого ж висновку приходив і Арнольд Тойнбі.

Через рік після Другої світової війни і в перший рік ядерної ери Альберт Ейнштейн і британський філософ Бертран Рассел, відомі як визначні пацифісти, намітили найближчу перспективу як світову імперію (світовий уряд, встановлений силою).

Ейнштейн вважав, що якщо світовий уряд не буде створено за згодою, імперський світовий уряд прийде шляхом війни або воєн. Рассел очікував, що третя світова війна призведе до світового уряду під владою імперії Сполучених Штатів.

Тобто Ейнштейн вказував на можливість двох різних установок: угода чи домінація. А Рассел обстоював домінаційний варіант конкуренції імперій за універсальну імперію.

Власне саме західна традиція дослідників та політиків нав'язала світу політико-імперський принцип безсмертних з серіалу "Горець": "Має залишитись лише один".

Росія з її традиціями справедливості та рівності замість того, щоб просувати угоду як спосіб досягнення Світової Угоди, потрапила у пастку імперської конкуренції, західного нігілізму і екзистенційного небуття.

У російських сучасних мислителів втрачена органічна для росії традиція космізму, пацифізму, толстовства, яка зробила Росію більш популярною в Індії та Японії, ніж будь-які експансіоністські проекти. В той час як на Заході більш популярною є традиція, репрезентована індивідуалізмом та хворобливим сумлінням Достоєвського.

В росії в фаворі імперські реформатори Іван Грозний, Пьотр I та Сталін, а не договірні реформатори Александр I, Александр II та Горбачьов.

Тому мова сьогодні йде про те, хто буде боротися за світову універсальну імперію – лише Захід і Китай чи Європа та Росія теж можуть в цьому взяти участь.

Схоже на те, що у фінальній битві імперій за створення Єдиної Універсальної Імперії ані Європа, ані Росія участь брати не будуть.

Росія не витримала саме конкуренції імперій, бо давно вже була паразитарною некрофільською імперією.

Порівняння росії та інших імперій

Якщо згадати анекдот 70-х років ХХ століття про армію Китаю (АНЕКДОТ N-10098319), то тодішній рівень розвитку Китаю був набагато нижчий, ніж у СРСР.

Але за 50 років Китай став світовим геополітичним, економічним, науковим, технологічним і навіть культурним лідером. Китай здійснює масштабні світові та регіональні проекти, освоєє Місяць, досліджує Марс.

Китай так само як і росія крав багато західних технологічних досягнень. Але Китай зумів їх не лише вбудувати в свою модель цивілізації, але і розвинути. А от Росія перейшла до паразитування на західних технологіях, зазнавши ресентимельно-мілітарного збочення.

Тобто за останні 50 років росія змарнувала свій економічний потенціал на багатство обраних, пропаганду і підготовку до війни. За цей час росія занедбала свою науку, свої технології, свою інтелігенцію.

Британська імперія теж доволі довго в історичному часі діяла силовим чином. Декларація Бальфура 1926 року зафіксувала, що Великобританія та домініони, що належні до Британської Співдружності, мають "рівний

статус і не є залежними одна від одної в будь-якому аспекті своєї внутрішньої чи зовнішньої політики, незважаючи на те, що їх зближує спільна вірність Короні та вільне членство у Британській співдружності націй".

Там, де був спротив, як от у Індії, Британія відмовлялася від своєї колоніальної політики. А там, де була підтримка, вона продовжувала свою експансію у тій чи іншій формі. Однак Британія змогла перетворити імперію на Співдружність. І в цьому неперевершене історичне досягнення Британії.

Геноцид влаштовували більшість імперій. Але деякі перейшли на новий рівень розуміння організації та управління. Росія не змогла. Принаймні до цього моменту.

Якщо врахувати, що США, Китай, Британська Співдружність, Європейський Союз та Росія є, так чи інакше, об'єднання країн чи народів, то найархаїчнішою серед них на сьогодні є саме Росія.

США як імперія-домінат та світовий гегемон у другій половині ХХ століття

Уявлення про імперію-домінат означає імперію з установкою на світове домінування. Ця установка явно виражена у США, Росії та у Британії. Ця установка приховується Китаєм. Цю установку намагається обійти Європа, повсякчас реалізуючи договірні принципи, хоч і не дуже успішно. Індія, намагаючись іти в фарватері політики Заходу, теж тяжіє до договірних принципів.

Світова гегемонія це процес реалізації установки на світове домінування.

Перемога у Другій світовій війні дозволила СРСР (Росії як імперії) здійснити територіальну та смислову експансію в Східну Європу.

США як імперія при цьому здійснили експансію в значну частину решти світу, зокрема в Західну Європу.

Але найголовніше, США отримали можливість диктувати свою стратегічну ініціативу решті світу. СРСР, а також Індія, Китай, Західна Європа діяли винятково реакційно.

Докладно про гегемонію США дивіться статті автора «Судьба гегемона – судьба мира» та «Кризис гегемонии США».

Отже давайте подивимось на цивілізаційний диктат США решті світу, який дав можливість США стати глобальним доміантом.

40-60-ті роки ХХ століття – ядерна зброя, яка породила небачену раніше гонку озброєнь та концепцію ядерного стримування, що принципово змінило усі політичні відносини у світі;

50-70 роки ХХ століття – долар як світова валюта, що змінило світову економіку, перш за все корпоративну, а потім і заклало основи наддержавного регулювання світової економіки з боку МВФ, СОТ, ЕБРР і т.д.;

60-80 роки ХХ століття – космос, кінематограф Голівуду та рок-музика. Диктат порядку денного з боку США на рівні перспективи, смислів та символів;

70-90 роки ХХ століття – створення комп'ютеру та глобальна комп'ютеризація світу. Мова йде про появу принципово нової технологічної реальності координації та управління, яка всередині себе породила ще дві важливі тенденції (Інтернет та Соціальні мережі);

80-00 роки ХХ-XXI століття – створення Інтернет та глобальна інтернетизація світу. Поява принципово нової медіа-реальності, інтерактивної на відміну від телебачення, та такої, розвиток якої неможливо передбачити;

90-10 роки ХХІ століття – організаційне управління глобальним ринком та структурою лідерства держав, руйнування СРСР та піднесення Китаю всередині доларового ринку та цінностей ліберальної демократії;

00-20 роки ХХІ століття – соціальні мережі як світове смислове управління через глобальний інфопростір, смислове руйнування Росії та економічна війна з Китаєм;

Руйнування СРСР це не просто поразка Росії у Холодній війні, це цивілізаційна поразка Росії як імперії щодо імперії США.

Основна помилка Росії – відмова від мислення, перекладання провини за розпад СРСР на США та Захід, а не взяття її на себе, що привело до масового ресентименту, світозлоби, відмови від світових стратегічних ініціатив та глобального ядерного шантажу.

2. Характерні риси чи засади рф-срср як імперії
Росія ніколи не була імперією з оригінальною цивілізаційною місією. Від самого початку росія була наслідком поширення візантійського християнства через (Київську) Русь, спробою повторити модель цивілізації через спотворену копію імперії Візантії (концепція «Москва третій Рим»), потім спробою інтеріоризувати ординські традиції імперії Чингізидів, а потім ще і спробою гібридного використання європейської ідеології марксизму задля чисто суходільної територіальної експансії.

Вторинний, неоригінальний характер імперії. Росія досі замовчує суть процесу промислового будівництва в СРСР. Фактично усю радянську промисловість (більше 500 промислових об'єктів) створили спеціалісти США та Німеччини в 1929-1938. Головним джерелом валюти, якої розплачувався СРСР,

були кредити від Німеччини та надходження від експорту зерна. Коли валюти стало не вистачати, Сталін наказав збільшити вивіз зерна. Це фактично стало основною причиною Голодомору в Україні 1933 року.

Після Другої світової війни в рамках репарації СРСР вивіз із Німеччини 2885 заводів. Тобто фактично промислову основу СРСР склали створені іноземними спеціалістами та вивезені з інших країн підприємства. Лише вдумайтесь. Німеччина сьогодні знову має безліч своїх потужних заводів, а Росія має лише ці вивезені заводи і не виробляє жодної не те що інноваційної продукції, але і промислової інтелектоємної продукції.

Придушення націй, зокрема України. Україна постає як самостійна нація в кінці XIX – на початку XX століть. Водночас росія здійснює комуно-соціалістичне підпорядкування України шляхом військової інтервенції в 1918-20 роках. Щоб унеможливити розвиток української нації, росія в 20-30-х роках знищує українську інтелігенцію шляхом репресій та геноциду. В Україні це – Голодомор і «Розстріляне Відродження».

Росія колонізовані народи розглядає як витратний ресурс при будь-яких війнах чи інших пертурбаціях. Під час війни 2022 року в Україні серед воюючих з росії практично немає жителів Москви та Санкт-Петербурга, а натомість це – буряти, тувинці, дагестанці та чеченці.

Внутрішні геноциди СРСР слабо досліджені, бо вони, досягши своєї мети, сіють відчуття покори, страху, зневіри і знищують еліти, спроможні формулювати наратив про трагічне минуле.

Територіальна та культурна експансія росії погана навіть не тому, що вона екстенсивна чи навіть кривава, а передовсім тому, що вона позбавлена смислу і паразитарна. Криваво-

паразитарна позиція росії проявилася у війні СРСР з Німеччиною 1941-1945 років. Люди розглядалися як витратний ресурс, яким затулялися усі помилки і прорахунки радянського керівництва. Фактично СРСР закидав ворога трупами. І значним чином, за війну з Німеччиною СРСР розплатився життями українців.

Безпрецедентне нахабство та брехня було вже у сучасній росії заявляти, що росія перемогла б у війні без України. Стратегія росії завалити ворога трупами, а не перемогти стратегічно, призводить повсякчас в історії до великих втрат у війні. Здебільшого жертвами України та Білорусі Росія розраховувалася в Другій світовій війні. Щоб забезпечити таку ж кількість жертв без України та Білорусі, Росії довелося б здавати Ленінград, Москву і пускати ворога далеко за Урал. І не факт, щоб тоді вона перемогла у війні.

Звуження цивілізаційного масштабу. Найбільший спектр наукових досліджень та найширшу лінійку техніко-технологічних досягнень продемонстрував СРСР в другій половині ХХ століття. Водночас найбільший науковий підйом в СРСР 1955-1965 припадає саме на так звану «відлигу», тобто між Сталінськими репресіями та Брежнєвським застоєм. Інакше кажучи, самоорганізація після декількадесятилітнього примусу та війни дала сплеск соціальної та творчої енергії, яка була задавлена, загнана у підпілля під примусом партії та КДБ.

Підліткова неготовність осмислювати свої цивілізаційні невдачі, перекладання відповідальності на інші, умовно-дорослі цивілізації. Руйнування СРСР в 1991 році в сучасній росії досі не осмислене саме як цивілізаційна поразка, яка призвела до відмови від мислення, до репресій проти свободи, самоорганізації, інтелекту та творчості, до тотальної публічної брехні і

зомбуючого характера масової пропаганди. Тобто мова йде про нищівну гуманітарну поразку росії як цивілізації.

Росія – це паразитарна та архаїчна цивілізація

Сьогодні намагання Росії повернути свою імперську міць здійснюється за рахунок хаотизації та спрямованої деградації колишніх радянських колоній через створення підконтрольних анклавів: Придністровська молдавська республіка, Абхазія і Південна Осетія в Грузії, Крим та ОРДЛО (ЛНР, ДНР) в Україні.

Отже росія є цивілізацією з неоригінальною світовою місією, гнобить і придушує нації, досьгодні займається їх геноцидом, досьгодні здебільшого паразитує на західних технологіях, приховуючи своє технологічне відставання за рекламою окремих сумнівних технологічних досягнень «аналоговнет». Росія це цивілізація в стані гуманітарної катастрофи та агонії.

Еліта росія протягом своєї історії постійно страждала на комплекс меншовартості та відчувала приниження щодо інших європейських народів. Росія водночас запобігала перед Заходом і критикувала Захід, намагалася наслідувати і копіювати Західну цивілізацію і водночас ненавиділа її за це.

Розвиток росії повсякчас був пов'язаний лише з територіальною експансією і спрямовувався лише на озброєння проти зовнішніх ворогів та на репресії проти внутрішньої опозиції.

Після руйнування СРСР вияснилося багато цікавого з історії технологічних досягнень СРСР, якими так пишалися радянські люди. Усі технологічні винаходи СРСР: ядерна зброя, ракети, автомат Калашникова і т.д. – не є власне винаходами СРСР. Вони були повністю або значним чином вкрадені у Заходу.

Як показує досвід санкцій з 2014 року після початку війни проти України на Донбасі і особливо досвід санкцій 2022 року після повномасштабної війни в Україні, росія – це паразитарна цивілізація, яка самотійно нездатна виробляти нічого інтелектоємного. У росії досі немає своїх процесорів і вона не здатна самотійно виробляти жодну складну електронну техніку.

Досі в росії не створено жодного інтелектоємного пристрою, який би мав потенціал на світовому ринку. Але найголовніше – росія знищила свою інтелектуальну спроможність та публічну суспільну думку, перетворивши своїх людей на медіа-зомбі в результаті тривалої, десь приблизно з 2005 року, агресивної, гранично брехливої, безсмісленої і безперспективної пропаганди.

Інтелектуально-концептуальний вимір російської цивілізації

Концепція «Москва третій Рим» старця Філофея від 1523 – 1524 р.р. фіксували уявлення про імперські установки московитської влади: «два Рима впали, третій стоїть, а четвертому не бути». Ця концепція з самого початку побудована на вторинності чи навіть третинності уявлень про цивілізацію росії.

Концепція «православ'я, самодержав'я, народність» міністра освіти Сергея Уварова від 1833 року вказує на те, що в ХХІ столітті назвуть «скрепами», тобто вона була еkleктичною й нікчемною.

До початку ХХ століття російському імперіалізму все важче витримувати конкуренцію з динамічними європейськими країнами. Але російська контреліта знаходить оригінальний вихід – використати ідеологічні рамки комуно-соціалізму для збереження імперії.

Така більш-менш системна ідеологія марксизму-ленінізму зі сталінськими імперськими установками була запозичена з Європи і використана навіть для колонізації Східної Європи, що створило оманливе враження російської еліти про торжество її цивілізації.

Радянська тріада в скрепному вигляді в СРСР (1922 (1917) – 1991) фактично повторює уварівську еkleктику. Замість православ'я – марксизм-ленінізм (діалектичний та історичний матеріалізм, класова держава, суспільна власність на засоби виробництва, моральний кодекс будівника комунізму); Замість самодержав'я – КПРС (керівна та спрямовуюча сила радянського суспільства, ядро його політичної системи, державних та громадських організацій... КПРС існує для народу та служить народу). Замість народності – дружба народів (колективізм, «товарищество», згуртованість, єдність).

Але ця ідеологія на тлі репресій проти інтелектуалів та відмови від мислення в Росії-СРСР швидко виродилась, як виродилась і сама практика європейської експансії Росії-СРСР.

«Євразійство», «русский мир», «ліберальна імперія», «суверенна демократія», «православна космічна імперія» – це все квазі-ідеології сучасної росії, які не мають ані фундаментальних філософських засновків, ані трансцендентних горизонтів, ані продуманих смислів, ані позитивних перспектив. Ці ідеї не мають переважної підтримки інтелектуалів у самій росії.

Знищення інтелектуалізму та створення масового ресентиментального психозу в росії

Роздуми та рефлексії у філософському вимірі про глибоку вторинність, несвободу та неінтелектуальність росії як цивілізації досі не стали провідними для офіційного дискурсу в росії.

Замість того, щоб відрефлексувати свою цивілізаційну поразку, стимулювати мислення, інтелект та творчість на зароблені від кон'юнктури на ринку енергоносіїв кошти, росія вдалася до небаченого ресентименту, світозлоби, українофобії, авторитарного гноблення власного народу та війни.

Сьогодні спотворення публічності у результаті агресивної ресентиментальної пропаганди доведено до такого стану, що люди у своїй масі демонструють агресивний психоз щодо різних сторін життя і нездатність приймати раціональні рішення у повсякденному житті.

Брехня та дисконунікація в росії дійшла до такого рівня, що більш-менш психічно здорові люди змушені тікати у еміграцію або залишатися в станах ескапізму, депресії, деградації, дезорієнтації, що зумовлюють наркоманію, алкоголізм, масову фрустрацію та самогубства.

Масові психотравми в результаті рашистської пропаганди та поява такого явища як пропагандистська психоінвалідність означає втрату публічної раціональності аж до масового ідіотизму і до припинення публічної здатності до цілераціональних колективних дій як суспільства, так і держави, а також повне зникнення такого явища як суспільна думка.

Синдром путінізму це важка форма пропагандистсько-ідеологічної психотравми, яка характеризується колективною нездатністю адекватно сприймати реальність без світозлоби та без масового ресентименту, втрата цілераціональної колективної поведінки, яка би мала орієнтири на конструктивну спільність, солідарність та співпрацю з іншими.

Вироджений імперіалізм росії

Як би довго не тривав гуманітарний розвиток імперії, рано чи пізно її територіально-культурна експансія призводить до виродження і породжує так звану імперську воронку. Це уявлення про неминучість самозгортання та гіперболічне посилення руйнування імперії.

Імперська воронка означає, що експансія підпорядковує і знищує фактично усі гуманітарні якості людського суспільства: залишки свободи та творчість, істину та правду, солідарність та емпатію.

Чому виродилася російська імперія? При всіх проблемах більшовизму та сталінізму росія змогла вистояти як цивілізація. І раптом росія зламалася на початку XXI століття.

Допоки домінування забезпечувалося геополітично, зокрема територіальною експансією, росія могла протистояти будь-яким загрозам. Але тепер домінування перемістилося в мережі, в проникаючі гуманітарні технології, на рівень смислів та перспектив, які створюються лише мисленням, але не наукою, не інтелектом і навіть не філософією.

Таке світове домінування неможливо подолати геополітичним чином. Російська суходільна імперія виродилася, бо не змогла розгорнути на собі ці структури домінування.

Виродження російського імперіалізму повторює ознаки виродження інших імперій у всесвітній історії: інфернальні орієнтації на небуття у російських філософів; некрофілія «победобесія» в російській політиці; соціальний садизм у відносинах російських влади та суспільства; російська світозлоба і «антізападнічество»; російське хибне месіанство.

Вироджений імперіалізм в найрадикальніше-тоталітарній стадії його існування – це історико-ресентиментальний імперський фашизм.

Це можна добре бачити на прикладі війни Росії проти України. Публічно заявляється боротьба з нацизмом та мілітаризмом. Але, хоч це ніколи публічно не заявлялося, схема цієї історико-ресентиментальної війни з боку росії щодо України виглядає так: ми знищимо якомога більше промислового потенціалу, який Україна здобула за участі російського імперіалізму.

Це ресинтиментально-історична помста Україні за її вільний неімперський вибір.

Імперії повсякчас ведуть криваві війни, обмежують права, гноблять і придушують колоніальні меншини. Але їх терплять, допоки вони в основний час дають щастя, розвиток та безпеку.

Росія впродовж вже більше сотні років генерує нещастя, несвободу, злобу і страждання для більшості пов'язаних з нею народів, особливо в Україні.

Це засвідчує російський письменник Віктор Пелевін: «Космическое назначение российской цивилизации – это переработка солнечной энергии в народное горе».

Чи досягає росія своїх цілей у війні з Україною?

Демілітаризація як заявлена мета росії у війні проти України спрацьовує у сенсі позбавлення від радянської застарілої зброї. Також відбувається перехід українських збройних сил на стандарти НАТО.

Денацифікація як заявлена мета росії у війні проти України спрацьовує у сенсі реідентифікації навіть проросійських українців як національно свідомих українців.

Вплив Московського патріархату російської православної церкви в Україні радикально зменшується.

Структура Української православної церкви Московського патріархату руйнується.

Більше того відбувається відторгнення усього російського в Україні і світі аж до глобальної відміни російської культури. Чим довше воює Росія, тим менше в світі російської культури.

Чим більше росія хоче відірвати Україну від США та Європи, тим у більшу залежність Україна до них потрапляє.

Чим більше росія намагається ослабити блок НАТО, тим більше його члени згуртовуються та організуються, а сам блок розширюється. Варто вказати на приєднання до НАТО Швеції та Фінляндії.

Інакше кажучи, у війні проти України росія досягає протилежних цілей, ніж ті, що були заявлені нею як цілі війни.

Варто вказати, що саме постає в Україні як «русский мир» після війни. Це деіндустріалізація, архаїзація, деурбанізація, зубожіння, знелюднення, сіяння страху і депресивності, брехні і злоби.

Це процес переносу виродження росії за її межі. Якщо це і була мета російської агресії, то вона в Україні досягається.

Переносячи свою агонію в Україну, росія відтягує свій кінець, але й робить його більш руйнівним та болючим.

3. Стратегічні цілі України у війні та у післявоєнному світі

Проблема денацифікації не є такою примітивною, як її намагається зобразити путінська росія – тобто як знищення української національної ідентичності в її засновках та головних проявах, в граничному розумінні

як знищення всіх передумов і засновків української нації як такої.

Росія починала в лютому 2022 року повномасштабну війну за денацифікацію України, але насправді війна для українських націоналістів перетворилася на вияснення відповіді на питання: хто тут кому імперія – росія Україні чи Україна росії.

Коли українські націоналісти хочуть закінчити війну на руїнах Москви, то це є імперіалізм. Згадайте – в Берлін ввійшли війська СРСР, які по суті окупували Східну Європу, але Захід отримав решту світу. Україні потрібні не руїни Москви, щоб потішити свій ресентимент, а смисли і перспективи майбутньої моделі світу, щоб здолати усякі імперіалізми, передовсім російський.

Україна має ставити свою мету щодо росії зовсім не так, як її ставить Захід у цій війні: зробити росію неспроможною нести військову загрозу Заходу.

Мета Заходу у війні росії з Україною – не перемога України, а поразка Росії.

Мета України у війні з росією – знищення не лише російського імперіалізму, тобто деімперіалізація та дерашизація росії, але і світового імперіалізму.

Україна може стати організаційним осередком свободи та розвитку для націй та народів у складі російської імперії.

Водночас повоєнна республіканізація України всередині інакшої Конституції є принципово інакший процес, ніж націоналізація, яка повсякчас скочується у етнічний націоналізм.

Україні потрібне подолання дзеркального ресентименту щодо російського імперіалізму, бо поки що український націоналізм є дзеркальним відображенням російського паразитарного імперіалізму навпаки.

Зараз мовна українізація в Україні не витримує конкуренції з англізацією, тому що всі зусилля зосереджені на боротьбі з русифікацією. У повоєнній Україні російська мова буде замінена англійською.

В той же час звільнення від історико-мовно-культурних акцентуацій України стане одним із довготривалих наслідків війни України з росією.

Інтелектуальна, технологічна, економічна, культурна, соціальна та політична потуга українства має постати поза мовно-культурним контекстом в мотиваціях волі-віри-мислення, що далеко виходять за межі традицій та національних еталонів, зразків та норм.

Національне після війни в Україні має поступитися європейському, світовому, вселюдському.

Перемога України у війні з росією по суті завершить етап постколоніальної націоналізації України.

Немає імперії – немає України як колонії, немає акцентувано-ресентиментального історико-мовно-культурного націоналізму в Україні.

І тоді потрібна буде більш масштабна перспектива для України.

Світова республіка-політія та українство

Війна – це не просто власна перемога і поразка ворога. Війна – це руйнування наявного світу і створення нового. Якщо після війни новий світ створено не буде, війну буде програно, хто б не переміг.

Замість «русского мира» після війни росії з Україною має постати не «український світ», не «американський світ» і не «китайський світ», а «СВІТ ЛЮДСТВА».

Мета України в післявоєнному світі – створення інакшої моделі світу.

Це означає, не входження в яку-небудь світову імперію, а створення світової республіки-політії. В ній особливе значення матиме українство, як воля-волність,

Світова республіка-політія це найрадикальніший удар по російській імперії та по імперіалізму як такому.

Адже будь-яка імперія домінаційна, територіальна, ієрархічна, ресурсна, мілітаризована.

Світова республіка-політія, договірна, топологічна і віртуальна, мережева, активотворча, демілітаризована.

Ненаціональне українство має постати як світоглядна стратегія створення Вселюдства через ойкумени та політії.

Україна має виступити як альтернатива домінаційній установці на універсальну імперію Рассела, просуваючи інший варіант світопорядку Ейнштейна – угоду.

Україна має обстоювати Вселюдство як договірну архітектуру Людства.

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ
ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ
Факультет цивільного захисту**

Кафедра: соціально-гуманітарних
дисциплін
Предмет: Філософія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри СГД
_____ Тетяна ЧУБІНА
«___» _____ 2024 р.

ЛЕКЦІЯ
для здобувачів вищої освіти
за темою: «ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ СУСПІЛЬСТВА В
ПРАВОВОМУ РЕЖИМІ ВОЄННОГО СТАНУ»

Навчально-виховна мета заняття:

- з'ясувати відмінності у готовності до участі у воєнних діях до початку війни та після;
- розкрити сутність та причини російської агресії та війни 2014 – 2022 рр;
- проаналізувати основні чинники які впливали на формування готовності до боротьби;
- виокремити політичні пріоритети суспільства під час воєнного стану;
- виховувати у курсантів активну громадянську позицію, усвідомлення ролі та місця України в європейському та світовому співтоваристві.

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ: 2 години

МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ: лекційна зала

СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ:

I. Організаційні заходи.

II. Зміст лекції:

1. Готовність українців до опору ворогові напередодні вторгнення та ерез рік тривання війни.

2. Політичні пріоритети суспільства під час воєнного стану.

3. Популістські орієнтації українців за умов обмеження політичного життя.

III. Підбиття підсумків.

Текст лекції розглянуто та затверджено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Протокол №__ від «__» _____ 2024 р.

Доцент кафедри СГД _____ Ольга ДУЛГЕРОВА

ЛІТЕРАТУРА

1. Резнік О. (2023). Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни. Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 13 липня 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennyaукраїнців-do-vladi-pid-chas-povnomasshtabnoї-viyni>

2. Резнік О., Козловський О. Уявлення про державні інститути України у масовій свідомості населення. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності, 8 (22), 259267.

3. Фонд «Демократичні ініціативи». Реформи в Україні: громадська думка населення 2016. 11 липня 2016 р. URL: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya>

4. Центр Разумкова. Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (грудень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku->

otsinkagromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykhinstytutiv-gruden-2022r

5. Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парохонська О., Шульга Т. Правляча еліта сучасної України: аналітична доповідь № 10. Київ: Інститут соціології НАН України.

6. Democratic Initiatives Foundation. No to Russia's Aggression: the Public Opinion of Ukrainians in February 2022. URL: <https://dif.org.ua/en/article/no-to-russias-aggression-the-public-opinion-of-ukrainiansin-february-2022>.

1. Готовність українців до опору ворогові напередодні вторгнення та через рік тривання війни

Бажання воювати за свою країну є важливою умовою безпеки будь-якого суспільства. Масштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. викликало в українців несподівані для решти світу спротив і стійкість. Стійкість українців пояснюється тим, що вже до цього впродовж багатьох років відбувалися бойові дії низького ступеня інтенсивності. Анексія Криму та частини Донбасу зумовили формування соціетальної ідентичності серед значної частини українських громадян, зміст якої увиразнився зовнішньополітичними орієнтаціями на Захід і утвердженням української мови як базової у конструюванні громадянської нації. Звичайно, цей процес був неоднаковим у регіональному розрізі, однак навіть там, де традиційно фіксувалися проросійські настрої, ще до початку повномасштабної війни відчутно зросли прозахідні орієнтації та проукраїнська ідентичність.

На відміну від уявних ситуацій, реальна загроза війни більш виразно показує істинні наміри людей діяти в таких випадках. Коли в інформаційному просторі поширилися побоювання щодо широкомасштабного

російського вторгнення, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології протягом 112 лютого 2022 р. провели опитування, в якому запитувалося про можливу реакцію на російське вторгнення. Методом face-to-face було опитано 2001 респондента за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих на той час територій Донбасу та Криму). Вибірка репрезентативна за такими показниками, як стать, вік, тип населеного пункту, область проживання. Максимальна теоретична похибка вибірки не перевищує 2,2%. Передчуття реальної війни, зосередження військ РФ навколо кордонів України, а співробітники посольств західних країн проводили евакуацію усе це вплинуло на відповіді українців щодо готовності воювати.

Примітно, що кількість тих, хто зголошувався приєднатися до офіційних Збройних Сил, була меншою, ніж тих, хто волів би битися у складі добровольчих сил. Це може свідчити про те, що напередодні війни державні інститути користувалися меншою підтримкою. Водночас чверть дорослого населення України збиралася всіляко допомагати невійськовими методами. Так чи інакше напередодні вторгнення близько половини населення в тій чи іншій формі готові були чинити опір агресорові.

Для з'ясування чинників готовності українців боротися за власну країну напередодні вторгнення було застосовано метод бінарної логістичної регресії. Логістична бінарна регресія дала змогу вивчити вплив чинників на залежну дихотомічну змінну. В усіх випадках змінні набувають значень від 1 для групи тих, хто дав ствердну відповідь про певний вид реакції на можливу агресію, до 0 для групи тих, хто зазначив інші варіанти відповіді. Задля зручності було узагальнено деякі подібні

варіанти відповіді, як, наприклад, шляхом створення змінної «небажання боротися», яка увібрала в себе варіанти відповіді «нічого не робитиму, намагатимуся просто вижити», «спробую виїхати з країни» та «не вірю в те, що це взагалі коли-небудь станеться».

Чинники, зазначені як незалежні змінні, такі: (1) соціодемографічні характеристики як контрольні змінні, які відображають соціальну диференціацію (стать, вік, освіта, матеріальний статус сім'ї); (2) макрорегіони (Захід, Центр, Південь, Схід та Донбас); (3) мовна практика (спілкування у сім'ї); (4) мовна ідентичність (як позначення в анкеті респондентом власної рідної мови); (5) зовнішньополітичні орієнтації (вступ до ЄС); безпекові орієнтації (вступ до НАТО). Статистичну обробку даних проводилася за допомогою пакета програм SPSS. Регресійний аналіз виявив чітку диференціацію чинників готовності до певного виду боротьби. Аналіз коефіцієнтів побудованих рівнянь демонструє, що впливовими детермінантами готовності приєднатися до Збройних Сил України виявилися стать (переважали чоловіки), вік (готовність зростала зі зменшенням віку) та зовнішньополітична орієнтація (переважали прихильники вступу України до НАТО). Власне, показники відношення шансів впливу незалежної змінної на залежну змінну (зазначено в дужках) вказують на вирішальний вплив пронатовської орієнтації. Характерно, що чинник макрорегіональної належності не проявив свого впливу. Також не проявили впливу ані мова спілкування, ані мовна ідентичність.

Подібними виявилися чинники готовності приєднатися до добровольчих сил: імовірність зростала із належністю до чоловічої статі та молодших категорій населення і також зумовлювалася підтримкою вступу

України до НАТО. Крім цього, вибір цієї форми опору українцями зумовлювався мовною ідентифікацією (готовність зростала, якщо респондент обирав українську мову як рідну) та фінансовим становищем сім'ї (чим вище фінансове становище, тим більші шанси готовності до такого методу боротьби). За показниками відношення шансів впливу незалежної змінної на залежну змінну вирішальними чинниками готовності долучитися до добровольчих сил стали пронатовська орієнтація та україномовна ідентичність.

Натомість готовність до невійськової допомоги детермінувалася належністю до жіночої статі і, як у попередніх випадках, цей метод боротьби також зумовлювався зовнішньополітичними пріоритетами (переважали прихильники вступу України до ЄС і НАТО), ідентифікацією з українською мовою, належністю до Південного регіону, рівнем освіти (готовність зростала зі збільшенням рівня освіти) та матеріальним статусом (чим вище матеріальне становище, тим більші шанси готовності до такого методу боротьби). Цього разу згідно з аналізом відношень шансів впливу незалежної змінної на залежну змінну вирішальними виявилися чинники жіночої статі, належності до Південного регіону та ідентифікації з українською мовою.

Натомість небажання боротися зумовлювалося належністю до жіночої статі, зростанням віку та зниженням рівня освіти. Враховуючи те, що Донбас був референтною категорією в логістичній регресії, від'ємні коефіцієнти щодо усієї решти макрорегіонів свідчать про те, що позиція «небажання боротися» найбільш вираженою була саме на Донбасі. До цього слід додати, що такий спосіб реагування на потенційну загрозу зумовлювався ідентифікацією з російською мовою та

негативним ставленням до ідеї вступу України до НАТО. Невизначеність простежувалася серед молоді з низьким рівнем матеріального становища, серед мешканців усіх регіонів, крім Донбасу, та негативним ставленням до ідеї вступу України до Європейського Союзу.

Отже, відмінності в реагуванні напередодні реальної загрози вторгнення показали, що готовність до опору ворогові відбувалася на основі формування української соціетальної ідентичності, заснованої на прозахідній, євроатлантичній орієнтації. Зокрема, про це свідчить те, що вирішальний вплив пронатовської орієнтації на готовність до збройних форм опору ворогові та прояви антинатовської орієнтації у випадку неготовності боротися. Важливим результатом аналізу є те, що мовна поведінка чи регіональна належність як базові ознаки традиційних розколів в Україні не стали впливовими у готовності до боротьби. З іншого боку, мовну ідентичність цілком можна віднести до елементу соціетальної ідентичності, коли ідентифікація з українською мовою зумовлювала готовність боротися, а ідентифікація з російською мовою визначала неготовність.

Тут, звісно, йдеться про факт саме вербальної готовності, а не фактичної поведінки. Адже намір, про який повідомляється в опитуванні, може не збігатися з фактичною поведінкою за межами середовища опитування. Звичайно, можна припустити, що велика кількість людей, які вербально зголосилися боронити країну, була проявом «соціально бажаної» відповіді в опитуваннях громадської думки. Так само, для багатьох тих, хто заявив про свою неготовність чи невизначеність, відповідь на це гіпотетичне запитання, була певною формою заперечення або спантеличеності різними

взаємовиключними прогнозами щодо вторгнення. І коли війна стала соціальною реальністю, а її потрясіння змусило українців прийняти реальні рішення щодо життя та смерті, включно з боротьбою та опором або ж неутручанням. Відповіді на це ж саме запитання після 24 лютого 2022 р., безперечно, відрізнялися б від передвоєнних відповідей.

У перші дні війни, крім Збройних Сил України, до лав яких відразу добровільно залучилися люди з бойовим досвідом, значна частина громадян взяла участь в інших формах опору. З початком вторгнення були масово відтворені практики волонтерства, допомога армії, біженцям. Однак цього разу з'явився новий вид активності це участь у територіальній обороні (ТрО). Звичайно, що ця участь регіонально суттєво відрізнялася змістом і рівнем небезпеки: зокрема, на лінії зіткнення з окупантами територіальна оборона воювала як справжні військовослужбовці. У решті випадків масова залученість до територіальної оборони проявилася через створення фортифікаційних споруд, блокування шляхів, вироблення коктейлів молотова, патрулювання вулиць, допомогу правоохоронцям.

Однак тривалість війни, масові жертви та кровопролиття, безумовно, позначилися на готовності реагувати на небезпеки. Частина населення виїхала до Європи, серед якого чимала кількість чоловіків призовного віку. Те, що Україна вистояла як держава і нація, певною мірою нівелювало той первинний порив йти безпосередньо захищати незалежність своєї країни, оскільки тоді реально загрожувала перспектива окупації більшості територій. Тому масштабна західна допомога в постачанні зброї та підготовці особового складу вже задіяних до війська чоловіків і жінок певною мірою

почала раціоналізувати власну роль у зв'язку з перспективою довгої тривалості війни. Проявилися непоодинокі випадки ухиляння від мобілізації шляхом нелегального виїзду закордон; здобуття другої вищої освіти; працевлаштування, яке передбачає відстрочку від мобілізації тощо. Зрештою, це цілком ймовірні дії, тому важливо було з'ясувати, що спонукає людей обирати свою роль у загальному опорі ворогові.

Для цього звернемося до результатів всеукраїнського опитування «Суспільно-політичні настрої населення України», яке проводилося КМІС на замовлення Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у липні 2023 р. методом особистих інтерв'ю з використанням планшета. Загалом у рамках дослідження було проведено 2011 інтерв'ю з респондентами, які проживають у 135 населених пунктах України. Вибірка стратифікована, триступенева, випадкова з квотним відбором на останньому ступені. Стратифікація та квотне завдання формувалися на основі агрегованих масивів опитувань КМІС «Омнібус», проведених у період з вересня 2022-го до лютого 2023 р. Респондентам було запропоновано відповісти на запитання стосовно власної ролі у відсічі російської агресії у найближчі місяці. Фондом «Демократичні ініціативи» певною мірою було відтворено варіанти відповіді, які були застосовані в опитуванні напередодні вторгнення, однак з огляду на об'єктивні зміни був вилучений варіант невіри в агресію та додано варіант відповіді, який передбачав уже чинну службу в силах оборони.

На відміну від намірів перед війною, коли близько 22% дорослого населення готові були приєднатися до збройних формувань, у липні 2023 р. лише близько 5% зголошувалися на подібний крок. Проте, попри явне

зменшення, саме ці люди є достатнім мобілізаційним потенціалом для ведення бойових дій, адже, вже будучи обізнаними з реаліями тривалої війни, вони зголошуються бути задіяними на випадок мобілізації.

Водночас більше половини населення визначили для себе роль, за якої вони працюватимуть і надаватимуть посильну невійськову допомогу (грошима, роботою, як донори крові). Частка такої реакції збільшилася вдвічі. Очевидно, що подвоєння відбулося за рахунок тих, хто перед уявною війною подумки приміряв на себе шати майбутніх воїнів, однак з огляду на певне переосмислення власних соціально-психологічних ресурсів і в силу об'єктивних причин, пов'язаних зі здоров'ям, сімейними обставинами вирішив для себе, що буде більш корисним та ефективнішим для опору ворогові у тилу. Так чи інакше економіка й обороноздатність воюючої країни потребує людського потенціалу, тому така роль є також важливою.

Частка тих, хто дотримується пасивної позиції, яка визначається насамперед намаганням вижити, навіть дещо зросла з 17,5% до майже 23%. Можна припустити, що це зростання відбулося за рахунок тих, хто збирався виїхати або ж не вірив у вторгнення. Адже після півтора року війни вдвічі зменшилася кількість тих, хто планує виїхати з країни. Вочевидь, що ті, хто хотів це зробити, вже реалізував свій намір. І нарешті, загальна кількість тих, не може визначитися у такій ситуації, у цілому є подібною: напередодні війни 18%; у липні 2023 р. 16,7%.

Для з'ясування чинників готовності українців боротися за власну країну було застосовано знову ж таки метод бінарної логістичної регресії. Для статистичної наповненості було об'єднано тих, хто зазначив готовність до збройної боротьби («приєднаюся до Збройних Сил /

територіальної оборони» та «приєднаюся до добровольчих сил для боротьби з агресором на фронті та в тилу ворога»). Так само було об'єднано небажаючих боротися респондентів (які зазначили «намагатимуся просто вижити та «спробую виїхати з країни») та невизначених респондентів («не знаю, що робити» та «важко відповісти»).

Отже, служба у складі сил оборони (ЗСУ, Нацгвардія, ТрО, добровольчі частини) через понад рік від початку війни зумовлюється належністю до чоловічої статі, зниженням віку та зростанням матеріального становища сім'ї. Тобто всі ті чинники, які проявлялися щодо готовності воювати напередодні агресії РФ, відтворилися й у 2023 р. Потенційна готовність приєднатися до сил опору вже під час тривання війни також зумовлюється подібними соціально-демографічними чинниками чіткою належністю до чоловічої статі та дещо слабшим впливом належності до молодших вікових категорій. Однак у цьому випадку проявився чинник освіти (готовність зростає зі зниженням рівня освіти), натомість зафіксовано відсутність впливу чинника фінансового становища.

На відміну від випадку напередодні 24 лютого 2022 р., така потенційна роль у опорі ворогові, як праця та надання посильної невійськової допомоги (грошима, роботою, як донор крові), вже не має чіткого гендерного забарвлення. Очевидно, що ця група за рахунок подвоєння з часу першого обстеження збалансована наявністю і жінок, і чоловіків. Тут також проявилася виразна соціально-демографічна закономірність: надання посильної невійськової допомоги детермінується знову ж таки зниженням віку та зростанням фінансового становища. Власне, згідно з аналізом відношень шансів

впливу незалежної змінної на залежну змінну вирішальними виявилися саме високі рівні освіти та фінансового становища як складові соціального статусу.

Тобто, якщо не брати до уваги аспекти цінностей чи ідентичностей, то очевидно, що освіченіші й заможніші люди мають більше варіантів підтримки власного соціального статусу, ніж отримувати заробітну платню в армії як джерело забезпечення сім'ї, що збільшує значущість їхнього рішення приєднатися до війська. Також певною мірою проявився чинник типу поселення, коли потенційна немілітарна поведінка простежується більше зі зростанням населеного пункту, що також може привносити певні статусні особливості мешканців великих міст у рішенні йти на фронт.

Дещо несподівано схильність до невійськової допомоги має менше поширення серед мешканців Центрального макрорегіону, оскільки зафіксовано негативне значення коефіцієнта. Тоді як серед впливових чинників прагнення просто вижити або ж спробувати виїхати за кордон вирішальним виявився вплив саме чинник проживання у Центральному макрорегіоні. Крім цього, роль уникнення боротьби також більшою мірою простежується серед жінок старшого віку із низьким рівнем фінансового становища сім'ї. Подібні детермінанти проявилися і щодо невизначеної позиції, яка простежується серед матеріально зuboжілих і менш освічених верств населення без чіткої гендерної належності.

Отже, беручи до уваги, що опитування 2023 р. не проводилося на території Донбасу, можна констатувати, що, крім випадку з Центральним макрорегіоном, готовність чи неготовність боротися за свою країну через рік тривалої війни не залежить від регіональної

належності чи мовної поведінки у сім'ї. Це є свідченням збереження національної єдності українців.

2. Політичні пріоритети суспільства під час воєнного стану

З початком агресії РФ і героїчної відсічі з боку українців суттєво зросло позитивне ставлення до владних інститутів. Це пов'язано з тим, що, попри суттєві територіальні втрати, владі вдалося ефективно стабілізувати державний апарат і налаштувати суспільство на рішучий спротив. Важливу роль тут зіграло те, що представники центральних органів влади у критичні дні залишилися у столиці. Передусім для українців та всього світу вирішальним фактом уособлення незламності стало перебування в напівоточеному Києві президента В. Зеленського та його адміністрації, уряду та парламенту.

З-поміж усіх політичних інститутів саме інститут президентства продовжує вирізнятися високим рівнем довіри серед українців під час російсько-української війни. Як свідчать опитування Центру Разумкова, порівняно з довоєнними показниками рівні довіри до політичних інститутів після широкомасштабного вторгнення зросли понад удвічі щодо Президента України, уряду та Верховної Ради

Водночас рівні довіри до політичних партій і судової гілки залишилися майже незмінними й стабілізувалися у цілому на одному рівні впродовж року тривання війни, причому частки недовіри продовжували суттєво перевищувати частки довіри. Довіра до Президента України визначається низкою чинників, ключовими з яких є ті, які пов'язані з перебігом воєнних дій. Чіткий взаємозв'язок цього ставлення з вірою в перемогу та

налаштованістю на безкомпромісність результатів цієї перемоги в черговий раз підтверджує тезу про унікальний феномен політичної єдності та згуртованості влади та народу, який притаманний насамперед у часи екзистенційної загрози. В українському випадку він ще доповнюється євроатлантичними прагненнями та проукраїнською ідентичністю населення.

Поряд з тим, попри високий кредит довіри до Президента України, тривалість війни відбивається на оцінці громадянами наявності політичних лідерів, які здатні ефективно керувати країною, про що свідчать дані багаторічного моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України. Зокрема, у 1990-х роках домінувала невизначеність серед населення щодо існування таких лідерів. Переконаність в існуванні таких персон зростала у роки, коли відбувалися зміни влади (2005, 2006, 2019 рр.). Натомість зростання негативних оцінок щодо наявності політичних лідерів відбувалися у роки делегітимації влади напередодні Євромайдану та у 2016 2018 рр. напередодні радикального реформатування влади. Примітно, що у 2022 р. зафіксовано найбільший показник переконаності в існуванні ефективних політичних лідерів за історію соціологічних обстежень. Це пов'язано з тим, що за умов війни відбулася консолідація громадян з керівництвом країни. Водночас уже у 2023 р. відбулося суттєве зниження цієї переконаності порівняно з попереднім роком, однак навіть така кількість випереджає частку тих, хто відповів негативно чи не визначився.

За результатами опитування 2023 р., згода з твердженням, що в Україні сьогодні є політичні лідери, які можуть ефективно керувати країною, збільшується зі зростанням рівня освіти та фінансового становища сім'ї,

більше простежується у наймолодшій і найстаршій, ніж у середніх вікових категоріях, більше серед тих, хто відповідали під час опитування виключно українською мовою (45,2%), ніж серед тих, хто відповідав виключно російською мовою (33,0%). Макрорегіональний розподіл вказує на дещо меншу переконаність в існуванні ефективних політичних лідерів на Сході (38,9%), ніж на Заході (43,2%), у Центрі (44,8%), на Півдні (45,1%).

Переконання про наявність політичних партій, яким можна довірити владу, збільшується зі зростанням рівня освіти та фінансового становища сім'ї. Суттєвих відмінностей за віком не спостерігається. Дещо менше ця переконаність простежується серед мешканців Півдня, ніж у решті макрорегіонів. Водночас за даними загальнонаціонального опитування, яке Центр Разумкова у липні 2023 р. провів методом face-to-face (N=2017), відповідаючи на запитання, чи бачать вони серед наявних політичних сил ті, яким можна було б довірити владу в повоєнний період, 38,5% дали ствердну відповідь і вже 41,3% негативну, а п'ята частина (20,2%) населення не визначилася. Причому лише в Західному макрорегіоні відносна більшість дала ствердну відповідь, а в інших макрорегіонах відносна більшість негативну.

На запитання «З якого середовища, на Вашу думку, може з'явитися політична сила, якій би Ви могли довірити владу у повоєнний період?» найчастіше називають середовище військових (51%), близько чверті опитаних (25,9%) дотримуються думки, що вона може з'явитися з уже існуючих політичних партій, подібна кількість (24,4%) з волонтерського середовища, 18,5% з організацій громадянського суспільства, 17,2% з кола гуманітарної або технічної інтелігенції, і лише 7,8% з бізнес-середовища. При цьому у Західному макрорегіоні

дещо частіше порівняно з іншими макрорегіонами називають середовища військових, волонтерів і вже існуючих політичних партій, натомість мешканці Південного макрорегіону вирізняються частішим, згадуванням середовища гуманітарної або технічної інтелігенції [Центр Разумкова, 2023b]

Незважаючи на обмеження у свободі слова, які накладає воєнний стан, у громадській думці не відбулося зростання відчуття, що є якісь утиски у цій сфері. Упродовж багаторічних обстежень частка тих, хто зберігав переконаність у тому, що в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди, переважала частку тих, хто так не вважав. Динаміка відповідей, які зафіксовані моніторинговим дослідженням Інституту соціології НАН України, свідчить про зростання показників цієї переконаності у другій половині 2000-х років. Натомість зниження позитивних оцінок і зростання негативних оцінок щодо можливості вільно висловлювати політичні погляди зросли напередодні Євромайдану. У 2014 р. було зафіксовано зростання позитивних оцінок, однак уже згодом у 2016 р. знову зросли негативні оцінки. У 2019 р., коли відбулася зміна влади, позитивні оцінки зросли значною мірою. Але вже у 2021 р. частка тих, хто давав позитивні оцінки, знизилася до мінімуму. Під впливом повномасштабної війни у 2022 р. відбулося безпрецедентне зростання до максимального показника у сприйнятті політичних свобод три чверті громадян погоджувалися із наявністю цієї можливості. За результатами опитування 2023 р., ця частка дещо зменшилася, однак навіть така кількість (близько двох третин) населення свідчить про суттєву політичну єдність, навіть попри обмеження інформаційної політики під час війни.

Характерно, що переконання про можливість вільно висловлювати свої політичні погляди у 2023 р. в усіх макрорегіонах України поділяє більшість населення. Дещо більше це переконання представлено у Центрі країни (67,1%), ніж на Заході (63,0%), Півдні (61,0%) та Сході (58,6%); більше серед тих, хто відповідав під час опитування виключно українською мовою (66,5%), ніж серед тих, хто відповідав виключно російською мовою (49,6%).

Показник, який був розроблений Фондом «Демократичні ініціативи», дає змогу виявити преференції громадян щодо бажаного державного устрою впродовж багатьох років. Динаміка відповідей населення України свідчить про пов'язаність масової свідомості з соціально-економічними та політичними процесами, які тривали до цього часу.

З початком вторгнення рф в Україну очікувалося, що на тлі воєнного стану, централізації влади та масового згуртування навколо політичних лідерів зросте суспільний запит на авторитарний устрій. Однак результати опитувань у 2022-2023 рр., навпаки, свідчать про суттєве зростання підтримки демократичного устрою та зниження підтримки авторитаризму.

Водночас значна частка українців позитивно ставляться й до авторитарного типу політичної системи. Хоча підтримка системи, яка передбачає «сильного лідера, незалежного від парламенту та виборів», відчутно скоротилася: якщо у 2017 р. сумарно 79,9% вважали її «скоріше хорошою» або «дуже хорошою» для країни, то у рік вторгнення таких виявилось вже 67,7%, а у 2023 р. ця частка зменшилася до 62,2%. Водночас 58% опитаних вважають хорошими одночасно обидві ці системи, парадоксально не вбачаючи суперечності між такими

підтримками. Примітним є те, що за умов війни зросла частка противників авторитарної моделі (з 20% у 2017 р. до 32% у 2022 р. та до 37% у 2023 р.).

Той факт, що інститут армії користується найбільшою повагою та довірою у воюючій країні, наштовхує на думку, що в суспільстві може зрости симпатія до політичної системи, коли ключову роль відіграють військові. Однак, попри певне зростання популярності такого типу політичної системи, коли правлять військові або військовий режим (з 12,4% у 2017 р. до 30,4% у 2022 р. і 28,3% у 2023 р.), все ж переважна більшість українців вважає таку систему поганою (табл. 3.12). Знову ж таки, за даними Центру Разумкова, проявляється амбівалентність у поглядах, коли серед тих, хто вважає хорошою систему, коли правлять військові або військовий режим, 91% також вважають хорошою демократичну систему.

Важливим є те, чи мають декларативні авторитарні орієнтації ціннісне підґрунтя. За умов війни завжди увиразнюються та часто протиставляються цінності матеріального достатку та громадянських свобод. Для одних людей вирішення економічних проблем стає першочерговим, аніж наявність громадянських свобод. Тобто потенційно вони можуть очікувати сильного лідера або авторитарний режим, які забезпечать, на їхню думку, фінансову та матеріальну стабільність. Водночас для інших визвольна війна актуалізує цінність громадянських свобод, позбавлення яких навіть заради достатку асоціюватиметься з програшем у війні, оскільки українська ідентичність для них уособлює європейську цивілізацію, де, як вважається, цінність свободи є найважливішою.

Опитування Центру Разумкова свідчать про те, що

принаймні останнім часом знижується частка тих, для кого достаток є важливішим за свободу, і зростає кількість тих, хто за свободу готовий терпіти матеріальні труднощі

Особливо виразно це проявилось у 2023 р., коли половина населення обрало особисту свободу та дотримання громадянських прав, тоді як лише для близько чверті респондентів важливішим став достаток. При цьому чверть населення не визначилася щодо цієї дилеми.

Отже, аналіз преференцій українців щодо бажаного державного управління виявив помітне зростання кількості громадян, які орієнтуються на демократичне врядування. До того ж поступово знижується підтримка авторитарних методів управління. Зростання довіри до Збройних Сил України до майже абсолютних показників не призвело до суттєвого зростання популярності ймовірного військового режиму. Позитивним є те, що навіть за умов економічного погіршення під час війни поступово зростає частка тих, хто за свободу готовий терпіти матеріальні труднощі.

3. Популістські орієнтації українців за умов обмеження політичного життя

Популістські орієнтації у строгому академічному трактуванні прийнято розглядати як підтримку громадянами сукупності ідей про існування антагонізму між двома однорідними групами «доброчесним народом» і «корумпованою правлячою елітою», у зв'язку з чим бажане політичне життя повинно бути вираженням волі «народу», остаточним джерелом легітимності. Однак у широкому значенні сюди можна віднести також різні елементи спрощеного відображення політичного життя,

зневіри в демократичних представницьких процедурах, зневажливого ставлення до опозиції (якщо політики-популісти вже при владі), схильність до прямого урядування та авторитаризму, ксенофобії, конспірології, суперечливого ставлення до різних аспектів економічного життя. Популістські орієнтації живляться надією людей, що там, де провалилися усталені партії та еліти, слід покладатися на простих і «незаплямованих» політиків із «народу». Завдяки цьому набуває поширення запит на «нові обличчя» у політиці, оскільки функціонування політичної системи в рамках, які задані правлячою елітою, видається вкрай корупційним і неефективним.

На відміну від плюралістичної концепції демократії, популізм стверджує плебісцитарну політику та персоналізацію влади. Таке розмаїття рис популізму дало підстави називати цей феномен «тонкою» ідеологією. Йдеться про відсутність ґрунтового, послідовного та вичерпного пояснення соціального світу, яке пропонують «повні» ідеології (комунізм, лібералізм тощо). Тому популізм завжди поєднується з актуальними в певному середовищі на той момент ідеологіями. Саме тому, коли йдеться про певний різновид популізму, подеколи можуть розрізняти правий та лівий популізми. Однак загалом риторика популістів мімікрує зі змінами актуальних проблем у певному суспільстві.

У спробах емпіричної операціоналізації популістських орієнтацій вчені виокремлюють такі складові, як народоцентризм, антиелітизм, ідею народного суверенітету, антиплюралізм і маніхейський світогляд.

1. Народоцентризм. Йдеться про незаперечну політичну волю простого народу, звичайних людей, які

за своєю суттю є мудрими і доброчесними, на відміну від зрадницької еліти. Відтак уявляється, що політичні відмінності між правлячою елітою та народом є набагато більшими, ніж відмінності між пересічними людьми загалом. Тобто йдеться про переконаність у однорідності, гомогенності простого народу.

2. Ідея народного суверенітету. Йдеться про те, що політика має бути вираженням виключно волі простих людей, незалежно від їхньої компетентності. Такі люди хочуть, щоб їх представляли звичайні громадяни, а не фахівці чи професійні політики, оскільки, на їхню думку, представники еліти є зарозумілими і не знають як «по-справжньому влаштоване людське життя».

3. Маніхейський світогляд. Це схильність людей мислити в категоріях дуалізму Добра і Зла, втілена в безкомпромісне тлумачення структури політичного світу в термінах антиелітизму. У нашому випадку йдеться про сприйняття відносин між «народом» та «елітою» як антагоністичних.

4. Антиплюралізм. Йдеться про скептичне ставлення до ключових рис представницької демократії, зокрема, до компромісу, посередницьких інститутів і процедур, які забезпечують права меншин. На відміну від плюралістичної концепції демократії, популізм стверджує плебісцитарну політику та персоналізацією влади.

Отже, популістські орієнтації (атитюди) можна визначити як сукупність уявлень про політичне представництво, які є відображенням протестної соціальної мобілізації на соціальні зміни і які структурують політичний простір, поділяючи його між уявним однорідним блоком «звичайних людей» та усталеною елітою.

В Україні тривалі суспільні трансформації посткомуністичного періоду призвели до тотальної недовіри та негативного ставлення до державних інституцій. Внаслідок незмінюваності політичного істеблшменту в масовій свідомості сформувалися стійкі антиелітарні настрої. Проте існування поляризації в українському суспільстві за геополітичними орієнтаціями та соціальними ідентичностями тривалий час схиляло громадян покладатися на традиційні політичні сили у своїй електоральній поведінці. До Революції Гідності існував певний баланс між прозахідними та проросійськими силами. Поляризація суспільства у ставленні до чинної влади проходила по лініях історичної пам'яті, ідеології, етнокультурної ідентичності та геополітичних орієнтацій. Тому виборець хоча й негативно ставився до представників правлячого класу, та все ж тяжів підтримати хоча й «старого» політика, але «свого, перевіреного», тобто того, що дійсно обстоюватиме певний шлях розвитку України. Це не давало повною мірою проявитися популістам у ролі реальної антиістеблшментської сили.

Поряд з тим після Євромайдану геополітичні погляди більшості населення стали тяжіти в бік євроінтеграції та навіть зросла підтримка вступу України до НАТО. Суспільство почало визначатися не лише з напрямом зовнішньополітичного розвитку, а й у питаннях національної ідентичності, мовної політики, історичної пам'яті тощо. Водночас важкий період російсько-українського конфлікту на Донбасі, криза в економіці, невдачі з проведенням ефективних реформ створили суспільний запит популістського характеру. Також виявилось, що високий суспільний запит на альтернативну політику не задовольнявся активним

громадянським суспільством, яке не могло тоді конкурувати з потужними телеканалами, контрольованими олігархами.

З низки причин популістські орієнтації втілилися в електоральний феномен 2019 р., коли до влади прийшли позасистемні політики. Зокрема, прихильники «Слуги народу» на виборах до Верховної Ради України 2019 р. частіше дотримувалися неоднозначних (амбівалентних) позицій щодо асоціації з ЄС, сприйняття Революції 2014 р. та мовної політики. Вони були схильні збалансовано використовувати українську та російську мови у своєму повсякденному житті. Тобто електорат «Слуги народу» був більшою мірою незадоволений усталеною політичною системою та віддавав перевагу новій перспективі, водночас не маючи сильних почуттів щодо питань асоціації з ЄС чи мови, які домінували в політичному дискурсі до 2019 р.. Тобто існуючі тривалий час популістські орієнтації серед українського суспільства стали ключовими у той момент, коли проблеми ідентичності чи фундаментальної зовнішньополітичної орієнтації країни перестали поляризувати соціум. Більше того, саме різке протиставлення «звичайних людей» і «старих політиків» у передвиборній риторичі команди В. Зеленського було підтримано у більшості регіонів України, серед людей з різним рівнем освіти, кваліфікації та типу поселення.

Але навіть вже після приходу до влади команди нового президента, яка уособлювала нову, «незаплямовану» еліту, абсолютна більшість громадян продовжувала сповідувати маніхейський світогляд, втілений у безкомпромісне тлумачення структури політичного світу в термінах антиелітизму. Через рік правління популістів деякі аспекти популізму почали

втрачати підтримку населення, а деякі продовжували підтримуватись у громадській думці. Зокрема, серед українців суттєво знизилася згода з тим, що важливі для суспільства закони мають прийматись невідкладно, за потреби навіть із порушенням процедури. Під час війни відбулась радикальна переоцінка власної держави та стрімке зростання довіри до більшості державних інституцій, тож антагонізм між населенням та елітою став тимчасово неактуальним. Тому виникло припущення, що за екстраординарних умов відбувається зменшення підтримки популістських ідей. Для перевірки такої гіпотези нами була застосована методика вимірювання популістських орієнтацій у рамках уже згаданого вище всеукраїнського опитування.

«Суспільно-політичні настрої населення України», яке проводилося КМІС на замовлення Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у липні 2023 р. методом особистих інтерв'ю з використанням планшета (N=2011). Респондентам було запропоновано погодитись або не погодитись щодо низки тверджень, які відтворюють основні популістські ідеї. Дослідження показало, що більшість українців погоджуються з популістськими ідеями народоцентризму (йдеться про підтримку тверджень «народ набагато мудріший за політ тому політики повинні слідувати тільки волі народу» та «часто думка простих людей важливіша, ніж думка професійних політиків та експертів»). Поряд з тим ставлення українців до антиелітарних ідей виявило певні суперечності. Так, твердження «нашою країною повинні керувати люди з народу, а не представники правлячої еліти», здобуло майже абсолютну підтримку серед населення. Однак щодо подібного до попередньої ідеї за змістом, але інакше сформульованого твердження «я

хотів би, щоб мене в політиці представляв пересічний громадянин, а не досвідчений політик» думки населення розділилися. Цю суперечність можна пояснити тим, що в дихотомії «люди з народу представники правлячої еліти» виразніше підкреслюється абстрактний антиелітарний антагонізм, вибір між якими ні до чого не зобов'язує, натомість, коли йдеться про власне представництво у політиці, люди більш раціонально визначають свій вибір між «пересічним громадянином» і «досвідченим політиком».

Такий вияв популізму, як маніхейська безкомпромісність у тлумаченні політики простежується менш виразно в українському суспільстві. Хоча майже половина населення погодилися з твердженням «компроміс у політиці це, насправді, торгівля власними принципами», однак не набуло підтримки популістське твердження «у політиці важливішим є результат, навіть якщо він отриманий з порушенням законодавства». Очевидно, що моральний аспект порушення процедури законодавства не викликає ентузіазму навіть попри необхідність досягнення результату.

Для з'ясування соціально-демографічних детермінант популістських орієнтацій був застосований метод множинної лінійної регресії. Як залежна змінна використовувався усереднений сумарний індекс популістських орієнтацій. При обчисленні цього індексу кодовим позиціям шкали кожного з семи показників (відповідно до порядку нумерації варіантів відповідей) присвоєно значення від 1 бала (низький рівень підтримки популізму) до 5 балів (високий рівень підтримки популізму). Сума значень у балах усіх семи показників усереднюється діленням на 7. Відтак значення усередненого сумарного індексу можуть

варіюватися в межах від 1 до 5. Отже, за результатами 2023 р. індекс популістських орієнтацій дорівнював 3,47, що означає підвищений рівень підтримки популізму в суспільстві.

Як незалежні змінні були виокремлені такі чинники, як:

1) стать; 2) вік; 3) рівень освіти; 4) оцінка фінансового становища сім'ї; 5) тип населеного пункту; 6) макрорегіональне розмежування; 7) мова спілкування у родині.

Отже, лише вік, рівень освіти, оцінка фінансового становища родини та тип населеного пункту дають статистично значущі (у таблиці позначені зірочками*) асоціації з індексом популістських орієнтацій у очікуваному напрямі. Зокрема, схильність до популістських трактувань політичного життя зростає зі збільшенням віку, зменшенням розміру населеного пункту, зниженням рівня освіти та зниженням рівня фінансового становища сім'ї.

Якщо ранжувати відносну силу взаємозв'язку між незалежними та залежною змінними за стандартизованими β -коефіцієнтами, то формально їх можна розмістити так: рівень освіти (-0,139), вік (0,117), фінансове становище сім'ї (-0,104) та тип населеного пункту (-0,055). Характерно, що результати регресійного аналізу показали відсутність впливу таких детермінант, як стать, макрорегіональне розмежування та мова спілкування у родині.

Отже, високий рівень підтримки українцями популістських ідей навіть за надзвичайних умов несе в собі ризики в післявоєнному відновленні конкурентного політичного життя, коли вже чинний політичний істеблшмент вважатиметься «традиційним» і

«корумпованим». Позитивним є те, що певні популістські ідеї вже не користуються підтримкою серед українців. Зокрема, заради досягнення результату більшість населення вже не схвалює порушення законодавства, як, наприклад, на кшталт відомого схвалення більшістю населення розпуску Президентом В. Зеленським парламенту у 2019 р.

Попри існування підвищеного рівня підтримки популізму в суспільстві, його зумовленість не відтворюється регіональними чи етномовними розмежуваннями. Тобто феномен популізму як потенційна проблема для демократизації суспільства не буде підсилюватися соціальними розколами такого ґатунку. Як і в розвинених демократичних країнах, підтримка популізму в Україні зосереджена насамперед серед верств населення, які є економічно незахищеними, тобто серед людей, які проживають у малих населених пунктах, менш освічених, старшого віку, з фінансовими проблемами.

Висновки

Наразі громадяни усвідомили власні соціально-психологічні ресурси в контексті своєї залученості до опору ворогові й віднаходять оптимальну та ефективну роль для досягнення перемоги у війні, зберігаючи національну єдність, про що свідчить відсутність макрорегіональних і мовних розколів. Феномен широкої підтримки влади має тимчасовий характер. Після закінчення російсько-української війни ставлення до владних інститутів може змінитися. Перехід до мирного, повсякденного життя зумовить інші виклики, зокрема, відновлення економіки, повернення біженців, розбудова зруйнованої інфраструктури і розв'язання різноманітних соціальних проблем. Тобто ініціативи влади, не пов'язані

з війною, люди сприйматимуть та оцінюватимуть незалежно від популярності цієї влади під час війни. Післявоєнна довіра до владних інститутів залежатиме від їхньої здатності відповідати тим політичним і соціальним змінам, на які вже налаштований український соціум.

Виходячи з того, що післявоєнна відбудова неодмінно актуалізує відчуття зубожіння та загострить соціальну невдоволеність, спокуса простих політичних рішень, які не обтяжені складними процедурами представницької демократії, може бути підтримана прошарком людей з низьким соціоекономічним статусом. Тому, попри підтримку демократичного устрою, поряд з цим можуть актуалізуватися популістські прагнення українців.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Чубіна Тетяна Дмитрівна – Заслужений працівник освіти України, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Усов Дмитро Володимирович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Дмитренко Марія Йосипівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Федоренко Яніна Анатоліївна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Косяк Світлана Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Вороновська Людмила Григорівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Кришталь Аліна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Дулгерова Ольга Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Виробничо-практичне видання

**Тетяна ЧУБІНА, Дмитро УСОВ, Марія ДМИТРЕНКО,
Яніна ФЕДОРЕНКО, Світлана КОСЯК,
Людмила ВОРОНОВСЬКА, Аліна КРИШТАЛЬ, Ольга
ДУЛГЕРОВА**

**Методичні рекомендації
ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ
НА ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ
(для науково-педагогічних працівників ЗВО)**

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Шрифт Cambria.
Обл.-вид. арк. 9,55. Ум. друк. арк. 16,25.
Замовлення № 22.

Друк: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв
Чорнобиля
НУЦЗ України.
м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8.
Тел. 0472/55-09-39. E-mail: chipb@dsns.gov.ua